

EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ

Serdar ÜSTÜNTAŞ

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

Haziran 2018

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ

Hazırlayan:

Serdar ÜSTÜNTAŞ

Danışman:

Dr. Öğretim Üyesi İbrahim ÖZKAN

AFYONKARAHİSAR 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum " EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ " adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../2018

Serdar ÜSTÜNTAŞ

İmza

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Pınar FEDAKAR

: Dr. Öğr. Üyesi Muhittin DOĞAN

İmza
.....
.....
.....

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Serdar ÜSTÜNTAŞ' ın “Ege Bölgesi Türkülerinde Eşkıya Tipi” başlıklı tezi, 30.07.2018 günü saat 11.00’ da Afyon Kocatepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Celal DEMİR
MÜDÜR

ÖZET

EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ

Serdar ÜSTÜNTAŞ

AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

Haziran 2018

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

Türk Halk Kültüründe türküler çok önemli yer tutmaktadır. Yaşanmış veya gerçeğe çok yakın olmasından dolayı bazı türküler halkın üzüntülerini, sevinçlerini, geleneklerini, kahramanlarını anlattığı bir nazım türüdür. Eşkîya ve kahramanlık türküleri de bu kapsama girdiği için eski dönemlere ışık tutmaktadır. Ege Bölgesi özellikle Asıl Ege Bölümünde daha sık görülen eşkıya ve kahramanlık türküleri halkın yaşantısını ve eşkıyaların dönemlerinde hangi rollerde yer aldığını gösterir.

Bu çalışma üzerinde çok fazla çalışma yapılmamış olan bir alandır. Eşkîya tiplerinden hareketle ileride Türkiye’de yaşamış ve adına türküler yazılmış tüm eşkıyaların hangi tip eşkıya olduğunu ortaya koymak için yapılacak çalışmalarda bir ön çalışma olabilir. Tezimizde Ege Bölgesindeki 8 ilden kaynakçada belirtilen yazılı ve elektronik kaynaklardan 500’ün üzerinde türküyü inceledik. Bu türkülerin arasından toplamda 73 eşkıyalık ve kahramanlık türküsünü tespit edip eşkıyaların tipolojik analizini ortaya koymaya çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Ege Bölgesi, türkü, eşkıya, eşkıya tipi

ABSTRACT

THE BANDITS TYPE IN THE FOLK SONGS OF THE AEGEAN REGION

Serdar ÜSTÜNTAŞ

AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT of TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE

June 2018

Advisor: Dr. Öğr. Üyesi İbrahim ÖZKAN

Folk songs has a important place in Turkish folk culture. Some folk songs are a kind of poetry where people express their sorrow, joys, traditions and heroes because they are very close to the truth. Its shed light on the ancient times because it is in this context that the writings in the topics of banditry and heroism are included. More often heard in the Aegean Region and especially in the coastal areas, this folk give information about experience of the Turkish people and the experience of the bandits. The purpose of this thesis is to describe the lifestyles of bandits living in the Aegean Region and subject to folk songs.

The aim of this thesis is to present the typological characteristics of the people who live in the Aegean Region and who are close to them. It may be a preliminary study in order to determine which type of bandits lived in Turkey in the future and which type of bandits were written in the name of the bandits. 500 Turkish folk songs from the written and electronic sources mentioned in the bibliography from eight provinces in the Aegean Region. Among these folk songs, 73 bandits and heroic folk songs were identified and tried to reveal their typological analysis.

Keywords: Aegean Region, folk song, bandit, type of bandit

ÖNSÖZ

Ege Bölgesi türkülerinde yer alan eşkıyaların tipolojik olarak analizini ortaya koyduğumuz bu yüksek lisans tezinde daha önce üzerinde çok az çalışılmış bir konuda uğraş verdik. Akademik önemi olan ve birkaç kitap dışında çalışılmamış eşkıya türkülerinden hareketle dilimiz, kültürümüz ve sosyolojik açıdan önemli kanılara varmaya çalıştık. Daha önce derlenmiş ve yazıya geçirilmiş 500'ün üzerinde türküyü konusal bakımdan inceleyerek başladığımız çalışmada karşımıza 73 adet eşkıyalık ve kahramanlık türküsü çıktı. Bu türkülerini kaynakçada yer verilmek üzere bölgede daha önce çalışma yapmış olan derleyicilerin ve akademisyenlerin kitaplarından ve elektronik kaynaklardan elde ettik.

Eşkıya deyince genelde sözlükteki ilk anlamı olan haydut, çapulcu, yol kesen gibi tabirlerle akla geldiğini ve anıldığını görüyoruz. Fakat Ege Bölgesi türkülerinden hareketle bu anlayışı, bu ifadeyi çürütmeye çalışacağız. Bir diğer anlamda şöyle söyleyebiliriz: “ Ege Bölgesinde yer alan ve türkülere konu olan eşkıyalar halk tarafından sevilen, halkı gözeten ve koruyan eşkıyalardır. “ Bu sözden hareketle tezimizde bu tip eşkıyalara sosyal eşkıya denmiştir.

Çalışmamızın ilk bölümünde eşkıyaların yaşadığı yerler ve zamanlardan hareketle Ege Bölgesinin coğrafyası ve tarihi üzerinde duruldu. Daha sonra ikinci kısımda ikinci sacayağımız olan eşkıya, eşkıyalık, eşkıya tipleri ve eşkıyalığın geçmişi üzerine bilgiler verildi. Üçüncü bölümde ise türkünün tanımı ve çeşitleri üzerine bilgiler sunuldu. Tezimizin asıl kısmını kapayan dördüncü bölümde Ege Bölgesi illerine ait eşkıya ve kahramanlık türkülerine yer verilip her türküden sonra eşkıya tipi incelemesi yapıldı. Son olarak sonuç kısmında elde edilen verilere ait bilgiler ve tablolar sunularak teze son hali verildi.

Tezimizin oluşmasında Kütahya'nın Simav ilçesinde doğup büyüdüğüm için ve bu yörede herkesin bildiği, düğünlerinde oynadığı İslamoğlu türküsü esin kaynağım olmuştur. Son olarak tezimizin vücut bulmasında halkbilimi alanında benim gibi birçok öğrencisine yeni ufuklar açan Dr. Öğretim Üyesi İbrahim ÖZKAN'a her zaman müteşekkir kalacağım.

Serdar ÜSTÜNTAŞ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
GRAFİKLER LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EGE BÖLGESİ

1. EGE BÖLGESİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI	2
2. KENTLER VE KENTLERİN TARİHLERİ VE COĞRAFYALARI	5
2.1. AFYONKARAHİSAR İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI	5
2.2. AYDIN İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	10
2.3. DENİZLİ İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	15
2.4. İZMİR İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI	20
2.5. KÜTAHYA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	26
2.6. MANİSA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	28
2.7. MUĞLA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	32
2.8. UŞAK İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI.....	35
3. EŞKİYALIKTA TARİH VE COĞRAFYANIN ÖNEMİ	36

İKİNCİ BÖLÜM

EŞKIYA VE EŞKIYALIK

1. EŞKIYALIK VE EŞKIYALIK GEÇMİŞİ	37
1.1. EŞKIYA VE EŞKIYALIK.....	37

1.1.1. Sosyal Eşkıyalık (Erdemli Eşkıyalık).....	38
1.1.2. İlkel Direnme veya Gerilla Grupları.....	39
1.1.3. Öç Alıcılar.....	39
1.1.4. Haydutlar, Çapulcular, Adi Hırsızlar.....	39
1.2. EŞKIYALIĞIN GEÇMİŞİ	40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÜ

1. HALK EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ VE TÜRKÜ	45
1.1. HECE ÖLÇÜSÜYLE YAZILAN HALK ŞİİRİ NAZIM BİÇİMLERİ VE TÜRLERİ	45
1.1.1. Anonim Halk Şiiri Nazım Biçimleri.....	45
1.1.2. Âşık Edebiyatı Nazım Biçimleri	45
1.1.3. Âşık Edebiyatı Nazım Türleri.....	46
1.1.4. Tekke Edebiyatı Nazım Türleri.....	46
1.1.5. Aruz Ölçüsüyle Yazılan Halk Şiiri Nazım Biçimleri	46
1.2. TÜRKÜ	47
1.2.1. İçerik Bakımından Türküler	49
1.2.2. Ezgileri Bakımından Türküler	49
1.2.3. Konuları Bakımından Türküler	50
1.2.4. Biçimsel Açıdan Türküler	50
1.3. ŞEKİL BAKIMINDAN EŞKIYA VE KAHRAMANLIK TÜRKÜLERİ.....	53

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ

1. İLLERE AİT TÜRKÜLER VE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ	55
1.1. AFYONKARAHİSAR İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ	55
1.1.1. Dodan Ahmed Türküsü.....	55
1.1.2. Gıldolak Türküsü.....	57

1.1.3. İnce Memed (Buhurcular)	57
1.1.4. İslamoğlu Türküsü.....	59
1.1.5. Gara Hüseyin Türküsü.....	60
1.1.6. Osman Efe Türküsü	62
1.1.7. Koca Mustafa Türküsü	63
1.1.8. Boz Bey Türküsü.....	65
1.2. AYDIN İLINE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ.....	68
1.2.1. Gerali Türküsü.....	68
1.2.2. Sinanoğlu Türküsü	70
1.2.3. Katırcıoğlu Türküsü	71
1.2.4. Hasan Çavuş Türküsü	72
1.2.5. Atçalı Kel Mehmet Efe Türküsü	74
1.2.6. Demirci Mehmet Efe Türküsü.....	75
1.2.7. Cafer Efe Türküsü	77
1.2.8. Kerimoğlu Efe Türküsü	78
1.2.9. Posluoğlu Mehmet Efe Türküsü.....	78
1.2.10. Harmandalı Zeybek Türküsü.....	79
1.3. DENİZLİ İLINE AİT OLAN TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ	81
1.3.1. Mehmet Çavuş Türküsü.....	82
1.3.2. Ferik Osman Türküsü	83
1.3.3. Çam Hasanla Kocabaş Türküsü.....	84
1.3.4. Eşkiya Musa Yırtıcı Türküsü	85
1.3.5. Gündüz Bey Türküsü	86
1.3.6. Çakıcı Efe ve Gök Veli Türküsü.....	87
1.3.7. Gümüşdiş Türküsü	88
1.3.8. Sobalarında Meşe Yanıyor Efem Türküsü.....	89
1.3.9. Şu Çavdırım Hanları	90
1.3.10. Yağar Yağmur Yer Yaş Olur Türküsü	91
1.4. İZMİR İLINE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ	94
1.4.1. Gerali Türküsü.....	94
1.4.2. Sinanoğlu Türküsü	96

1.4.3. Kamaroğlu Türküsü	97
1.4.4. Lazların Türküsü	98
1.4.5. Boz Ahmet Türküsü	99
1.4.6. Armanların Hacı Ahmet Türküsü	99
1.4.7. Karataş Türküsü.....	101
1.4.8. Ümmet Ali Türküsü.....	103
1.4.9. Çakıcı Efe Türküsü.....	104
1.4.10. Osman Efe Türküsü	105
1.4.11. Yörük Ali Efe Türküsü	106
1.4.12. Demirci Mehmet Efe Türküsü.....	108
1.4.13. Gökçen Efe Türküsü.....	110
1.4.14. Kamalı Mehmet Efe Türküsü.....	111
1.4.15. Ali Efe Türküsü.....	112
1.4.16. Harmandalı Zeybeği.....	113
1.5. KÜTAHYA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ....	115
1.5.1. İslamoğlu Türküsü.....	115
1.5.2. Curoğlu Türküsü	117
1.5.3. Melal Zeybek Türküsü	118
1.6. MANİSA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ.....	121
1.6.1. Gerali Türküsü.....	121
1.6.2. Ali Molla (Gâvur İmam) Türküsü	123
1.6.3. Çerkez Ali İle Kara Aptilin Türküsü.....	124
1.6.4. Keloğlan Memedin Türküsü	126
1.6.5. Yörük Ali Efe Türküsü	126
1.6.6. Demirci Mehmet Efe Türküsü.....	128
1.6.7. Karaahmetoğlu Hüseyin Efe Türküsü.....	129
1.6.8. Hasip Zeybek Türküsü.....	130
1.6.9. Şaşlı Efe(Bakırlı Mehmet Efe Türküsü).....	131
1.6.10. Kır Bayram Türküsü.....	132
4.6.11. Efeler Geliyor Dört Atlı Türküsü.....	133
1.6.12. Kayaserdir Yolumuz Türküsü.....	133
1.6.13. Sabah Olsun Aman Efem.....	135

1.6.14. Derviş Efe Türküsü.....	136
1.6.15. Veliolu Türküsü	137
1.7. MUĞLA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ.....	139
1.7.1. Kerimoğlu Zeybeği	140
1.7.2. Hayıtlı Türküsü.....	141
1.7.3. Helvacioğlu Mehmet Türküsü	142
1.7.4. Satioğlu Zeybeği.....	143
1.7.5. Çökertme Türküsü	144
1.7.6. Eyübüm Türküsü	145
1.7.7. Sırrı Efe Türküsü.....	146
1.7.8. Harmandalı Türküsü.....	147
1.8. UŞAK İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ.....	149
1.8.1. İslamoğlu Türküsü.....	150
1.8.2. Musanın Türküsü	152
1.8.3. Paşanın Türküsü	153
SONUÇ.....	156
KAYNAKÇA	161

GRAFİKLER LİSTESİ

	Sayfa
Grafik 1. Afyonkarahisar'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	67
Grafik 2. Afyonkarahisar'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	67
Grafik 3. Aydın'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	81
Grafik 4. Aydın'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	81
Grafik 5. Denizli'deki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	93
Grafik 6. Denizli'deki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	94
Grafik 7. İzmir'deki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	114
Grafik 8. İzmir'deki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	115
Grafik 9. Kütahya'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	120
Grafik 10. Kütahya'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	120
Grafik 11. Manisa'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	139
Grafik 12. Manisa'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	139
Grafik 13. Muğla'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	149
Grafik 14. Muğla'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	149
Grafik 15. Uşak'taki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi.....	155
Grafik 16. Uşak'taki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri.....	155
Grafik 17. Ege Bölgesinde Görülen Eşkîya Tiplerinin Genel Oranı.....	156
Grafik 18. Ege Bölgesindeki İllerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebebi Oranları.....	157
Grafik 19. Sosyal Eşkîyaların Halk Tarafından Sevilme Oranları.....	158
Grafik 20. Ege Bölgesindeki İllere Göre Eşkîya Türküleri Oranı.....	158

GİRİŞ

Ege Bölgesinin halk kültüründe oldukça yer alan türküler içerisinde “eşkîya ve kahramanlık türküleri” detaylı bir taramadan sonra ortaya konmuştur. Bu türkülerin içerisinde yer alan eşkıyaların hangi tipte karşımıza çıktığı veya bir başka deyişle eşkıyaların halk tarafından nasıl değerlendirildiği üzerine çıkarımlarda bulunacağız. Bunun içinse dünyada eşkıyalar için temel kitap olan Eric J. Hobsbawm’ın yazmış olduğu *Eşkîyalar* adlı yapıttan alınan 4 tip motifine- sosyal eşkıya, oç alıcı eşkıya, gerilla veya rejime karşı olan eşkıya ve haydut, adi hırsız eşkıya- göre inceleyeceğiz.

Çalışmamızın asıl varacağı nokta Ege Bölgesi eşkıyalarının sosyal eşkıya özelliklerini taşıdığıdır. Bir diğer adıyla erdemli eşkıya da denilen sosyal eşkıya dünyada Robin Hood tipi eşkıya adıyla da bilinmektedir.

Konu tez çalışmasında adım adım ilerlenerek ortaya konmaya çalışılmıştır. Ege Bölgesi ile başlayan çalışmada bölgenin genel özelliklerinden başlanarak alfabetik sırayla illerin tarihçesi ve coğrafyası hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra ise çalışmanın ikinci ayağı olan türkü hakkında çeşitli kaynaklardan alınan bilgiler genel hatlarıyla sunulmuştur. Türküden sonra eşkıyanın tanımı verilmiş ve eşkıya tipine ve eşkıyalık tarihçesine ait bilgilerle giriş kısmı tamamlanmıştır. İkinci kısımda veya asıl kısımda alfabetik sırayla illerin taranan eşkıya türküleri verilmiş ve hemen arkasından bu türkülerdeki eşkıyalar üzerine hangi tip motifine girdikleri hakkında çıkarımlar verilmiştir. Tüm illerden sonra sonuç kısmında eşkıyaların tip ve diğer bilgileri hakkında çıkarımlar yapılarak sonuca ulaştırılmaya çalışılmıştır.

Öncelikle Ege Bölgesi’nin genel tanıtımı ve illerin tarihsel ve coğrafi özellikleriyle birinci bölüme geçiyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM

EGE BÖLGESİ

1. EGE BÖLGESİNİN TARİHİ VE COĞRAFI YAPISI

85.000 kilometrekare dolayındaki yüzölçümüyle Türkiye topraklarının yaklaşık %11'ini kaplayan, kuzeyde Marmara Bölgesi'ne, doğuda İç Anadolu Bölgesi'ne, güneydoğuda Akdeniz Bölgesi'ne komşu olan bölgemiz batıda da Ege Denizi'yle çevrilidir (adını komşu olduğu denizden alır). Marmara Bölgesi'yle olan sınırı batıda Baba Burnu'ndan başlayarak Edremit Körfezi'nin kuzeyinde yükselen Kaz Dağı'na uzanır. İç Anadolu Bölgesi'yle olan sınırı ise İnönü'nün güneybatısından başlayıp Sultan Dağları'nın kuzey ucuna ulaşır. O noktadan başlayarak Ege Bölgesi Akdeniz Bölgesi'ne komşu olur ve bu bölgeyle olan sınır ise Köyceğiz Gölü'nün batısına kadar uzanır.

Ege Bölgesi asıl Ege ve İç batı Anadolu olmak üzere iki bölüme ayrılır. Ege Bölümü'ndeki illerimiz; İzmir, Manisa, Aydın, Denizli, Muğla. İç batı Anadolu'daki iller; Uşak, Kütahya, Afyon'dur.¹

Ege Bölgesi sık nüfuslanmıştır. 1990 sayımına göre bölge nüfusu 8,2 milyondur. Nüfus yoğunluğu bakımından Marmara Bölgesi'nden sonra ikinci sırada yer alır. Bölge nüfusunun yarısından çoğu kentlerde yaşamaktadır. Bölge nüfusunun önemli bir bölümü, kıyı kesimi ile çöküntü ovalarında toplanmıştır. Kıyı kesiminde de nüfus dağılışı bakımından yöreler arasında önemli farklılıklar görülür. Ovalarda nüfus yoğun, ovaları ayıran dağlık kesimlerde nüfus seyrek. Güneydeki Mentеше yöresi Türkiye'nin en az nüfuslanmış yerlerindedir. İç batı Anadolu ise genel olarak az nüfuslanmıştır.

Ege Bölümü'nde başlıca dağ sıraları ve bunları birbirinden ayıran vadi olukları, doğu-batı doğrultulu çukurluklar oluşturur. Bu çukurluklar, aralarında kalan doğu-batı doğrultulu yüksek kütlelere dağ sıraları görünümü kazandırır.

¹ Ege Bölgesinin Coğrafi Özellikleri, 08.05.2017, [https://www.forumexem.com/cografya/110673-
ege-bolgesinin-cografya-ozellikleri.html](https://www.forumexem.com/cografya/110673-ege-bolgesinin-cografya-ozellikleri.html).

Çukurlukların batı uçları yakın bir dönemde deniz basmasıyla koy ya da körfez biçimini almış ama daha sonra kısmen ya da tamamen alüvyonlarla dolmuştur ve parçalı bir yapı gösterir. Yer yer 2000 metreyi geçen dağ kütleleri görülür. Bunlar İç batı Anadolu'nun 1000 metreyi geçebilen düzlüklerinden daha alçak olan Ege Bölümü'ndeki ovalar üzerinde heybetli bir görünüm kazanır. Ege Bölgesi'nde yerin temelini jeologların Menderes Masifi adını verdikleri Saruhan-Menteşe eski kütlesi oluşturur. Paleozoik zaman ortalarında kıvrımalara uğramış daha sonra aşınarak düzleşmiş olan bu eski temel, Tersiyer Dönem içinde yeniden yer hareketlerine uğrayınca, bir daha kıvrılamayıp kırılmıştır. Belli kırık çizgileri boyunca bazı parçaların çökmesiyle sözü edilen oluk biçimli çukurlar (graben) ortaya çıkmış, bunların arasında da sert ve kristalli kayalardan oluşan eski dağ kütleleri (horst) yükselmiştir. Bu eski kütle yeniden kıvrılmamakla birlikte, çevresinde biriken deniz dibi tortulları kıvrılırken onlara kalıp olmuştur. Doğu-batı doğrultulu çukur alanlarla bunları ayıran aynı doğrultulu yüksek alanlar kuzeyden güneye doğru şöyle sıralanır: Edremit Körfezi ve Edremit Ova'sı çukur alanı, Bakırçay Ovası'ndan Madra Dağı (1.334m) ve Kozak Kütlesi'yle (1.051m) ayrılır. Bakırçay Ova'sı ile Gediz Ovası arasında Yunt Dağı (1.075m) yer alır; Gediz Ovası'na kuzeyden Akhisar, güneyden de Nif (Kemalpaşa) Ovaları birer körfez gibi katılır. Gediz Ova'sı ile daha güneydeki Küçük Menderes Ova'sı arasına Bozdağlar (2.159m) girer. Bu kütle doğu kesiminde güneydeki Aydın Dağları'yla birleşir, batı kesiminde ise Nif Dağı'na (1.506m) ve kuzeydek Spil Dağı'na (1.513m) bağlanır. Daha güneyde Küçük Menderes ve Büyük Menderes Ovaları arasında Aydın Dağları (1.819m) uzanır. Bu dağlar batıya doğru bükülüp incelenerek Samsun (Dilek) Dağı (1.237m) üzerinden komşu Sisam (Samos) Adasına geçer. Geniş bir alanı kaplayan Büyük Menderes Ova'sı Menteşe yöresi içine Çine ve Bozdoğan Ovalarıyla sokulur. En güneydeki çukur alanı, Bodrum ve Datça yarımadalari arasında yer alan Gökova Körfezi'dir. Batı Anadolu'da yer alan ovalar, genellikle dördüncü jeolojik zamanda meydana gelen epirojenik hareketlerle oluşmuştur. Bu hareketler sonucunda bazı alanlar yükselmiş (horst) ve bugünkü dağlık alanları meydana getirmiş, bazı alanlar ise çökmüş (graben) ve çöküntü alanları oluşmuştur. Bu çöküntü alanlarının akarsular tarafında alüvyonlarla doldurulması sonucunda da günümüzdeki ovalar oluşmuştur. Bölgemizdeki en önemli ovalar ise Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük

Menderes, Balıkesir ve Akhisar ovalarıdır. Ege Bölgesi'nin güneydoğusunda yer alan ovalar ise çökme olaylarının yanında karstik olayların da etkisi ile oluşmuştur. Denizli, Tavas, Çivril gibi ovaların oluşumunda karstik olaylar oldukça etkilidir. Meriç deltası, hızlı ilerleyen taşkın alanlarına sahip bir ovadır. Meriç Irmağının taşıdığı alüvyonlarla oluşmuştur. Bakırçay Deltası, aynı adı taşıyan akarsuyun, Çandarlı Körfezi'ni doldurması ile oluşmuştur. Yer yer tuzlu bataklıklar bulunan ovada, eski uygarlıkların kalıntıları da yer alır. Küçük ve Büyük Menderes Deltaları da birer çöküntü alanının(graben) ucunda oluşan birikinti ovalarıdır. Büyük ve Küçük Menderes Irmakları, Ege Denizi'nin seviye değişikliklerine de bağlı olarak tarihi dönemlerde hızla denizi doldurmuştur. Öyle ki, İlkçağ'da bir liman kenti olan Milet, Büyük Menderes'in denizi doldurması ile bu gün kıyıda bir hayli ileride kalmıştır. Bölgenin İç batı Anadolu Bölümü'nde dağ sıraları yerine aralıklı da dizileri görülür. Bu dağlar, güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda birkaç dizi oluşturur. Bu dizilerden en doğuda yer alan Emir Dağları (2.307m), Türkmen (1.826m), Domaniç (1.845m) Dağları bölge sınırları dışındaki Uludağ'a kadar uzanır. Bu dağlar dizisi batıda aynı doğrultudaki Afyonkarahisar-Kütahya-Orhaneli üzerinden geçen bir çukur alanla izlenir. Bu çukur alanın batısında Kumalar (2.247m), Ahır(1.915m), Murat (2.309m), Şaphane (2.120m), Akdağ (2.089m), Eğrigöz (1.931m) dağları yer alır. Bu dizinin daha batısına gidildikçe geniş bir plato uzanır. Gediz Ovası'na dik yamaçlarla inen ve yüksekliği kuzeydoğuda 1.000m'yi aşan bu platoya Gördes-Uşak Plato'su adı verilir. Platonun güney kenarındaki Kula kenti çevresinde sönmüş volkan konileri ve yeni lav akıntıları görülür. Ege Denizi'ne dökülen akarsularımız; Batı Anadolu akarsuları, geniş çöküntü hendeklerine yerleşmiştir. Bu çöküntü alanları boyunca batıya doğru akarak Ege Denizi'ne dökülürler. Denize ulaştıkları alandaki koy ve körfezlerde geniş delta ovaları oluşturmuşlardır. Bu akarsular bölgemiz ve ülkemiz tarımı için oldukça büyük değer taşır. Bunların başlıcaları Bakırçay, Gediz, Küçük ve Büyük Menderes'tir.²

Ege Bölgesi genellikle yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı olan Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Bu genel durum daha çok Ege Bölümü için geçerlidir. İç batı Anadolu'da ise denizden uzaklık ve yükselti nedenleriyle iklim

² Ege Bölgesinin Coğrafi Özellikleri, 08.05.2018, <https://eodev.com/gorev/127756>.

koşullarında değişiklik görülür. Kuzey kesimlerinde sık sık soğuk baskınları görülür. Yıllık ortalama sıcaklıkta coğrafi enlemin etkisiyle güneyden kuzeye ve yüksekliğin etkisiyle batıdan doğuya doğru azalma görülür. En soğuk ay genellikle ocak, en sıcak ay ise temmuz ayı olarak tespit edilmiştir. Ege Denizi kıyıları boyunca tam bir Akdeniz yağış rejimi görülür. Yazlar kurak geçer; yağışlar kış aylarında toplanmıştır. Aşağı yukarı bütün meteoroloji istasyonları da yıllık ortalama yağış tutarı 500 mm'nin üstünde, genellikle de 1000 mm'nin altında olarak saptamışlardır.

Ege Bölgesi'nde kıyıdan itibaren 600-800 m yüksekliklere kadar maki toplulukları ile karışık olarak kızılçam ormanları görülür. Makilerin cılızlaştığı ve toprak örtüsünün inceldiği alanlarda, çoğunlukla dikenli çalılardan oluşan ve garik adı verilen bir bitki topluluğu görülür ve genellikle İzmir civarı ile Karaburun yarımadası ve Bodrum civarında yaygındır. Orman alanları Ege Bölümü'nün alçak kesimlerinde makiliklerin, İç batı Anadolu'da ise step görünüşlü alanları üstünde yer alır. Ormanların alt basamaklarında çeşitli meşelere rastlanır; iğne yapraklı ormanlar arasında en yaygın tür kızılçam ve karaçamdır. Ayrıca Kozak Dağı'nda fıstık çamu yaygındır. Türkiye'nin en önemli çamfıstığı üretim alanıdır. Bütün kıyı kesimlerde zeytinliklere rastlanır. Kuzeyden gelen soğuk hava etkilerinden korunan turunçgiller bölgenin güneyine sığınmıştır. Ayrıca kekik, adaçayı, lavanta çiçeği gibi kokulu bitkiler ve Akdeniz iklimine uyan kaktüsler, frank inciri gibi bitkilerde yaygındır. Maki türleri arasında çeşitli meşe türleri, pırnal meşesi, palamut meşesi, kocayemiş, mersin ağacı, defne, yabani zeytinlere rastlanır.³

2. KENTLER VE KENTLERİN TARİHLERİ VE COğRAFYALARI

2.1. AFYONKARAHİSAR İLİNİN TARİHİ VE COğRAFİ YAPISI

Afyonkarahisar Kalesi, şehrin güneyinde, çok yüksek ve yalçın bir dağın tepesindedir. Adını dünyanın oluşumunun dördüncü zaman diliminde bir yanardağ ağzında meydana gelen sarp kayalar üzerine kurulan kaleden (Karahisar) ve ilk defa "Synnada" antik kenti sikkelerin de karşımıza çıkan haşhaştan (Opium-Afyon) alan Afyonkarahisar M.Ö. 2.000 yıllarına kadar uzanan bir tarih şeridi yaşatır. İlk

³ Ege Bölgesi, 08.05.2018, <https://eodev.com/gorev/5249279>.

yerleşim izine, II. Murşil'in Arzava seferinde kullanıldığından bahsedilen ve Hapanova (Yüksek Tepe) olarak adlandırılan Kale'de rastlamaktayız. Günümüze kadar ulaşan Hitit sur parçalarından da burasının Hititlerce ilk defa kullanıldığını öğrenmiş oluyoruz. Hititlerden sonra Anadolu'da uygarlık kurmuş olan Friglerin izlerine, sarp kayalık üzerinde tespit ettiğimiz Frig mihrabı, sunu çukurları, Frig basamaklı sunağı gibi kayalığın zirvesinde bulunan Frig kaya tapınağında rastlamaktayız. Sarp kayalık üzerinde günümüze kadar korunarak gelmiş dinî amaçlı yapılanmadan, burasının Frigler döneminde dinî bir merkez olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴

Roma ve Bizans döneminde Asya ve Anadolu eyaletine bağlı bir yerleşim yeri olan kentin adı, Akronium (Yüksek Tepe)'dir. Bu dönemde, kaplıcaları, Frigya Salutaris (Şifalı Frigya) adıyla ün yapmıştır. Afyon, asıl önemine "Selçuklular" döneminde kavuşmuştur. Milâdî 1147-1157 yılları arasında Sultan I. Mesud'un emri ile "Karahisar" adı ile tanınan kalenin eteklerine, bir Türk boyu olan Karaşarlar yerleştirildiler. Stratejik yolların kavşağında çok çetin bir kalesi bulunması dolayısıyla, kale ile Hıdırlık (kalenin güneyinde bulunan tepe) tepesi arasındaki yerleşim alanı çok kısa sürede genişlemiştir. Bu gelişmeyi hızlandıran diğer bir olay da, Sultan I. Alâaddin Keykubat'ın tahta çıkar çıkmaz başlattığı yurt kalelerinin onarımı sırasında Afyonkarahisar Kalesi'nin de onarılmasını buyurmasıdır. Sultan I. Alâaddin Keykubat, 1231 yılında Lelası ve mimarı Bedrettin Gevhertaş'ı kale dizdarı olarak Afyon'a gönderir. Gevhertaş, kalenin burç ve bedenlerini onardıktan sonra, yukarı Kale'de küçük minareli mozaik çini mihraplı bir mescit ve onun doğu yanına da bir saray yaptırır. Ayrıca Alâaddin Medresesi adlı Hisarardı Medresesi'ni yaptırır. Sarp kayalar üzerindeki kalesi sağlam ve güvenilir olan Afyonkarahisar'da Selçuklu Devleti'nin hazineleri saklanır olmuş ve adına da "Karahisar-ı Devlet" denilmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Moğolların hâkimiyetine girmesiyle Afyonkarahisar'da Sahipata Beyliği kurulmuş, daha sonra sırayla Eşrefoğulları, Germiyanogulları ve Karamanoğulları Beylikleri egemenliğinde kalmıştır.⁵

⁴ Afyonkarahisar&Afyon Kalesi, 08.05.2018, <http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/3/2/afyonkarahisar--afyon-kalesi.aspx>.

⁵ Afyonkarahisar'ı Tanıyalım, 08.05.2018, <http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/3/2/afyonkarahisar--afyon-kalesi.aspx>.

Şehir, Osmanlı İmparatorluğu döneminde genişleyerek büyümüştür. Fatih Sultan Mehmet'in sadrazamlarından Gedik Ahmet Paşa, Karaman Seferi sırasında Afyonkarahisar'da konaklamış ve 1472-1477 yılları arasında yapımı tamamlanan Gedik Ahmet Paşa Külliyesi'ni sübyan mektebi, medrese, hamam, imaret ve cami'den müteşekkil yaptırmıştır. Bunun yanında çok sayıda mescit, cami, medrese yapılmıştır. Mevlevîlik tarikatının yayıldığı merkez olan Afyon'daki Mevlevî Tekkesi'nin 19.yy.da yanmasından sonra dönemin padişahı II. Abdülhamit Han tarafından yaptırılan Mevlevî Tekkesi (Bugün cami olarak kullanılmaktadır) önemli mimarî eserlerdendir. İstiklâl Savaşı yıllarında Afyonkarahisar, Başkomutanlık Karargâhı olmuş, Millî Mücadeleyi zafere ulaştıran Başkomutanlık Meydan Savaşı, Afyonkarahisar'da da verilmiştir. Kurtuluş Savaşında, Büyük Taarruzdan bir gün sonra 27 Ağustos 1922 günü, saat:17.00'de Türk orduları Afyon'a girmiş bundan sonra Başkomutanlık ve Garp Cephesi Karargâhı Afyon'a taşınmış ve karargâh olarak kullanılmıştır. Atatürk, 28 Ağustos 1922 günü Afyon'daki karargâhına gelmiş, büyük zafere kadar çalışmalarını buradan idare etmiştir. Adımızı bütün dünyaya altın harflerle yazdıran İstiklal Savaşımızın geçtiği Afyon, coğrafi konumu dolayısıyla bu bölgenin oldukça önemli ve seçkin bir yeri vardır. Afyon bölgesi, Yunanlıların son durağı olduğundan, istikbaldeki Millî Mücadele bu topraklar üzerinde başlayacaktı. Ayrıca Afyon, Ege Bölgesi'ndeki sivil direnişin temel taşlarından biri olan Afyon Kongresi'ni gerçekleştirmekle Doğu'da yapılan kongrelerle Batı'da yapılan kongrelerin birleşmesini sağlamış, iki bölge arasında çıkması muhtemel sürtüşmeler bu toplantıyla önlenmiştir. Bu kongreyle bütün müdafaa-i hukuk, Redd-i İlhak ve Kuva-yı Milliye harekâtı Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin denetimi altına alınmıştır. Ayrıca Afyon, Afyon-Eskişehir, Afyon-Kütahya, Afyon-Uşak demiryollarının odak noktası olması hasebiyle silâh, cephane, erzak naklinde son derece önemli rol oynamış, ordumuzun nakliye ihtiyacı daha çok bu demiryolları vasıtasıyla sağlanmıştır. Ayrıca Afyon, İzmir-Afyon demiryolu hattıyla İstanbul-Bağdat demiryolu hattı Afyon'da birleştiklerinden, bölgeler arası nakliyenin büyük yükünü Afyon çekmiştir. Yunanlılar, İngilizler tarafından Anadolu'yu işgale teşvik edilmişler ve onlardan büyük destek görmüşlerdir. Yunanlılar Ege Bölgesi'ni, dolayısıyla onun son kalesi ve durağı konumunda olan Afyon'u da bu yüzden işgal etmişlerdir. Afyon, Yunanlılar tarafından iki defa işgal

edilmiştir. Birinci işgal pek etkili olmayıp saman alevi biçiminde tezahür etmiş, ikinci işgal ise yaklaşık olarak 14 ay sürmüştür. Afyon, Yunanlılar açısından son derece stratejik öneme sahip bir bölgedir. Bunun sebebi, Afyon'un yolların birleştiği mevkide bulunmasıdır. Afyon-İzmir demiryolu hattının başlangıç noktası Afyon'dur. Bu demiryolu hattına sahip bir Yunan Ordusu iase ve ikmalini emniyetli ve süratli bir şekilde karşılama imkânına sahiptir. Ayrıca muhtemel bir geri çekilme harekâtında bu demiryolu canlarının güvencesidir. Ayrıca Milli Mücadele'nin kalbi olan Ankara'nın hemen yakınında bulunması onunla komşu olmasıdır. Afyon'un bu yönü, bilhassa Sakarya Muharebesi'nde ortaya çıkmış düşman, Emirdağ (Aziziye) yolu ile Polatlı önlerine kadar geldiğinde önemini göstermiştir. Ayrıca Afyon, muhtemel bir Anadolu harekâtının kilit noktasıdır. Yunanlılar, Türklüğü Anadolu'dan silmek sevdasına kapıldıklarından ve Anadolu içlerine yapılacak bir askerî harekâtın başlangıç noktası, Afyon'u gördüklerinden dolayı ordularının cephede yerleşmesi bu duruma göre düzenlenmiştir. Afyon'dan kuzeye, Eskişehir'e doğru uzanan ve 300 kilometreyi bulan geniş cephede, daha az kuvvet bırakılmıştı.

Afyonkarahisar Bölgesi, Yunanlılar tarafından hem güvenlikleri, hem de muhtemel harekâtları açısından son derece öneme haiz bir bölge olarak mütalaa edilmiş ve onların kaderleri de bu topraklarda belirlenmiştir. Mondros Barış Anlaşması'ndan (Aralık-1918) hemen sonra İngiliz, Fransız ve İtalyan birlikleri yer yer Osmanlı topraklarına girdiler. Bu arada, 16 Nisan 1919'da Fransızlar Afyonkarahisar istasyonuna yerleşti. 21 Mayıs 1919'da iki subay ve 262 erden meydana gelen bir İtalyan birliği de Afyonkarahisar'a geldi. Bu birlikler, 17 Mart 1920'de buradan çekilerek yerlerini Yunanlılara bıraktılar. Çok kısa süren birinci işgalden sonra, 13 Temmuz 1921'de Afyonkarahisar ikinci kez işgal edildi ve tam bir yıl, bir ay, 25 gün Yunan işgali altında kaldı. Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra Yunanlılar Afyonkarahisar'da yayılmak ve temelli yerleşmek istediler. Afyon'a yerleşmiş bulunan Yunan kuvvetleri, önce Sakarya'da, daha sonra da bu yenilgiden kurtulamadan ve güçlenme fırsatı bile bulamadan Kocatepe-Dumlupınar arasında 26-30 Ağustos 1922 günlerinde "Büyük Taarruz Harekâtımızla daha büyük bir darbe yiyerek yurdumuzdan kovulmuştur. Afyonkarahisar'ın Türk Millî Mücadelesinde şeref duyacağı bir husus da, düşmana ilk kurşununun, bir Afyonkarahisarlı Komutan olan Ali Çetinkaya tarafından atılmış olması da önemli bir husustur.

Afyonkarahisar'ın kurtuluş plânları Akşehir'de yapıldı. Daha sonra Şuhut'a gelindi. Atatürk, İnönü ve Fevzi Paşa'nın gizlice hazırladıkları Büyük Taarruz plânları Afyonkarahisar'da eski Belediye Binasında yapıldı. Millî Mücadelenin kazanılmasında Afyonkarahisar halkının büyük katkısı vardır; çünkü Afyonkarahisar halkı, Atatürk ve millî kuvvetlere manen ve maddeten büyük desteklerde bulundu. 26 Ağustos 1922 günü, saat 05.30 'da top ateşiyle aydınlanan Kocatepe'den fırlayan ordumuz, sıra sıra tel örgülü, makineli tüfek ve top yuvalarıyla pekiştirilmiş Yunan mevzilerine, büyük bir insanüstü güçle atılarak saldırıya geçmiş, makasla, dipçikle hatta elleriyle, bedenleriyle parçaladıkları tel örgüleri aşmış, mevzileri bir bir ele geçirerek Kurtuluş Savaşı destanını yazdırmıştır. Başkomutanımızın önderliğinde, Milletimizin bütün insanların büyük çaba ve destekleri ile yurdumuz içinde bir tek düşman eri bırakılmayınca dek bu taarruz harekâtımız sürdürülmüş ve İzmir'de noktalanmıştır.

İlk gün 1 ve 2 No'lu tepeler, Tınaztepe, Kılıçarslan 1. ve 2. noktaları, Belen tepe, Erkmen tepe, ikinci gün Çiğiltepe ve Afyon(27 Ağustos 1922, saat 17.00) ele geçirildikten sonra, üçüncü gün Bati Cephesi ve Ordu karargâhları Afyon'a getirilip Belediye Binasında (bugünkü Zafer Müzesi) üslendirilmiş ve 30 Ağustos 1922 tarihinde merkezi olarak Başkomutanlık Meydan Muharebesi buradan yönlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyetinin 81 ilinden biri olan Afyonkarahisar ili, Anadolu yarımadasının batıya yakın ortasında ve Ege Bölgesinin iç kesiminde yer alır. iç Anadolu yaylasının Ege kıyılarına açılan bir eşiği, bir geçidi durumundadır. Çevresinde Eskişehir, Konya, Isparta, Denizli, Uşak ve Kütahya illeri bulunur. Kuzey Doğudan Güney Batıya uzandıkça alçalan ovaları ile hem Orta Anadolu'dan ve hem de Ege Bölgesinden sayılır. En Kuzeyde Eskişehir sınırından, en güneyde Denizli sınırına kadar Kuzey Doğudan Güney Batıya uzunluğu 210 kilometredir. Eni ise Kütahya sınırından Isparta sınırına kadar Kuzey Batıdan Güney Doğuya 112 kilometredir. Denizli'ye doğru inceleterek eni 20 kilometreye kadar düşer, bir parça halindedir

İlin diğer komşu illerle sınırları Eskişehir ile 12, Konya ile 96, Isparta ile 152, Denizli ile 128, Uşak ile 48 ve Kütahya ile 48 kilometre olup, sınırlarının toplam uzunluğu 616 kilometredir.

İlin dünya yuvarlağında yeri ise yaklaşık olarak Londra'ya göre 29 derece 40 dakika'dan 31 derece 44 dakika doğu meridyenleri Tul Daireleri ile 37 derece 48dakida'dan 39 derece 15 dakika paralel arz dairesi arasında kuzey yarım küresinde yer almıştır. Yüzölçümü 14.295 kilometre karedir. Bu genişlik, Türkiye yüz ölçümüne oranla %2' dir. Sınırları çoğunlukla dağlarla sınırlanmıştır.

Türkiye'de kavşak görevini üstlenen önemli bir şehirdir. Bir anlamda Ege'ye açılan kapıda denilebilir Mermeri, kaymağı, termalleri ve sucuk döneriyle meşhur olan bu kent belki de İstanbul'dan sonraki en önemli kavşak noktasıdır Karahisar Kalesi ve imaret cami şehirdeki en önemli turistik mekânlardır.

Genel Nüfusu 710.572 şehir içi nüfusu ise 225.000dir iç Anadolu iklim özellikleri görülen Afyonkarahisar'da yıllık sıcaklık ortalaması 11,1 derecedir.⁶

2.2. AYDIN İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Aydın, Bati Anadolu Bölgemizde tarih ve uygarlığın izlerini taşıyan, dünyanın ender yerlerinden biridir. Tarihin çeşitli evrelerindeki değişik kültür birikimlerinin açık bir müzesidir.

Tarihi M.O. 7000 yılına dayanan bu topraklarda yerleşen ilk insanlar kimlerdir? Nerelere nasıl yerleşmişlerdir? Bu sorulara açıklık getirecek el yapımı kayıtlar elimizde mevcuttur. Bu eserlerde M.Ö. 5000 yılındaki koy kültürü, M.O. 3000 yılında şehir devletleri kültürüne dönüşmektedir. Yeni gelenlerin M.O. 2000 yılından itibaren devlet kurarak Anadolu kültürüne katkıda bulduklarını görüyoruz. MÖ 14. ve MÖ 12. yy' da Ege ve Doğu Akdeniz'in her yanına dağılan halk toplulukları kavimler halinde Ege kıyılarına kadar geldiler. Bu göç sonucunda Hitit devleti, Troia Krallığı, Miken kolonileri yıkılmıştır. Bu kavimlerden Aioller ve Ionlar Bati Anadolu' da, Büyük ve Küçük Menderes ovalarına yerleştiler ve Lidya Krallığı bünyesinde 12 kıyı kenti kurdular, site denilen bu kentlerde deniz ticareti geliştirildi. Siyaset, sanat, bilim, felsefe, mimarlık, alanında da sosyo-kültürel etkinlikler yarattılar.

⁶ Afyonkarahisar Tarih ve Coğrafya, 08.05.2018, <http://www.afyonkarahisar.gov.tr/kurumlar/afyonkarahisar.gov.tr/Dosyalar/afyonkarahisar-turkce-ingilizce-tanitim.pdf>.

Lidya döneminde, Tralles kenti, Karya, Kilikya, İran ve Suriye ve Uzak Doğudan gelen ticaret mallarının toplandığı ve Ege limanına gönderildiği dağıtım merkezi durumundaydı. Ayrıca Büyük Menderes vadisinde yetiştirilen ürünler Milet limanından Yunanistan, Roma, Mısır ve Fenike'ye ihraç edilmekteydi. Nitekim Lidya gerek kendi kaynakları gerekse topladığı vergilerle olağanüstü gelişti, bölge ekonomisinde önderlik etti. Dünyanın ilk parasını darp eden ülke oldu. Frigler, Anadolu'da ilk büyük devleti kurdular. M.O. 1200 yılında Büyük Menderes'in yukarı platosuna yerleştiler. Friglerin Trak Kavimlerinden olduğu İliryalılar'ın saldırısı üzerine Boğazlardan geçerek Geldiklerini, Hitit krallığını yıktıklarını biliniyor. İonlar'ın M.O. 1200 yılında Gediz ve Büyük Menderes ovalarında kurmuş oldukları şehirlerin en Önemlisi Milet şehri idi. İonlar felsefede önemli aşamalar yaptılar. Matematik ve Astronomi bilgini Thales (Tales) her şeyin ana elementinin su olduğunu ileri sürdü; Lidyalılar ile Modyalılar arasında yapılan savaşta güneş tutulması olayını önceden hesapladı. Miletli diğer bir bilgin Anaksimandros, her şeyin başlangıcının "sınırsızlık-sonsuzluk" olduğunu ileri sürdü.

M.Ö. 5.YY da İrandan gelen Perslerin istilası sonucunda doğu kültürü ile tanışan Batı Anadolu kentlerinde Greko-Pers denilen yeni ve özgün bir kültür sentezi oluştu. M.O. 546 yılında Lidya kralı Krezüs, Pers kralı Kyros (Kurus) ile yaptığı savaşı kaybedince, İon şehirleri Pers Krallığı'na bağlandılar. Perslerin hoşgörüsüz davranışları kolonileri ile Şehirlerin bağlarını kopardı. M.O. 500 yılında karışıklıklar başladı. Perslerin bölgedeki egemenliği Makedonya'nın başına Aleksandr gelene dek devam etti ve Helenistik dönem başladı. Tüm bu istilalar sırasında Tralles odaksal konumu nedeniyle askeri üs olarak kullanılmıştır. M.Ö. 1.ve 2. yy.da Roma yönetimi altında kalan bölge, ekonomik, ticari ve kültürel alanda önemli gelişmeler gösterdi. Romalıların yerel kültürü benimsemeleri, kaynakları, yolları ve ticareti geliştirmesiyle yöredeki antik kentler, özellikle Efes, Milet, Tralles, Aphrodisias kalkındı, büyük boyutlu anıtsal yapılarla donatıldı. M.S. 4. Y.Y. sonlarında Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılması sonucunda Anadolu tümüyle doğu Roma diğer bir deyişle Bizans egemenliğinde kaldı. Antik tapınaklar kiliseye, tiyatrolar savunma kulelerine dönüştürüldü. Düz alanlarda bulunan kentlerin çevreleri yüksek surlarla koruma altına alındı. Ramsey'e göre Tralles açık alanlardan, bir çayın sürükleyip getirdiği tas yığınlarında oluşmuş bir tepe üzerine

alındı. Böyle bir ortamda, 10. yüzyıldan itibaren devam eden Türk göçleriyle gelen Türkmenler kırsal alanları hemen hemen boşalmış olarak buldular.

Anadolu'daki erken dönem Türk kolonizasyonu sistematik bir fetih olmaktan öte küçükü büyüklü göç gruplarının Anadolu'ya gelerek kırsal yöre halklarıyla uzlaşması ve ekonomik kaynakları paylaşmasıdır. Türkler denizlere ulaşmadıkça uluslararası ticaretin dışında kalacaklarını gördüklerinden Anadolu yarımadasını çevreleyen yabancı kuşatmasını kırarak denizlere ulaştılar. Önceleri merkezi otoritenin ortadan kalkmış olduğuna sevinen Latinler, bölgeye daha önceleri göçle gelmiş olan Türkmen toplulukları ile yeni gelenler arasındaki yakınlaşma ile yüz yüze geldiler. Böylece belli bir isim (Aydın Beyliği) ve bayrak altında Ege denizinin Anadolu kıyılarında siyasi ve ekonomik gücü elde eden Türkmenler denizcilikle tanışmışlardır.

Aydın Beyliğinin hükümdarları kültür, sanat ve bilim hayatına önem vermişlerdir. Yörede günümüze ulasan cami, medrese, türbe gibi mimari eserlerin yanı sıra günümüze ulasan ve çeşitli kütüphanelerde bulunan değerli el yazma eserler bulunmaktadır. Aydınoğulları Beyliği, 14. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devletine katılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunu son döneminde Batı Anadolu'da yaygınlaşan çetecilere efe denilmiştir. Genelde Ege kırsal alanında tek tek ya da gruplar halinde yaşayan gözü pek dürüst, mert kişilerdir. Başkanları "Efe", yardımcıları "Zeybek" ve "Kızan" adıyla anılır. Efelik 16.y.y.' in sonunda Yusuf Paşa ile başlamış olup, en bilinenleri, 17.y.y. da Sivri Bölükbaşı, 19.y.y. da Atçalı Kel Memet ve nihayet 20.y.y. da Yörük Ali'dir. Bu efeler adaletsizliğe ve haksızlığa uğradıkları gerekçesiyle hükümete başkaldıran silahlı eylemcilerdir. Zenginden alıp fakire vermişler, milli mücadele yıllarında kurtuluş yanlısı savaşçılar olmuşlardır. Milli mücadele yıllarında bölgenin Yunanlılarca işgali karşısında yörenin yurtsever asker, Aydın ve din adamları efeleri yurt savunmasına davet etmişler ve Yörük Ali Efe grubu oluşturulmuştur. Az sayıda maiyetiyle dağınık halde Yunan askerleriyle mücadeleye giren Yörük Ali Efe ile birlikte Demirci Mehmet Efe ve maiyetindekiler giderek artan direniş göstermiş ve Yunan askerlerinin geri çekilmelerini sağlayarak

çok etkili olmuşlardır. Düşman işgalinden Kurtuluş günü olan 5 Eylül Kuyucak, Nazilli, 6 Eylül Söke, 7 Eylül Aydın'da her yıl törenlerle kutlanmaktadır.⁷

Ülkemizin batısında yer alan illerimizden birisi olan Aydın iline coğrafyası, iklimi, yüzölçümü ve nüfusu bakımında kısaca göz atalım. 37 – 38 kuzey enlemleri ve 27 – 29 doğu boylamları arasında yer alır. Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Avrupa'yı üçgen olarak kabul edersek Aydın bu üçgenin tam ortasındadır. Etrafını çevreleyen komşuları İzmir, Manisa, Denizli, Muğla ve Ege Denizidir.

Kuzey ve güneyi dağlık, engebelidir, iki bölüm arasında iki yandan faylarla sınırlanmış ve sonradan alüvyonlarla örtülmüş genç bir çöküntü alanı olan Büyük Menderes ovası yer alır. 1. derece deprem alanı olan bölge birçok kez yıkıcı depremlere maruz kalmıştır. Yüzölçümü 8.007 kilometre karedir.

2012 yılında yapılan nüfus sayımına göre Aydın ilinin nüfusu 1.006.541'dir. Bu nüfusun 611.846 şehirde, 394.695'i kırsal alanlarda yaşamaktadır.

İlin denizden yüksekliği 40 metredir. Akdeniz ikliminin etkisindedir. Bu iklim şartları ve tomografik yapı Aydın ve çevresinde iki ayrı bitki topluluğunun (maki ve orman) gelişmesine neden olmuştur. Bunun yanında zeytin, incir, turunçgiller, kestane vb. kırsal kesimde ise çam ve benzeri türler mevcuttur.

En yağışlı mevsim kıştır. Yaz mevsiminde yok denecek kadar az yağış almaktadır. Kar yağışı ender görünür. Aydın, özellikle batıdan gelen hava akınlarına açıktır. Rüzgâr yönü daha çok doğu – güneydoğusudur. Bunu güneybatı (lodos) ve batı rüzgârları izler.

Aydın; Doğu Avrupa, Orta Asya ve Orta Doğu üçgeninin tam ortasında yer alan, Türkiye'nin tarım, sanayi ve dış ticaret ile turizm faaliyetlerinin bir arada bulunduğu, ekonomisi en gelişmiş bölgelerden olan Ege Bölgesi içindedir.

Aydın ili ilk çağlardan beri verimli toprakları, elverişli, iklimi, ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle önemli bir yerleşim merkezi olmuştur. Tarihi süreç içerisinde çeşitli uygarlıklara beşiklik etmiş, bugün hala geçmişin derin izlerini taşıyan güzel yurt köşelerimizden biridir. Günümüzde de tarımsal faaliyetlerin

⁷ *Aydın İli Hakkında Genel Bilgi*, 09.05.2018, <http://www.aydinvakfi.org.tr/genelbilgi.html>.

yoğunluğu ve çeşitliliği, turizm olanaklarına sahip bulunması il'in önemini giderek artırmaktadır.

Aydın, Anadolu'nun batısında, Ege Bölgesi'nin güneybatı kesiminde kıyı Ege bölümündedir. Doğuda Denizli, Batıda Ege Denizi, Kuzeyde İzmir ve Manisa, Güneyde Muğla illeri ile çevrili olup yüzölçümü 8.007 km²'dir. 37-38 kuzey enlemleri ile 27-29 doğu boylamları arasındadır.

Büyük Menderes vadi oluşunun kuzey ve güneyinde birbirlerine bazen yaklaşan bazen uzaklaşan iki dağ sırası yer alır. Kuzeydeki bu dağların sıraları Dinar yakınlarından başlayarak Ege Denizinde son bulur.300 Km kadar uzunluktadır. Aydın Dağları genel adını alırlar. Kolayca aşınabilen kütlelerden oluşmuş bu dağlar dar ve derin vadilerle parçalanmıştır. Bu derin vadilerin tabanlarında genellikle kuruyan sel yataklarının çakılları görülür. Yamaçları ve vadiler zeytinlikler, daha yukarıları ormanlarla kaplıdır. Büyük Menderes ve Küçük Menderes vadisi arasında bir duvar gibi uzanırlar. Yükseklikler çok olmamasına rağmen geçit vermezler. Bu nedenle Aydın-İzmir Karayolu ve Demiryolu bu dağların eteklerini izleyerek Ovacık ve Gümüş Dağı arasındaki vadiden Selçuk'a ulaşır.

Aydın Dağlarının yer yer yükselen tepeleri Horsunlu'nun kuzeyinde Karlık 1732m, Kuyucak'ın kuzeyinde Karadağ 1353 m, Nazilli'nin kuzeyinde Oyuk dağı 1460m, Sultanhisar'ın kuzeyinde doğusu dik kayalıklardan oluşan Malgaç 1343 m. Bunlar Aydın üzerinde yeniden yükselerek Cevizli Dağlarını meydana getirirler. Bunlardan Üçkoz Tepesi 1446 m.ye ulaşır. Cevizli dağlarından sonra alçalarak Ortaklar yakınında geçit verirler ve güney batıya yönelirler. Bu sırada Gümüş Dağı 1020 m.dir. Yeniden bir yay çizerek batıya doğru uzanan Samson Dağları bir yarımada yaparak Dipburun'da denize ulaşırlar. Samson Dağlarının en yüksek tepesi 1229 m.dir.

Büyük Menderes nehrinin güneyindeki dağlar yer yer büyük vadilerle yarılmış kütleler görünümündeki Dandalas Çayının doğusunda Babadağ'ın yamaçları yükselmeye başlar. Bu dağın doruğu 2380 metredir ve Denizli İl'i sınırları içindedir. Doğu yamaçlarında Karacasu yaylası, Karıncalıdağ'da ormanlarla kaplı tepeler 1699 metreye yükselir; diğer yandan Büyük Menderes'e doğru uzanarak Akçay Vadi'sinde sona erer. İl'in en büyük yükseltisini sunan Madran Dağı üç yanı

vadilerle çevrili büyük bir kütleinin ortasında yükselir. Çine Çayı'nın batısında Gökbel daha sonra Beşparmak Dağları, Başa Gölü çevresinde dolanarak Ege Denizi'ne ulaşırlar. Güneydeki dağ sıraları Menteşe Dağlık kütleisiyle ayrılmaz bir bağlantı kurarak, Muğla İl sınırları içinde uzanırlar.⁸

2.3. DENİZLİ İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Denizli yöresinin ilk ve en önemli yerleşim yeri Beycesultan Höyüğü 'dür. (Günümüzde Beycesultan, Çivril ilçesinin 5 km. kadar güneyinde Çivril –Denizli karayolunun hemen sağında yer alır.) Yerleşimin günümüzden 6000 yıl önce M.Ö. 4000 yıllarında Kalkolitik dönemle başladığı öngörülmektedir.

Tarihi dönemlere gelindiğinde Denizli yöresinin bilinen ilk sakinleri Arzavalılar olmuştur. M.Ö 1200-1700 arası süren Karanlık Çağ'dan sonra yöreye Frigler hâkim olmuşlardır. Xenophon'a göre Frigya'nın batı sınırlarındaki en önemli yerleşimlerinden biri Collosai (bugün Honaz) şehri idi. Friglerin yıkılmasının ardından bölge Lidyalıların eline geçmişti. Lidya Devletinin doğu sınırı ünlü Yunanlı tarihçi Herodot'a göre Karura adlı yerleşimdir. Karura şehri bugün Denizli'ye bağlı Sarayköy ilçesinde bulunmaktadır.

Batı Anadolu bölgesi ve dolayısıyla Denizli yöresi M.Ö 129 yılında Romalılarca Asya eyaletine bağlanarak prokonsüllerce yönetilmeye başlanmıştır. Romalılar Asya eyaletindeki mevcut yolları ıslah edip yol akışını Bergama yönünden Efes ve Milet yönüne çevirdiler. Denizli Bölgesi doğu-batı yönünde önemli nokta haline gelmiştir. Roma Devleti'nin M. S 395 yılında ikiye ayrılması sonucu Anadolu Doğu Roma yani Bizans idaresi altında kalmıştır. Bizans Devleti zamanında Denizli yöresi Helenistik ve Roma dönemlerindeki önemini kaybetmiş ve bir süre sonra bölgeye gelen Türklerin eline geçmiştir.

Türklerin Denizli ile ilk ilişkileri 1070 yılında başlar. Büyük Selçuklu Beyi Afşin Bey yörenin en gelişmiş kentlerinden Honaz'ı aldıktan sonra Laodikeia'yı da yağma ederek istila hareketini Ege kıyılarına değin ilerletmiştir. Ancak bu istila hareketi geçici olmuştur.1071 Malazgirt Savaşından sonra Anadolu baştanbaşa zapt edilmiş, bu arada Denizli çevresi de Kutalmışoğlu Süleyman'ın maiyetindeki Beyler

⁸ Genel Bilgiler, 09.05.2018, <http://www.aydin.gov.tr/genel-bilgiler>.

tarafından fethedilmiştir. Denizli ve yakın çevresi 12. Yüzyılın sonlarına kadar Türklerle Bizanslılar arasında sürekli el değiştirir ve sonunda Selçuklu Sultanı I. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ikinci kez tahta çıkışıyla birlikte, 1206-1207'de tamamen Türklerin eline geçer. 1176 Miryokefalon (Myriokephalon) Savaşı ile Selçuklu Ordusu Bizans Ordusunu yenmeyi başarmıştır. (Myriokephalon geçidinin Denizli'nin Çivril ilçesi yakınlarında olduğu ve savaşın burada cereyan ettiği görüşü birçok taraftar bulmuştur.) Bu tarihten sonra Türkmenler kitleler halinde Denizli il sınırına yığılmıştır.

Denizli toprakları XIII. yüzyıl başlarından itibaren Selçukluların "uç" diye tanımladıkları sınır bölgesinin güneybatı kanadını oluşturuyordu. Denizli toprakları bu dönemde çok büyük bir Türkmen nüfusuna sahiptir. Bu dönemde sadece Denizli bölgesinde 200.000 çadır (hane) Türkmen nüfusunun bulunması bize bu konuda fikir vermeye yeterlidir. Denizli Bölgesi bu yönüyle en yoğun Türkmen nüfusunun bulunduğu yer durumundadır. Beylikler Döneminde Denizli'de ilk Türk Beyliği 1260 tarihinde kurulmuş olup uzun ömürlü olamamıştır. Sahipataoğulları, Germiyanoğulları ve İnançoğulları Beylikleri yörede hâkimiyet kurmuşlardır.

Denizli ilk defa 1391 yılında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Ancak 1402 yılında Ankara savaşında Osmanlı Devleti'nin Timur tarafından mağlup edilmesi sonucu Denizli yeniden Germiyanoğlu Beyliği'ne verilmiştir. 1429 yılında Denizli tüm Germiyan topraklarıyla birlikte Osmanlıların eline geçmiştir. Denizli Osmanlı yönetimine geçtikten sonra yöre ahalisinin büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaya devam etmiştir. Kırsal nüfusun önemli bir bölümü aşiretler halinde göçebe olarak yaşıyorlardı. Bunlara ait yer adları günümüze değin varlığını devam ettirmiştir (Avşar, Bayat gibi). Yerleşik olan kent nüfusu ise esnaf loncalarına bağlı olarak ticari faaliyetlerle uğraşmaktaydılar. İbn-i Batuta Seyahatnamesinde 1332 yılında uğradığı Denizli'de Ahi Sinan ve Ahi Tuman adlı iki ahi reisinden bahseder. Hatta bazı kaynaklara göre Ahi teşkilatının kurucusu olan Ahi Evran bir süre Denizli'de kalıp burada bahçıvanlık yapmıştır. Sosyal yönden Denizli 14. ve 15. yüzyıllarda doruk noktasını yaşamıştır. Osmanlı Devleti idari bakımdan eyaletlere, eyaletler sancaklara, sancaklar, kazalara, kazalar nahiyelere taksim edilmiştir. Denizli yöresi 1429 yılında hâkimiyetine girdiği Osmanlılar tarafından kazalar halinde coğrafi durumuna göre üçe bölünerek, üç ayrı sancağa bağlanmıştır.

Asikaraağaç'ın Hamid, Tavas'ın ise Menteşe sancaklarına bağlanmasına rağmen, bugünkü Denizli'nin büyük kısmını teşkil eden Homa, Işıklı, Çal, Baklan, Denizli, Honaz, Sarayköy ve Buldan Kütahya sancağına bağlanmıştır.

Denizli kazasının idari yapısı ufak tefek değişikliklerle 17. yüzyıla kadar devam etmiş, ancak bu yüzyılda Kütahya'da bulunan Anadolu Beylerbeyliği dağıtılınca Denizli toprakları Aydın Eyaleti topraklarına dâhil edilerek bir değişim yaşamıştır. Denizli'de 1876 yılında ilk Belediye Teşkilatı kurulmuştur. 1883'te Sarayköy, Buldan ve Tavas İlçelerinin bağlanmasıyla "Sancak" haline getirilen Denizli, 1884'te Çal, 1888'de Acıpayam ilçelerinin katılımıyla Aydın'a bağlı mutasarrıflık, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla da 1923'te il olmuştur.

Denizli'nin eski adı "Ladik" ya da "Lazik" idi. Bu kelime Laodikeia kelimesinden gelmektedir ve Türkçede bir anlam ifade etmemektedir. Yukarı Menderes Vadisinde (bugünkü Denizli şehrinin 6 km kuzeyinde) bulunan Laodikeia şehrinin Türklere geçişi sırasında "Lâdik" ismi de miras kalmıştır. Aynı muntıkada bulunan Khonae-Honas, Khoma-Homa, Tabae-Tavas da bulunduğu gibi Laodikeia'da bu kaideye uygun olarak Lâdik ismini almış ve Selçuklu kayıtlarına öyle geçmiştir. Ancak Selçuklu hâkimiyeti ile birlikte şehrin bugünkü yerine taşınması neticesinde "Lâdik" adının yanında "Toğuzlu" adı da kullanılmaya başlamıştır. "Toğuzlu" adının "Lâdik" adıyla birlikte kullanılmasıyla bu kelimelere "Tonuzlu" ve "Tonguzlu" adları da eklenmiştir. Ünlü Seyyah İbn-i Batuta 1333 yılında ziyaret ettiği Ladik şehrine aynı zamanda "Donguzlu" dendiğini söylemektedir. Aşağı yukarı aynı yılları kaydeden Mesalik Ül-Ebsar'da "Tonguzlu" ifadesini kullanmıştır. 1350 yıllarına ait bir İlhanlı vergi kaydı ise "Tonğuzlu" diye yazar. Yine 1372 tarihli bir takvimde de "Tonguzlu" yazılışı görülmektedir. Timur'un resmi tarihçileri de "Donguzluğ" ve "Tenguzluğ" diye kayıtlar tutmuşlardır. Bu tarihlerden sonra bu ifadelerin yerine "Tonuzlu" ifadesinin kullanıldığını kesin olarak görmekteyiz. Nitekim erken dönem Osmanlı tarihçilerinden Nesri ve Aşıkpaşazade eserlerinde "Tonuzlu" imlasını kullanmışlardır. "Tonuzlu" veya "Tunuzlu" isminin "Denizli" sekline dönüşmesi XVI. Yüzyılın ikinci yarısına rastlar. 1510 tarihli bir Osmanlı kaydında "Dinuzlu" kullanımına rastlamaktayız. Bu dönemde kente uğrayan gezginler eserlerinde

“Denyzely”, “Denizley”, “Denisli”, “Degnisli”, “Denizli” adlarını kullanmışlardır.⁹

31 Ocak 2017 tarihinde açıklanan Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi son Denizli nüfusu 1 005 687 olmuştur.

Denizli, Anadolu Yarımadasının güneybatı, Ege Bölgesinin doğusunda yer almaktadır. Ege, İç Anadolu ve Akdeniz Bölgeleri arasında bir geçit durumundadır. Denizli ilinin, her iki bölge üzerinde de toprakları vardır. Denizli ili 28° 30' – 29° 30' doğu meridyenleri ile 37° 12' – 38°12' kuzey paralelleri arasında yer alır. Doğudan Burdur, Afyon, batıdan Aydın, Manisa, kuzeyden Uşak, güneyden Muğla illeri ile komşudur.

İlin yüzölçümü 11.868 km²'dir, il Türkiye'nin yaklaşık %1,5'ini ve Ege Bölgesinin %18,5'ini oluşturmaktadır. Merkezin denizden yüksekliği 354 metredir. Deniz yüzeyine en yakın yer 170 metre rakımla Sarayköy ilçesi, en uzak yer ise 1350 metre rakımla Çameli ilçesidir.

İl yüzey şekilleri bakımından dalgalıdır. Alçak ve yüksek ovalar, yaylalar ve dağlar birbirini tamamlar. İl topraklarının yaklaşık %47,1'ini dağlar, %28,2'sini ovalar, %23,2'sini platolar ve %1,5'ini ise yaylalar oluşturmaktadır. Batı Anadolu'nun ve Denizli'nin en yüksek dağı Honaz 2571 m. yüksekliğe sahiptir. Karcı (2308 m.), Akdağ (2449 m.), Bozdağ (2421 m.), Eşeler (2254 m.), Bulkaz (Burkaz) (1990 m.), Elmadağ (1805 m.), Büyük Çökelez (1340 m.) ve Beşparmak (1307 m.) ilin diğer önemli dağlarıdır. Büyük Menderes ve Çürüksu Vadisi boyunca kademeler halinde alçalan Çardak, Çivril, Baklan, Kaklık, Böceli, Denizli (Çürüksu) ve Sarayköy (Büyük Menderes) Ovaları ile yayla görünümlü Acıpayam, Tavas, Eksere Ovaları, Karayayla, Çameli, Uzunpınar, Yoran, Şahman Sülaymaniye, Kuyucak Yaylası ilin düzlüklerini oluşturur. Vadi olarak ise verimli ovaların sıralandığı Büyük Menderes ve Çürüksu Vadileri, Akçay Vadisi, Gireniz ve Kelekçi Vadileri gösterilebilir.

İl genel olarak akarsu bakımından yoksun sayılmaz. İl sınırından dışarıya çıkanlar olduğu gibi içinden akarak büyük nehirleri besleyenleri de vardır. En büyük akarsuyu Ege Bölgesinin üç büyük nehrinden biri olan Büyük Menderes'tir. Toplam

⁹ Tarihçe, 09.05.2018, <http://www.denizli.gov.tr/tarihce>.

uzunluğu 529 km. olan nehrin Denizli ili sınırlarındaki uzunluğu 194 km. ve ortalama debisi ise 44,32 m³/sn'dir. Çürüksu, Dalaman (Gireniz Çayı), Akçay (Bozdağan) Çayı, Yenidere, Gökpınar Çayı, Kufi Çayı, Derbent Çayı, Hamam Çayı ve Bağnaz Çayı ilde yer alan başlıca akarsulardandır. İlin en büyük gölü ise Acıgöl (Çardak Gölü)dür, 44,32 km² yüz ölçümüne sahiptir. Denizli İlinin Çardak ilçesi ile Afyon İlinin Dazkırı ilçesi arasındaki graben arazide dünyanın en temiz sodyum sülfat tuzunun elde edildiği (toksik madde içermeyen) bir göldür. Doğal yapısı ile flamingo, ördek gibi yaklaşık otuz tür kuşun yaşadığı kuş cennetidir. Sodyum sülfat tuzu göl kenarında kurulan işletmeler tarafından değerlendirilmektedir. Beylerli (Çaltı) Gölü, Karagöl, Süleymaniye Gölü, Kartal Gölü ve Işıklı Baraj Gölü ilin diğer önemli göllerini oluşturmaktadır.

Denizli'de, Ege Bölgesinde olmasına rağmen, iklim olarak Ege Bölgesi'nin iklimi tamamen görülmez. Kıyı kesimlerinden iç bölgelere geçit yerinde olduğundan az da olsa iç bölgelerin iklimi hissedilir. Yıllık ortalama yüksek sıcaklık 34 C°, ortalama düşük sıcaklık ise 2 C° civarındadır. Bu değerler yaz aylarında 40 C°'ye kadar yükselir, kışın ise -10 C°'ye kadar düşer. Esasen Denizli, iklimi yönünden İç Anadolu Bölgesine yakın değerler vermektedir.

İlde, genel olarak, yazlar sıcak ve kurak, kışlar ılık ve yağışlıdır. En çok yağış Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında görülmektedir. Aralık ayında m²'ye düşen ortalama yağış miktarı 90 mm.dir. Yağışlı gün sayısı yıllık ortalama 80 gündür. Ortalama yıllık nem oranları Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında %50'nin altında seyrederken, diğer aylarda artmakta, Aralık ve Ocak aylarında %70'ten fazla nem olmaktadır. Buhar basıncının en yüksek olduğu dönem ise yaz aylarıdır. Yükseklik arttıkça iklim sertleşmektedir. İlde dağlar daha çok denize dik uzandığından, denizden gelen rüzgârlara açık bulunmaktadır. Tüm bu iklim verileri ve iklim koşullarının uygunluğu Denizli'ye doğal çekicilik katmaktadır. Var olan hava koşulları, yörede Karadeniz Bölgesinin bitki örtüsü çeşitleri olan kızılağaç, ıhlamur, fındık, kestane, söğüt, eğretili gibi türlerin yetişmesine ve karışıma girmesine olanak sağlar. Bölgenin yerel ağaç ormanları ise, denizden yüksekliğe bağlı olarak, dikey tabakalaşma oluşturur. Kızılçamla başlayan dikey yayılış 850 metrelerde yerini karaçama bırakarak, yükseklerde toros sediri ve daha sonra çeşitli

ardıç türleri ile alpin çam sınırına ulaşır. Buradan itibaren çayırlaşma başlar ve orman örtüsü son bulur. ¹⁰

2.4. İZMİR İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Günümüzde İzmir olarak kullandığımız isim, Smyrna kelimesinin dönüşmüş biçimidir. Smyrna kelimesinin daha erken biçimlerinin Smira, Lesmira, Zmirra, İsmira, Samorna veya Smurna olduğu da iddia edilmektedir. Smyrna kelimesinin kullanılmasında, kentin kurulduğu yerin yakınında bir kutsal alanın bulunmasının etkili olduğu sanılmaktadır. Bu kutsal alanın, Halkapınar kaynağı ve bu kaynağın oluşturduğu gölcük olduğu iddia edilmektedir. Smyrna / İzmir adının, Ana Tanrıça Kaynağı / Gölcüğü veya en azından Ana Tanrıça / Kutsal Ana anlamlarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Sözcük büyük olasılıkla Hitit kökenlidir.

İzmir'in kuruluş tarihi ve yeri konusunda bilgiler tartışmalı olmakla birlikte, bugün Bayraklı semtinde yer alan ve Tepekule olarak tanınan ören yerinin, eski İzmir'in kuruluş yeri olduğu kabul görmektedir. Eski İzmir'in kuruluş tarihi ve kurucularının kim olduğu hakkındaki bilgilerimiz bir kaç kategoride toplanabilir. Bu söylencelerden birisi, İzmir'in ilk kurucularının Amazonlar olduğuna ilişkindir. Bir diğeri ise, efsanevi Frigya kralı Tantalos'un ismi etrafında gelişir. Söylencelerdeki bir başka anlatıda ise, kentin kurucularının Lelegler olduğu dile getirilmektedir. Bayraklı'da yapılan kazılarda elde edilen buluntular, İzmir'in kuruluşunun M.Ö. 3000 yıllarına kadar indiğini açıklamakta; yapılan araştırmalar, İzmir'in bir Aiol kenti olduğunu göstermektedir. Bir dönem Hitit İmparatorluğu'nun nüfuz alanı içine girse de (M.Ö. 2000-1200), Aiol kenti olma özelliğinin İonialıların kenti ele geçirmelerine kadar sürdürdüğü bilinmektedir. M.Ö. 800 dolaylarında ticari faaliyetlerini İzmir Körfezi'nin son noktasına kadar yaymak isteyen İonialılar sınırlarındaki bu Aiol kentini ele geçirdiler. Deniz ötesi kolonileri aracılığıyla iyi işleyen bir ticaret ağına sahip olan İonialıların İzmir'i ele geçirmeleri, kentin tarihinde hızlı bir dönüşüme neden oldu. Kent, ticaret aracılığıyla kısa sürede zenginleşti ve gelişti.

¹⁰ Coğrafi Konum, 09.05.2018, <http://www.denizli.gov.tr/cografi-konum>.

Kentin zenginliği komşu Lydialıları harekete geçirdi ve İzmirlilerle savaşa girdiler. M.Ö. 610-600 yıllarında Lydia orduları, kenti ele geçirmeyi başardı. Lydialılar daha sonra kenti yıkıp tahrip ettiler. Ancak İzmirliler kentlerini yeniden kurmayı başardılar. Eski İzmir'in öküşü, Anadolu'da Pers istilasının sonuçlarındandır. Pers ordularının saldırısı sonucu, M.Ö. 545 yılında İzmir tahrip edildi. Bu tahribattan sonra, Bayraklı'daki yerleşim alanında bir daha kent düzeninde bir yerleşim oluşamadı. İzmir'in bu ilk döneminden geriye kalan en önemli miras, kentin kendisidir. Bayraklı'da bulunan ören yeri, yapılan kazılarla her geçen gün biraz daha açığa çıkartılmaktadır. Bugüne kadar yapılan çalışmalarda kentin ızgara planlı, (birbirini dik kesen sokaklarla örölü bir yapıda) olduğu anlaşılmıştır.

İzmir'in yeniden kurulması, Büyük İskender olarak anılan Makedonyalı Alexandros'a bağlanır. Büyük İskender İran seferinin başlarında, M.Ö. 334 yılında Pers İmparatorluğu'nun Anadolu'daki ordusunu yendikten sonra, ordularıyla Efes üzerine ilerlemişti. Bu harekât sırasında İzmir yöresine geldiğinde, söylenceye göre şimdiki Kadifekale (Pagos Dağı) civarında gördüğu bir rüya üzerine yeni İzmir'in Pagos Dağı'nda kurulmasını ister. Yeni kent, Kadifekale yamaçlarından, denize doğru uzanıyordu. Kentin varlığı yine deniz ticaretiyle yakından ilgiliydi. Çünkü kentin konumlandığı alan, Kadifekale'nin bulunduğu yer ile küçük bir koydan oluşan doğal liman arasında bulunuyordu. Kent esas olarak bu doğal limanın var ettiği bir yerleşim olacak ve geleceği bu limanın canlılığına göre şekillenecektir.

İzmir, M.Ö. III. yüzyıl başlarında Efeslilerin tavsiyesi üzerine on üçüncü üye olarak İon kentleri arasındaki birliğe kabul edildi. Daha sonra Bergama Krallığına bağlanan İzmir, M.Ö. 133'de Bergama kralı III. Attalos'un vasiyeti gereğince, Roma İmparatorluğu'na katılınca, diğer İon kentleriyle birlikte Roma topraklarının bir parçası oldu. İzmir'in Roma döneminde giderek önem kazandığı ve ticaret kenti olma özelliğini geliştirmeye başladığı görölmektedir. Roma İmparatorluğu İ.S. 395 yılında ikiye ayrıldı. Bu bölünmede Anadolu, dolayısıyla İzmir, Doğu Roma toprakları içinde yer aldı. M.S.476 yılında Batı Roma'nın yıkılmasıyla birlikte Doğu Roma, bölgenin hâkimi oldu. İzmir, önemli bir ticaret kenti olarak varlığını sürdürdü. 608 yılındaki Sasanilerin saldırılarını, 637 yılından başlayarak bir süre devam edecek olan Arap akınları izledi. 665 yılındaki Emevi seferinde, İzmir Arapların eline geçti. İzmir, XI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarihinde yaşadığı önemli dönüşüm evrelerinden

birisine daha girdi. Kentteki Doğu Roma egemenliği tartışmalı hale geldi. Bu dönemde Doğu Roma İmparatorluğu ile bölgeye ulaşan Türkler arasında İzmir'in birkaç kez el değiştirdiği bilinmektedir.

1071 yılında Büyük Selçuklu Ordusu'nun Doğu Roma Ordusu karşısında kazandığı zafer, Anadolu tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nitekim 1071'den kısa bir süre sonra 1076 yılında, İzmir önlerinde Türk kuvvetleri görülmeye başlamıştır. Aynı yıl, İzmir kısa bir zaman sürecek olan Türk egemenliğini de tanıyacaktır. Bu dönemi, büyük Türk denizcisi Çaka Bey'in 1095 yılına kadar devam edecek olan egemenlik yılları izler. İzmir'deki bu ilk dönem Türk egemenliği, yaklaşık yirmi yıl sürer. Bu olaydan sonra ilk haçlı seferini (1096) izleyen günlerde, Doğu Roma kuvvetleri kenti ele geçirirler. Türklerin kısa bir dönem yönettikleri İzmir, yeniden bir Doğu Roma kenti haline gelir ve 1317 yılına kadar kentin bu konumu değişmeden kalır. XIV. yüzyılda İzmir, Doğu Roma yönetiminde olmakla birlikte, 1261 Nif antlaşmasıyla İzmir'de yerleşim hakkını elde eden Cenevizliler ve Venedikliler, kentte ticari açıdan etkin bir konuma yükselmişlerdir. İzmir, 1317 yılında bir Türkmen Bey'i olan Aydınoğlu Umur Bey'in denetimi altına girer. 1344 yılında Papa VI. Clement'in örgütlediği, Venedik, Kıbrıs ve Rodos şövalyelerinin katıldığı bir Haçlı seferinde Liman Kalesi Latinlerin eline geçer ve Pagos Dağı'nın zirvesindeki Kadifekale ise Türklerin egemenliğinde kalır. Böylece kent, uzun bir süre devam edecek olan bu yapısına kavuşmuş olur, yukarıda "Türk İzmir" ve aşağıda "Hıristiyan İzmir" olmak üzere ikiye bölünür.

XV. yüzyılın başında Timur İzmir'e bir sefer düzenleyerek, Rodos şövalyelerinin egemen olduğu Liman Kale'yi ele geçirir ve onu yıktırarak, Türkmen Aydınoğlu Beyliği'nin canlanmasını sağlar ve İzmir'i Umur Bey'in torunu Aydınoğlu Cüneyt Bey'e verir. 1426'da Osmanlılar, Aydınoğlu Beyliği'ne son vererek, Batı Anadolu ve İzmir'i egemenlikleri altına aldılar. Böylece, Osmanlı egemenliğine dek süren İzmir'in yönetsel belirsizliği de sona ermiştir. Osmanlı egemenliğine girdiği dönemde küçük bir kasaba konumunda olan İzmir, Osmanlı Barışıyla birlikte nüfusu artmaya başlayınca, 1528-1529 yıllarında Türkler, tepedeki yerleşim yerlerinden limana doğru yönelerek, Yukarı Kale ile Liman Kalesi arasında kesintisiz bir Türk yerleşim kuşağı oluşturmuşlardır.

İzmir'in ticaret merkezi olarak yükselişinin ardında, Doğu Akdeniz ticaretinde egemen olan Fransa ve Venedik ile rekabete girişen İngilizlerin Yakın Doğu'da yayılma çabalarının etkisi büyüktür. 1610 ile 1630 yılları arasında İngilizler ve Fransızlardan sonra Hollandalılar da İzmir'e gelerek, Batı Anadolu'daki ticareti yeniden biçimlendirmeye başladılar. Böylece İzmir Doğu Akdeniz'in en önemli liman kentlerinden biri haline geldi. XIX. yüzyıla girilmesiyle, İzmir ve Batı Anadolu'nun tarihsel serüveninde çok önemli dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. 1838 yılında Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan serbest ticaret antlaşmasıyla, İmparatorlukta yabancılara ticaret yapma hakkının tanınmasıyla, Sakız Adası'nda ticaretle uğraşanlar İzmir'e gelip, yerleşmeye başladılar. Böylece İzmir, Batılı devletlerle olan ticari hacmine paralel olarak büyük bir gelişim ve dönüşüm içine girdi. 1850'li yıllardan itibaren hız kazanan bu değişim, I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar aralıksız devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı'nın yitilmesi, İzmir ve Ege için bir sonun başlangıcı olmuştur. 15 Mayıs 1919'da başta İzmir olmak üzere, tüm Ege Bölgesi Yunan işgali altına giriyor ve bölgede yeni bir yapılanma başlıyordu. I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri, işgalle, Osmanlı Devleti'ne Sevr Antlaşması'nı imzalatmayı hedefliyorlardı. Sevr Antlaşması, başta İzmir olmak üzere, Ege Bölgesi'nin Yunanistan'a bağlanmasını öngörüyordu. İzmir'in işgaliyle birlikte, Ege'de işgalci Yunanlılara karşı Türk ulusal direniş hareketi başlar. İzmir'de Gazeteci Hasan Tahsin tarafından atılan ilk kurşun Ulusal Kurtuluş Savaşımızın başlangıcını simgeler. İzmir'in işgali ve bu işgalden kurtuluşun Türkiye'nin siyasi tarihi açısından çok önemli sonuçları olmuştur. İzmir'in kurtuluşuyla birlikte; monarşik, teokratik ve çokuluslu bir imparatorluktan, ulusal, laik ve çağdaş bir Cumhuriyet'e geçişin kapıları ardına kadar açılmıştır. 9 Eylül 1922'de Türk Ordusu'nun İzmir'e girmesi ile Yunan işgali sona erer. Ancak, İzmir 13 Eylül sabahı tarihinin en büyük felaketlerinden birini yaşamaktan kurtulamaz. Basmane semtinde başlayan yangın, 2.600.000 metrekairelik bir alanda 20.000'den fazla ev ve işyerini yok eder. İzmir, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası kendi külleri içinden adeta yeniden doğar.¹¹

¹¹ Tarih, 09.05.2018, <http://www.izmir.gov.tr/tarih-e>.

İzmir, Ege kıyı bölgesinin tipik bir örneği gibidir. Kuzeyde Madra Dağları, güneyde Kuşadası Körfezi, batıda Çeşme Yarımadası'nın Tekne Burnu, doğuda ise Aydın, Manisa il sınırları ile çevrilmiş İzmir, batıda kendi adıyla anılan körfezle kucaklaşır. İl toprakları, 37o 45' ve 39o 15' kuzey enlemleri ile 26o 15' ve 28o 20' doğu boylamları arasında kalır. İlin kuzey-güney doğrultusundaki uzunluğu yaklaşık olarak 200 km, doğu-batı doğrultusundaki genişliği ise 180 km'dir. İzmir genel olarak yüzölçümü 12.012 kilometrekaredir. Türkiye'nin üçüncü büyük şehri olan İzmir, çağdaş, gelişmiş, aynı zamanda işlek bir ticaret merkezidir. Cıvılcıvılcı olan alışveriş merkezinde dolaşmak oldukça keyiflidir. İzmir'in batısında nefis renkli denizi, plajları ve termal merkezleriyle Çeşme Yarımadası uzanır. Antik çağların en ünlü kentleri arasında yer alan Efes, Roma devrinde dünyanın en büyük kentlerinden biriydi. Tüm İyon kültürünün zenginliklerini bünyesinde barındıran Efes, yoğun sanatsal etkinliklerle de adını duyuruyordu.

İzmir ili içinde Ege Bölgesi'nin önemli akarsularından olan Gediz'in aşağı çıkışı ile Küçük Menderes ve Bakırçay akış gösterir. Diğerleri sel karakterli küçük akarsulardır. Gediz Nehri, İç batı Anadolu'da Murat Dağı'ndan doğar. Toplam uzunluğu 400 km.dir. İzmir sınırı içindeki Yamanlar Dağı'ndan doğan Kemalpaşa Çayı Gediz'in en önemli kollarından biridir. Gediz, Manisa Ovası'nın batısında İzmir il sınırına ulaşır, Yamanlar Dağı ile Dumanlı Dağ arasındaki Menemen Boğazı'ndan geçerek, Foça'nın güneyinde denize dökülür. Gediz eskiden, Karşıyaka'nın hemen batısında denize dökülüyordu. Getirdiği alüvyonlarla deltasını devamlı ilerletiyor, İzmir Körfezi'ni kapatmaya doğru gidiyordu. Pelikan Burnu, karşı kıyıya çok yaklaşmış, Körfez'in derinliği çok azalmıştı. Ülkemizin en işlek limanı olan İzmir Limanı'nın karşılaştığı tehlikeyi yok etmek için 1886'da biraz kuzeyden akan bir derenin yatağından da faydalanarak, Menemen yakınlarında başlayıp batıya doğru giden ve Foça yakınlarında son bulan bir yatak açıldı. Gediz açık denize dökülmeye başladı.

Küçük Menderes, Bozdağlardan doğar. Uzunluğu 124 km.dir. Kendi ismi ile anılan çok bereketli bir ovayı sulayarak, Selçuk ilçesinin batısında denize dökülür. Küçük Menderes de bol alüvyon getirdiği için, kıyı çizgisini devamlı olarak ilerletmiş, bu yüzden ilk çağların en önemli liman kentlerinden olan Efes, bugün denizden 5-6 km içeride kalmıştır. Bakırçay, doğuda Ömerdağ, kuzeyde Madra, güneyde Yunt Dağı'ndan gelen kollardan oluşur, 128 km

uzunluğundadır. Ege Havzası'nın bir parçası olan ve büyük bölümü İzmir il sınırları içerisinde yer alan Bakırçay Havzası'nın en önemli akarsuyudur. Çandarlı Körfezi'nde denize dökülür.

Akdeniz iklim kuşağında kalan İzmir'de yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı geçmektedir. Dağların denize dik uzanması ve ovaların İç batı Anadolu eşiğine kadar sokulması, denizel etkilerin iç kesimlere kadar yayılmasına olanak vermektedir. İzmir'de bazında yıllık ortalama sıcaklık, 16°C (Bergama) ile 17°C (Bayındır) arasında değişmektedir. İzmir'de ölçülen uç değerler göz önüne alındığında, sıcaklığın maksimum 45,1°C (Torbalı) ile minimum -13°C (Ödemiş) arasında değiştiği anlaşılır. İzmir'de bağıl nem oranı sıcaklığın yüksek, bulutluluğun az olduğu yaz aylarında düşüktür. Buna karşılık nemli hava akımlarının etkisine girildiği yılın soğuk döneminde artış görülmektedir. Yıl içinde Mart ayından itibaren azalmaya başlayan değerler en düşük oranına Temmuz ayında ulaşmaktadır. Bu ayda aylık ortalama bağıl nem Bergama'da %52, İzmir kent merkezinde %50'dir. Kış mevsiminde ise aylık ortalama %70 civarındadır. İzmir'de iklim elemanları içinde en büyük değişkenliği yağış miktarı göstermektedir. Yıllık ortalama yağış miktarı 700 mm. olmasına karşın, genel atmosfer dolaşımında görülen değişmelere bağlı olarak bazı yıllarda yağış toplamı 1000 mm.ye yaklaşmakta, bazı yıllarda ise 300 mm civarına düşmektedir. Yıl içinde yağış miktarı ekim ayının ikinci yarısından itibaren artış göstermekte ve Mayıs ayına kadar devam etmektedir. Aylık ortalama yağış miktarının en yüksek olduğu aylar Aralık, Ocak, Şubat'tır. Ortalama yağış değerlerine göre, sadece Aralık ayında düşen yağışların yıllık toplama katkısı % 20 civarındadır. Yaz aylarında aylık yağış miktarının yıllık toplam içindeki payı ise, % 2 düzeyine düşmektedir İzmir bitki örtüsü yönünden Akdeniz ikliminin etkisi altındadır. Akdeniz bitkilerinin her türü bulunmaktadır. Yüzyıllar boyu aşırı otlatma, yangın ve tarla açma nedenleriyle ormanların ortadan kalktığı yerlerde, maki bitki varlığında kendini göstermektedir. Maki bitki varlığına ardıç, pırnal, kermes meşesi, yabani zeytin, çitlembik, sakız, akçakesme, tepih, katırtırnağı, gibi kuraklığa dayanıklı ağaççıklar girer. Makilik alanlar, denizden 600 m. yüksekliğe kadar çıkmaktadır. Dağlık kesimlerin büyük kısmı ormanlıktır. Ormanlar il içerisinde 431786 hektar bir alanı kaplar. Ormanların kapladığı alan, il arazisinin % 41'idir. Denizden 600 m. yüksekliğe kadar kızılçam, daha yukarılarda karaçam ormanları vardır. Bergama'nın Kozak, Cumaovası'nın Güner, Torbalı'nın Helvacı Köyü çevresinde doğal olarak yetişmiş fıstıkçamu ormanları bulunur.

*Toprağı elverişli, kuytu ve nemli dere yataklarında çınar, kestane, dişbudak, söğüt, kavak, akçaağaç, karaağaç ve kızılçık gibi yapraklı ağaçlar yayılış gösterir. Palamut meşesi de ilimiz ormanlarının karakteristik ağaçlarından birisidir.*¹²

2.5. KÜTAHYA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Kütahya isminin nereden geldiğine baktığımızda ilin ilk isminin seramik kenti anlamına gelen Seramorun olduğunu öğreniyoruz. 7000 yıl öncesine dayanan bir tarihi olduğu varsayılmaktadır. M.Ö. 11. Asırda Hititlerin egemenliğine son veren Frigler Kütahya'ya Kotiyum ismine verdiler. Bu isim tarihi kaynaklarda Katieneon, Cotyaium ve Katiatiom şeklinde geçmektedir. Bütün bunlar Kotys'in şehri anlamına gelmektedir. Böylelikle Kütahya isminin ilk menşei Friglere ait olduğunu görüyoruz. Şehrin asıl olarak bugünkü ismiyle söylenmesi ise Selçuklu zamanında rastlanmaktadır. Selçuklu Türkleri bu şehri fethedince Kütahiye ismini vermişlerdir. Zamanla bu isim Kütahya ismini almıştır.

Kütahya ve çevresinin tarihi Hititlerde başlar. Daha sonra ise Hititlerin egemenliğini kıran Frigler olmuştur. Antik kaynaklar bu dönemde ünlü masalcı Ezop'un Kütahya'da doğduğunu söylerler. Milattan önce 7. Yüzyılda Kimmerler, Frigya Kralı 3. Midas'ı bozguna uğratarak Kütahya ve çevresine egemen oldular. Kısa bir süre sonra Lidya Kralı Allyattes Kimmerleri yıkarak Kütahya'yı ele geçirdi. Perslerin Anadolu'daki istilası sırasında Kütahya 3. Kez el değiştirmiş oldu. Milattan önce 4. Yüzyılda Makedonya Kralı Büyük İskender Anadolu ve İran'ı istila etti ve Perslerin hâkimiyetine son verdi. Böylelikle Kütahya Büyük İskender'in eline geçti. Büyük İskender'in M.Ö. 323'te ölümü üzerine Bergama ve Bitinya Krallıkları Kütahya Bölgesini paylaştılar. Milattan Önce 2. Asırda Roma İmparatorluğu bütün Anadolu sahasına hâkim oldu. Dolayısıyla Kütahya ve yöresi de Roma'nın hâkimiyetine girdi. Milattan sonra 385'te Kavimler Göçünden etkilenen Romalılar Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayrıldılar. Doğu Roma yani Bizans kısmına düşen Kütahya bu dönemde piskoposluk merkezi haline getirildi. İstanbul-Konya yolu üzerinde bir konak merkezi halini aldı. Bizanslılar Kütahya'yı iki kat sur içine almış ve iki kilometrekarelik alanı kaplayan kale yaptırmışlardır.

¹² *İzmir Hakkında*, 09.05.2018, <http://www.izmir.gov.tr/izmir-hakkinda>.

Kütahya ve Kalesini fetheden ilk Türkler Selçuklu Türkleridir. 1071 Malazgirt Savaşından sonra Sultan Alparslan'ın emriyle Anadolu fethedilmeye başlanmış ve 1079 yılında Kütahya'yı Kutalmış oğlu Süleyman Şah fethetmiştir. Kısa bir süre Haçlı Seferleri ile Bizans'ın eline geçen Kütahya yeniden Anadolu Selçuklu hükümdarı 2. Kılıçarslan döneminde geri alınmıştır. Alaaddin Keykubad döneminde 300 Germiyan aşiretini bu bölgeye sevk ederek bölgenin güvenliği ile onlara tayin etmiştir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra Germiyanoglu 1. Yakup Bey 1300 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Germiyanoglu Beyliği Başkent Kütahya olmak üzere 1260-1390 ve 1402-1429 yılları arasında 157 yıl saltanat sürmüştür. Kütahya Osmanlı Devleti'ne savaşla katılmamış ve iki katılımda da farklı yollarla katılmıştır. İlki çeyiz yoluyla, ikincisi ise miras yoluyla katılmıştır. Kütahya ikinci katılımdan sonra Osmanlı Sancağı olmuştur. Kütahya 1429-1451 yılları arasında sancak merkezi olmuş ve İstanbul'un fethinden sonra ise Anadolu eyaletini merkezi olmuştur. Birkaç asır böyle devam ettikten sonra 19 yüzyılda önce eyalet merkezi sonra da tekrar sancak merkezi olmuştur. 17 asırda Celali isyanlarına tanıklık eden Kütahya 19 asırda bu defa Kavalalı Mehmet Ali, Paşa tarafından işgal edilmiş ve şehrin adını alan anlaşma ile eyalet merkezi unvanını kaybeder. Bundan sonra ise şehir gerilemeye başlar. 1850-1852 yılları arasında Macar bağımsızlık hareketinin milli lideri Lajos Kossuth Kütahya'da konuk olarak ikamet eder.

Birinci Dünya Savaşının akabinde 17 Temmuz 1921 tarihinde Yunan işgaline uğrayan şehir bu işgalden sonra 1 yıl 1 ay 14 gün Yunan işgalinde kalır. 30 Ağustos 1922'de Başkomutanlık Meydan Muharebesinin ardında Kütahya işgalden kurtulur. Akif Bey komutasındaki kuvvetler şehre girdiğinde halk sevinçle askerleri karşılamıştır. Cumhuriyetin alanından sonra il olan Kütahya'dan 1953'te Uşak ayrılmış ve il küçülmüştür.¹³

Kütahya ili genel olarak bir yayla durumundadır. Arazilerinin yaklaşık % 75'i 100-1500 metre arasındadır. Ege Bölgesinde İç Ege kısmında yer alır. Kütahya, Ege Bölgesi, Marmara Bölgesi ve İç Anadolu Bölgelerinin arasında bir kavşak özelliği taşır. Kütahya ilinde 12 tane ilçe yer almaktadır. Bunlar Altıntaş, Aslanapa, Çavdarhisar, Domaniç, Dumlupınar, Emet, Gediz, Hisarcık, Pazarlar, Simav, Şaphane, Tavşanlı'dır. Kütahya ili 38-39 Kuzey enlemleri arasında ve 29-30 doğu

¹³ *Anlatmalar*, 10.05.2018, <http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69374/anlatmalar.html>.

boylamları arasında yer almaktadır. İl merkezinin denizden yüksekliği 950 metredir. 2016 yılındaki nüfusu genel olarak 573642, il merkez nüfusu ise 248054'tür.

Dağlar olarak ilin en yüksek dağı Murat Dağı'dır.(2312 m.) daha sonra Şaphane Dağı(2121 m), Eğrigöz Dağı(2118 m) ve Simav Akdağ (2089 m) onu takip ederler. Ovalar olarak en geniş araziyi Simav Ovası kaplar. Onu Kütahya Ovası takip eder. Daha sonra ise Örencik, Tavşanlı, Köprüören ve Yoncalı Ovaları yer alır. Akarsu olarak en büyük çay Porsuk Çayı'dır. Onu Simav Çayı ve Emet Çayı takip eder. Göl olarak ise kurutulmuş olan Simav Gölü'nün yanı sıra Porsuk Çayı'na kurulmuş olan Enne Baraj Gölü de vardır. Ayrıca Kütahya iklim olarak yazın sıcak, kışın soğuk ve karlı bir iklime sahiptir. Ortalama sıcaklık tüm yıl boyunca 12 derecedir. İlin ekonomisi tarım ve sanayiye dayalıdır. Orman bakımından da zengin olan Kütahya 500000 hektarlık bir alan vardır. Son yıllarda sanayi alanında özellikle seramik kısmında iş alanları oluşmuş ve etrafında göç alan bir merkez durumuna gelmeye başlamıştır. ¹⁴

2.6. MANİSA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Manisa ve yöresinin tarih öncesi ile ilgili pek bilgi yoktur. Salihli Sindel Köyü'nde bulunan Paleolitik Çağ'a (Yontma Taş Devri) ait fosil ayak izleri yörede insan topluluklarının yaşadığını kanıtlayan ve yaklaşık 26.000 yıl öncesine tarihlenen buluntulardır. Kırkağaç Yortan Köyü'nde bulunan mezarlar ise, farklı bir mezar kültürü olan Tunç Devri'ne aittir. Hermessos ve Kaikos ya da bugünkü adıyla Gediz ve Bakırçay vadilerinde kurulmuş olan Tantalıs (Manisa) ve Thyateira (Akhisar) bölgede bilinen ilk yerleşimlerdir.

Manisa'nın, Yunanistan'ın Teselya Bölgesi'ndeki Pelion Dağı civarından göç eden Magnetler tarafından kurulduğu tahmin edilmektedir. Bölge M.Ö. 1450-1200 yıllarında Hititlerin etkisinde kalmıştır. Kybele bereket tanrıçası kabartması yöredeki Hitit varlığın göstermektedir. M.Ö. 1200'lerde ise Lidyalılar gelmiş ve Kızılırmak'a kadar bütün Batı Anadolu'ya egemen olmuşlardır. Tarihte, devlet güvencesinde ilk parayı basan Lidya Krallığı'nın başkenti bugünkü Sardes (Sart) şehriydi. Paktalos (Sart) Çayı'ndan çıkarılan altın madeni ile ünlüydü. Lidya Krallığı gücü ve

¹⁴ Coğrafi Yapı, 10.05.2018, <http://www.kutahya.gov.tr/cografı-yapı>.

zenginliğiyle ünlü son Kral Krezüs'ün adıyla özdeşleşmiştir. Ancak M.Ö. 546 yılında Persler tarafından yıkılmıştır. İrili ufaklı çok sayıda tümülüsün yer aldığı Bintepeler Mevkii bu devri simgeleyen eserleri barındırmaktadır.

Bölge; M.Ö. 546 yılından M.Ö. 334 yılına kadar Pers egemenliğinde kalmıştır. Sardes bu dönemde de önemli bir ticaret merkezidir. M.Ö. 334'de Trakya üzerinden Anadolu'ya geçen Büyük İskender, Pers ordularını yenerek Suriye'ye doğru ilerlemiş ve Pers egemenliğine son vermiştir. Büyük İskender'in M.Ö. 323 yılında ölümünden sonra satraplıkların birbirleriyle mücadelesi M.Ö. 301 yılında İskender İmparatorluğu'nun sonunu getirmiştir. Bu döneme ait en önemli eser Sardes ören yerindeki Artemis Tapınağı'dır. Daha sonra Bölge Bergama Krallığı'nın egemenliğine girmiştir. Bölgenin önemli kentlerinden Philadelphia'ya (Alaşehir) ismini dönemin krallarından II. Attalos Philadelphos vermiştir. Bergama Krallığı III. Attalos'un ölümünden sonra (M.Ö. 133), vasiyeti üzerine Roma İmparatorluğu'nun yönetimine devredilmiştir. M.S. 17 yılında meydana gelen büyük depremde bölgedeki Magnesia, Thyateira, Philadelphia ve Sardes gibi bütün yerleşimler büyük ölçüde yıkılmışsa da İmparator Tiberius'un katkılarıyla yeniden inşa edilmiştir. Roma döneminde bölgede üretim ve ticaret canlanmış, Gediz ve Bakırçay vadilerinde mevcut tarımsal ürünlere yeni çeşitler eklenmiştir. M.S. 395 yılında Teodisius'un imparatorluğu iki oğlu arasında pay etmesiyle Manisa ve çevresi Doğu Roma yani Bizans İmparatorluğu'nun sınırları içinde kalmıştır. Hıristiyanlığın batıya doğru yayılmasında, Philadelphia, Sardes ve Thyateira kentlerinin önemli rolü olmuştur. Magnesia da bu dini ilk benimseyen kentlerden olmuş sonra da önemli bir piskoposluk merkezi haline gelmiştir. İstanbul 1204 yılında Latinler tarafından işgal edilince imparatorluk merkezi İznik'e taşınmıştır. İmparator İannes Ducas Vatatzes'in otuz yılı aşkın bir süre oturması sebebiyle Magnesia ekonomik, sosyal ve stratejik açıdan Batı Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri haline gelmiş ve imparatorluk merkezi görevini üstlenmiştir. İmparator 1255 yılında Manisa'da ölmüş ve buraya gömülmüşse de mezarının yeri belli değildir. Sardes, Philadelphia, Thyateira ve Magnesia Kalesi kalıntıları Bizans döneminden kalan kalıntılardır. 1261 yılında İstanbul Latinlerden geri alınınca Manisa önemini yitirmiştir.

Manisa 1313 yılının 25-26 Ekim'ine tekabül eden Regaip Kandili gecesini Alpağı oğlu Saruhan Bey komutasındaki askerler tarafından fethedilmiş ve Saruhanoğulları Beyliği'nin merkezi haline getirilmiştir. 1346 yılında ölen Saruhan Bey'in türbesi şehrin merkezindedir. Yerine önce oğlu İlyas Bey, onun ölümüyle de İshak Çelebi bey olmuş ve beyliğin en ihtişamlı dönemlerini yaşatmıştır. Ulu Camii ve Medresesi, Mevlevihane ve Çukur Hamam gibi birçok eseri İshak Çelebi şehre kazandırmıştır. Tahminen 1390 yılına doğru vefat etmiş ve kendi yaptırdığı türbesine gömülmüştür. Manisa 1391 yılında Yıldırım Bayezit tarafından Osmanlı topraklarına katılmış, ancak Ankara Savaşı sonrası Timur bölgeyi yeniden eski sahiplerine iade etmiştir. 1412 yılında ise Çelebi Mehmet kesin olarak Manisa'yı Osmanlı egemenliği altına sokmuş ve Saruhan Sancağı adıyla idari bir birim haline getirmiştir. Manisa 1437-1595 yılları arasında Osmanlı şehzadelerinin saltanat tecrübesi kazandıkları önemli siyasi merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu dönemde II. Murat, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat, III. Mehmet ve I. Mustafa gibi daha sonra Osmanlı tahtına da oturmuş padişahların da içerisinde olduğu 16 şehzade Manisa'da sancakbeyliği yapmışlardır. Bu dönem zarfında Manisa'da şehzadeler ve mahiyetlerindeki cami, medrese, han, hamam, imaret, çeşme, hastane, köprü ve kütüphane gibi birçok vakıf eserleri yaptırmışlardır. Bunların bir kısmı günümüze kadar ulaşabilmiştir. II. Murat'ın yaptırmış olduğu başta Saray-ı Amire olmak üzere birçok eser ise zamana yenik düşmüştür. 16. yüzyıl sonlarına kadar genelde sakin olan Saruhan Sancağı'nda bu tarihten sonra bütün Anadolu'da olduğu gibi eşkıyalık hareketleri görülmeye başlar. Yaklaşık iki asır devam eden eşkıya, suhte (medrese öğrencisi) ve sipahilerin yağma ve talanlarından bölge büyük zarar görmüştür. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgeye hâkim olan Karaosmanoğulları bu tür hareketleri büyük ölçüde sona erdirmiştir. Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanılarak 15 Mayıs 1919'da bölgede Yunan işgali başlar. İşgal sırasında Manisa Merkezde İstihlâs-ı Vatan, Cemiyet-i Müderrisîn, Demirci'de Müdafâ'a-i Hukûk-u Osmânî, Gördes'de Hareket-i Milliye Teşkilatı, Kırkağaç'da İstihlâs-ı Vatan, Kula'da Redd-i İlhak, Soma'da Müdafâ'a-i Hukuk ve Turgutlu'da Müdafâ'a-i Hukûk-u Osmânî adlı Cemiyetler kurularak Yunan işgaline karşı mücadeleler verilmiştir. 30 Ağustos 1922'deki Dumlupınar Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanması üzerin Fahrettin Paşa

komutasındaki kolordu İzmir'e doğru ilerleyerek Yunan direnişini kırmıştır. İzmir'e doğru kaçan Yunanlılar ve yerli Rumlar kenti ateşe vermiş, günlerce süren yangında tarihin Manisa'ya kazandırdığı büyük kültürel mirasın önemli bir kısmı yok olmuştur. Yaklaşık üç yıl Yunan işgalinde kalan şehir 8 Eylül 1922 tarihinde kurtarılmıştır. 1923'de Saruhan adıyla vilayet olan şehrin adı, 1927 yılında Manisa olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet döneminde yeniden imar gören Manisa, karayolu ve demiryolu ulaşımı bakımından önemli bir noktadadır. Zirai, ticari ve sanayi açısından da ülkemizin gelişmiş illeri arasında bulunmaktadır.¹⁵

Konum olarak Manisa'ya baktığımızda Batı Anadolu'nun denize kıyısı bulunmayan, fakat kıyıya en yakın ilidir. Coğrafi bakımdan, Ege Bölgesi'nin orta ve kuzeyinde olup, batısı Asıl Ege, doğusu ise İç Batı Anadolu Bölgesi'nde yer almaktadır. Gediz Havzası'nın büyük bölümü il sınırları içinde bulunmaktadır. İl idari bakımdan, doğudan Uşak'ın Merkez ve Eşme, Kütahya'nın Gediz ve Simav, kuzeyden Balıkesir'in Sındırgı, Merkez, Savaştepe ve İvrindi, güneyden Aydın'ın Nazilli ve Kuyucak, güneydoğudan Denizli'nin Buldan ve Güney, güneybatıdan İzmir'in Kiraz, Ödemiş, Bayındır ve Kemalpaşa, batıdan ise İzmir'in Bornova, Menemen, Aliağa, Bergama ve Kınık ilçeleriyle çevrilidir. Yeryüzü şekilleri olarak Manisa'da arazinin ana çizgilerini, doğu-batı doğrultusunda uzanan ve kuzey-güney ve güneydoğu-kuzeybatı doğrultularına çatallanan oluk şekilli çukurlar oluşturmaktadır. Söz konusu oluk şekilli çukurlardan olan Gediz Ovası, Manisa ilinin Ege Bölümü'nü boydan boya yarmakta, Akhisar ve Alaşehir kollarıyla da İç Batı Anadolu'nun il sınırları içindeki kenarı boyunca uzanmaktadır. Bu kenarın doğusunda ise il topraklarının önemli bir kısmını oluşturan Kula-Gördes Platosu yer almaktadır. Ege Denizi'ne dikey olarak uzanan dağ sıraları arasındaki il topraklarında, birbirinden kesin çizgilerle ayrılabilen üç değişik yeryüzü şekli vardır. Bunlardan ilki dağlık ve sarp alanlar, ikincisi tepelik ve dalgalı kesimler, üçüncüsü de taban topraklar ve düzlüklerdir. Dağlık ve sarp alanlar, ilin doğu, güney ve kuzeyinde bulunmaktadır. Batıya gidildikçe yükseltisi azalan dağlar, dere ve çaylarla kesilmektedir. Manisa ilinin doğu kısımları, daha doğusunda yer alan İç Anadolu geniş çanağı ile Ege Bölümü'nde yer alan Gediz ve Kumçayı ovaları arasında

¹⁵ *Kadim Şehir Manisa*, 11.05.2018, <http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,151845/kadim-sehir-manisa.html>.

güneydoğu-kuzeybatı eksenli bir eşikte yer almaktadır. İlin güneyindeki Bozdağlar kuzeye doğru, yani Bozdağ molozlarının uzandığı Gediz Vadisi üzerine, oldukça dik inmektedir. Manisa'da yeryüzü şekillerinin bütün biçimlerine rastlanabilmektedir. Fakat ağırlık il alanının %54,3'ünü kaplayan dağlardır. İkinci sırada %27,8 ile platolar ve üçüncü sırada %17,9 ile ovalar yer almaktadır. Manisa'nın doğal sınırlarının önemli bir kısmını dağlar oluşturmaktadır. Bu dağların ana çatısı III. zamanın sonlarındaki tektonik hareketlerle oluşmuştur. İl alanı II. zamanın başlarında yavaş yavaş alçalmaya başlamıştır. Bu alçalma sırasında ve sonrasında, çok şiddetli yer hareketleri sonucu oluşan kırılmalarla, doğu-batı yönünde uzanan dağlar kabararak şekillenmiştir. Dağlar ilin doğu kesiminde daha düzenli, batısında ise genellikle tek kütleler biçiminde yükselmektedir. Doğu kesimindeki dağlar Kula-Gördes Platosu üzerinde alçalarak ovaya inerken, güney kesimindeki dağlar dik yamaçlarla ovadan ayrılmaktadır. Batı Anadolu Dağları'nın bir bölümünü oluşturan bu dağların başlıcaları şunlardır: Spil Dağı, Yamanlar Dağı, Yunt Dağı, Bozdağlar, Demirci Dağları, Çal Dağı, Uysal Dağı.¹⁶

2.7. MUĞLA İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Muğla yöresindeki en eski yerleşim yerlerinin, İlk Tunç çağında-İÖ. 3500-2000- kurulduğu düşünülmektedir. Anadolu kökenli Karlar, batı ve kuzeybatı da denizcilik, balıkçılık ve tarımla geçinirken, güneydoğuda ise denizci bir halk olan ve korsanlıkla geçinen Lukalar bulunmaktaydı. Akhalar, İ.Ö. 15yüzyıldan sonra bu yöreye yerleşince, Karların bir bölümü onlarla kaynaşmış bir bölümü ise iç kesimlere çekilmişti. İ.Ö. 14. Yüzyıldan günümüze ulaşan Hitit kaynaklarında bu yörenin batısı Karia, güneydoğusu da Kykia bölgelerinin sınırları dâhilindeydi. İassos, Halikarnassos, Knidos, Keramos, Milas, Labranda, Telmessos, Leton, Pınara ve Tlos yörede kurulan başlıca antik kentlerdi. 1261'de Antalya'dan deniz yoluyla gelen Menteşe Bey'i, Bizans döneminde Kibyraioton Themasi'nin sınırları içinde olan yöreyi yönetimi altına aldı ve Muğla yöresi Menteşe adıyla anılmaya başlandı.

Muğla, 1390-1391 yıllarında, 1. Bayezit tarafından ele geçirildi. 2. Murat zamanında ise Muğla, Anadolu eyaletine bağlı Menteşe Sancağı'nın merkezi oldu. 2. Murat, 1443 yılında tahttan ayrılırken Saruhan(Manisa) ve Aydın'la birlikte

¹⁶ Manisa Coğrafyası, 11.05.2018, http://www.manisa.bel.tr/s23_manisa-cografyasi.aspx.

Muğla'yı da kendine has olarak ayırdı. 2. Murat'ın ölümünden sonra Üveys Bey'in oğlu İlyas Bey veraset iddiasıyla ortaya çıktı. Ancak Fatih Sultan Mehmet'in üzerine gönderdiği İshak Paşa karşısında Rodos'a kaçmak zorunda kaldı. Fatih, Yunus Bey'i Menteşe Sancakbeyliği'ne atadı. Yunus Bey'den sonra 2. Bayezit'in oğullarından Alemşah da 1490 yılından itibaren on iki yıl sancakbeyi olarak Menteşe'de kaldı. 18.yüzyılın ortalarına değin sancak beylerince yönetilen Muğla, 1751'de arpalık olarak verilmeye ve mütesellimler tarafından yöneltilmeye başlandı. 1864'te Aydın vilayetine bağlanan, İkinci Meşrutiyetten sonra da bağımsız sancak durumuna getirilen Menteşe Sancağının merkezi olan Muğla, Birinci Dünya Savaşından sonra 23 Temmuz 1919'da İtalyan Birlikleri tarafından işgal edildi. İstanbul'daki İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'nın iyi niyetli oluşu sebebiyle işgal kuvvetleri, fazla zarar vermediler ve Yunanlılara karşı çarpışan Kuva-yı Milliye milislerine zorluk çıkarmayarak, Aydın Cephesi'nin takviye edilmesini kolaylaştırdılar. Böylece Muğla Kuva-yı Milliyesi, Yunan işgalinin ilk günlerinden başlayarak, önemli bir direniş örgütü oluşturdu. Muğla, İtalyan işgal kuvvetleri tarafından 5 Temmuz 1921'de boşaltıldı. Cumhuriyetin ilanından sonra da Muğla il merkezi oldu.

Muğla, Anadolu'nun güneybatısında bir yerleşim merkezidir. Güneybatı, Fethiye Körfezinden, Mandalya Körfezine kadar olan sahilleri kapsar. 36-37 kuzey paraleli ile 27-29 doğu meridyenleri arasında yer alan Muğla'nın, deniz kıyısı uzunluğu, kara sınır uzunluğundan fazladır. Genel yüzölçümü 13338 kilometrekare olan Muğla'nın, il toprakları Ege ve Akdeniz bölgelerinin birleşim noktasındadır. Muğla il toprakları Ege ve Akdeniz bölgelerinin birleşim noktasındadır. Muğla il topraklarının % 94'ü tarıma elverişli olup, toprakların yeryüzü şekillerine dağılımında en büyük payı, % 77'lik bölümüyle dağlar oluştururken, en alçak noktaları da genellikle kıyılar meydana getirir, buralarda kıyı ovaları ve nehir boylarında alüvyon düzlükler bulunmaktadır.

Muğla'nın 2016 yılı nüfusu toplamda 923773 kişi olmuştur. İl merkezi nüfusu ise 99158'dir. Muğla Merkez ilçe dışında 13 ilçeden oluşur. Muğla iline bağlı ilçeler şunlardır: Bodrum, Dalaman, Datça, Fethiye, Kavaklıdere, Köyceğiz, Marmaris, Menteşe, Milas, Ortaca, Seydikemer, Ula ve Yatağan'dır.

Muğla'nın güney ve batı sınırlarını Akdeniz ve Ege Denizi çizmektedir. Kuzeydoğu sınırlarını ise Türkiye yükselti ortalamasının bir hayli üstünde olan meydana getirdiğinden Muğla'nın engebeli bir yer şekli göstermektedir. Muğla ilinde dağlar genelde kıyıya paralel ve düzenli sıralar halinde yayılmışlardır. Fakat denize yakın bölümlerde tek tek yükseltilere rastlanmaktadır. İç kesimlere gidildikçe yüksekliği artan Muğla'da kuzey kesimde kuzeybatı-güneydoğu, doğu ve güneydoğu kesimlerinde ise kuzeydoğu- güneybatı doğrultusunda uzanan engebeli dağlar bulunmaktadır. Bunların başlıcaları ise şunlardır: Oyuklu Dağı, Sandras Dağı, Boncuk Dağı ve Akdağ kütesinin yüksek kesimlerinden birini oluşturan Salur Dağıdır. Bu dağlar dışında il sınırları içinde kalan önemli yükseklikler şunlardır: Marçalı Dağı, Kurukümes Dağı, Akdağ, Babadağ, Balan Dağı, Menteşe Dağları ve Beşparmak Dağları.

Muğla il sınırı içinde, kayda değer ovalar bulunmaktadır. Bu ovalar şunlardır: Dalaman Ovası, Ortaca Ovası, Dalyan Ovası, Pisi Ovası, Yaşyer Ovası, Tekfuranbarı Ovası, Kumlu Ovası, Bayat Ovası, Karaova, Bitez Ovası, Gökova, Üzümlü Ovası.

Muğla ilinde denize dökülen akarsular Eşen ve Dalaman Çayı'dır. Göle dökülen akarsular ise Namnam Çayı ve Kargıcak Çayıdır. Yağışlı derelere akan sular ise Sarıçay, Bozöyük ve Pınarbaşı'dır. Aynı zamanda Muğla'nın deniz kıyısı uzunluğu 1114 kilometre olup ilçelerinin çoğunun deniz bağlantısı bulunmaktadır. Bodrum, Marmaris, Fethiye ve Güllük limanları bu kıyılarda mevcuttur.

Muğla dağlık arazisi çok olduğu için aynı zamanda orman bakımından zengin bir bölgedir. Dağlar, il alanının % 72'sini oluşturmaktadır. Bu dağların büyük bir bölümü de ormanlarla kaplıdır. Doğal bitki örtüsü makidir. Yükseklere doğru sıklıkla karaçam görülür. Çok sayıda delice ve zeytin ağaçları da mevcuttur. Muğla ılımlı bir iklimin etkisi altında bulunduğu için, her türlü ziraata elverişlidir. Merkez ilçede tahıl ekimine pek fazla yer verilmemesine rağmen yayla ikliminde arpa, buğday, yulaf ve çavdar ekimine önem verilir. Muğla aynı zamanda turfanda sebzeçiliğine uygun bir yerdir. Kimi yerlerde doğal seralar vardır. Muğla için, meyvecilik de

önemli bir gelir kaynağıdır. Turunçgillerin dışında tütün, pamuk, zeytin ziraatı da yapılmaktadır.¹⁷

2.8. UŞAK İLİNİN TARİHİ VE COĞRAFİ YAPISI

Uşak 1071 Malazgirt Zaferinden sonra Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Daha sonra tekrar Bizanslıların eline geçmişse de 12. Yüzyılda Anadolu Selçukluları döneminde tamamen bir Türk toprağı haline gelmiştir. Beylikler Döneminde 13-14. Yüzyıllarda Germiyanogulları Beyliğı'ne bağlanmıştır. 1391 yılında Yıldırım Bayezit'in evliliğı sonucu çeyiz olarak Osmanlı Devletine bağladıysa da Ankara Savaşından sonra tekrar Germiyanogulları Beyliğine katılmıştır. Sultan 2. Murat 1429'da miras yoluyla Osmanlı Devletine yeniden katıldı. Osmanlı Döneminde Uşak, Anadolu Beylerbeyliğinin 14 sancağından biri olan Kütahya'nın bir kazasıydı. Tanzimat Döneminde ise merkezi Bursa olan Hüdavendigâr vilayetinin beş sancağından biri durumundaki Kütahya'ya bağlılığını sürdürdü. Kurtuluş Savaşı döneminde 1 yıl 1 ay düşman işgalinde olan Uşak 1 Eylül 1922 tarihinde işgalden kurtarıldı. Cumhuriyet Döneminde eski sancaklar il durumuna getirildi. Böylece Uşak, Kütahya'nın bir ilçesi olma durumunu devam ettirdi. 15 Temmuz 1953'te Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından il yapıldı. Kütahya ve Manisa'dan toprak aldı. Bir Türkmen yerleşim bölgesi olan Uşak'ta genellikle Karakeçili, Kızılkeçili, Kacar, Tekeli, Kınıklı boyları hâkimdir. Kırım Savaşından sonra Kafkas Türklerinin bir bölümü Uşak'a yerleşmiştir. İl olarak 64 yıllık bir geçmişe sahip olan Uşak kültürü, türküleri bakımından Kütahya ile iç içe durumdadır.

Uşak, Ege Bölgesinin İç Batı Anadolu platosu üzerinde yer almış 5341 kilometre kare yüzölçümünde sahip bir ilimizdir. Kuzeyden Kütahya, doğudan Afyonkarahisar, güneyden Denizli ve Batıdan Manisa topraklarıyla çevrilidir. 2016 yılındaki genel nüfusu 358736'dır. Merkez nüfusu ise 242566'dır. İle bağlı ilçeler ise şunlardır: Banaz, Eşme, Karahallı, Sivaslı, Ulubey.¹⁸

¹⁷ Muğla Rehberi, 12.05.2018, <http://www.mugla.gov.tr/mugla-rehberi>.

¹⁸ Genel Bilgiler, 12.05.2018, <http://www.usakkulturturizm.gov.tr/TR,75301/genel-bilgiler.html>

3. EŐKIYALIKTA TARİH VE COĞRAFYANIN ÖNEMİ

Edebiyatın bir kolu olan halkbiliminde tıpkı diğer dallar ve bilimler gibi birbirine bağlı olan kollar mevcuttur. Bir olayı, bir olguyu, bir yaşantıyı daha iyi anlayabilmek için çeşitli kaynaklara veya çeşitli bilim dallarına bakmamız gerekir. Bu şekilde yaptığımızda konunun zihniyetini daha iyi bir şekilde anlayabiliriz. Örneğin tarihin içinden coğrafyayı aldığımızda veya edebiyatın içinden müziği veya sosyolojiyi aldığımızda ortada eksik parçalar kalacaktır. Bu sebepten dolayı Ege Bölgesinin ve Ege Bölgesindeki illerin tarih ve coğrafyalarını verme ihtiyacı duyuyoruz. Ayrıca konumuzun başlığında Ege Bölgesi yer almaktadır. Ege Bölgesi ilk başta coğrafi bir terimdir. Türkü edebi bir terim olarak karşımıza çıkarken eşkıya ve eşkıya tipi sosyolojik ve edebi terimler olarak karşımıza gelir.

Tarih ve coğrafya kısmının önemine bir kez daha baktığımızda türkülerde yer alan eşkıyalar yaşamış olan tarihi kişilerdir. Nerede, ne zaman karşımıza çıktıkları da önemlidir. Ayrıca yaşadıkları yerler, şartları, barındıkları ortam, nasıl gizlendikleri, ova, dağ, şehir, köy, mağara gibi kavramlar da coğrafyanın ana konusudur. Buradan hareketle bu bölümde niçin tarih ve coğrafyaya yer verildiği ve eşkıyalar için önemi hakkında kavram bağıntıları kurularak cevap verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

EŞKIYA VE EŞKIYALIK

1. EŞKIYALIK VE EŞKIYALIK GEÇMİŞİ

1.1. EŞKIYA VE EŞKIYALIK

Eşkîya kelime anlamı olarak *şaki kelimesinin çoğuludur*.¹⁹ Bu ifadeye ek olarak *eşkîya kelimesi Arapça şeka mastarının öznesi olan şakinin çoğulu olarak Türkçeye, Arapçadan geçmiş bir sözcüktür*.²⁰ *Haydutlar, yol kesen dağ hırsızları, soyguncu haydut*²¹ anlamına gelir.

Eşkîyalık eşkıya olma durumudur. Genellikle şehir dışında, kırlarda, dağlarda, ıssız yollarda çete halinde faaliyet gösteren silahlı soygun yapma durumudur. Eşkîyalar genellikle para ve mal sahibi olmak için bu yolu seçmişlerdir, bazıları da toplumdan gördüğü veya gördüğünü sandığı bir haksızlık yüzünden dağa çıkmışlardır veya sırf macera ve haydutluk hevesleriyle bu yola girmişlerdir.

Bütün bunların yanı sıra sözlük ve ansiklopedik anlamının yanında eşkıya her şeyden önce insandır. Bir başka deyişle eşkıya düzene başkaldıran insandır. İnsan yaşamak varken insanlığı, modern yaşamayı bir kenara bırakıp ölüm riskini seçer bir başka deyişle iyi bir insan gibi yaşamak varken neden haydut olur, insan öldürür, çalar, ev basar, köy basar, yol keser, dağa çıkar veya korku içinde dağlarda, mağaralarda, inlerde, dağ evlerinde gizli gizli yaşar? Sonunun genelde ölüm olacağını bile bile neden eşkıya olur? İşte burada temel ve eşkıya tiplerimiz ortaya çıkıyor.

Eric J. Hobsbawm'ın *Eşkîyalar* adlı eserinde eşkıya tiplerini söylemeden önce eşkıyalıkla ilgili bazı tespitlerde bulunuyor. Eşkîyalık, yoksullaşmanın arttığı dönemlerde ve ekonomik kriz zamanlarında yaygınlaşma eğilimi gösterir. Eşkîyalar bazen reformcu çizgidedir bazense devrimci çizgidedirler. Bütün bunları bir araya topladığımızda ise eşkıyalık özgürlüktür. Fakat ezilen, baskı gören kişiler içerisinde

¹⁹ Ferit Devellioğlu; *Osmanlıca- Türkçe Sözlük*, Aydın Kitabevi, Ankara 2001, s. 238.

²⁰ Sabri Yetkin; *Ege'de Eşkîyalar*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 7.

²¹ Eric J. Hobsbawm; *Eşkîyalar*, Agora Kitaplığı, İstanbul 2011, s. 41.

genelde köylüler içerisinde çok az kişi özgür olabilir. Bu özgürlüğü alamayanlar ise farklı yollara başvurur. İşte bu yollarda biri de eşkıyalıktır.

Eşküyayı eşkıya olmaya iten sebepler ne olursa olsun eşkıya olan insan bir defa eşkıya olunca yolundan dönemez. Bunu istisnalar hariç tüm dünyadaki eşkıyalarda görüyoruz. Eşkuya sözünden dönmez ve gerekirse ölür. İşte böyle bir insan için gerek sebepleriyle olsun gerekse yaptıklarıyla olsun eşkıya tipleri *Eşkuyalar* adlı kitaptan alınarak dört tipe indirilmiştir. Bu tipler şu şekildedir:

- 1- *Sosyal Eşkuyalık (Erdemli Eşkuyalık)*
- 2- *İlkel Direnme veya Gerilla Grupları*
- 3- *Öç Alıcılar*
- 4- *Haydutlar, Çapulcular ve Adi Hırsızlar*

Bu indirgemeyi yaparken toplu halk hareketleri bir kenara bırakılmış ve sadece bireysel ve azlık şeklindeki gruplar halindeki eşkıyalık göz önünde bulundurulmuştur. Yukarıdaki tiplere baktığımızda çok farklı anlamlara gelen kelimelerin bir araya geldiğinin görebiliriz. Bazen kanun kaçağı ya da vatan haini olabilen eşkıya bazense kahraman olabilmektedir. Burada tipleri tek tek ele alalım.

1.1.1. Sosyal Eşkuyalık (Erdemli Eşkuyalık)

Herhangi bir şekilde suç işleyerek değil, adaletsizliğin kurbanı olarak kanun dışına düşer ya da halk tarafından değil, otoritelerce suç kabul edilen bazı eylemlerden ötürü hüküm giyer. Adaletsizliğe karşı çıkar. Zenginlerden alıp fakirlere verir. Nefsi müdafaa ve öç alma dışında adam öldürmez. Şayet yaşarsa, kendi halkına, şerefli bir adam ve topluluğun saygı duyulan bir üyesi olarak geri döner. Zaten kendi halkını hiçbir zaman terk etmez. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. Topluluğun hiçbir üyesi ona karşı ona karşı olan otoritelere yardımcı olmayacağından, ancak ihanete uğrayarak öldürülür. Ele geçmez, kuşun işlemez bir insan olarak kabul edilir. Adil olan yöneticilerin değil, baskı yapanların düşmanıdır. Başka ifadeler baktığımızda ise sosyal eşkıya gücü, parayı, serveti yeniden dağıtan ve bununla nam salan, yiğitlik, cesaret ve çıkarıcılık bilmeyen eşkıyadır. Bu tipin dünyada birçok karşılığı vardır. En önemlisi ise İngiliz Robin Hood olarak bilinir. Ülkemizde ise Metin Ekici'ye ait *Türk Dünyasında Köroğlu* kitabından hareketle

Köroğlu'nun sosyal eşkıya alanında ün yapmış olduğunu ²² görmekteyiz. Türküler kısmında ise İzmir, Aydın ve Manisa'da aynı olan Demirci Mehmet Efe Türküsünde yer alan Demirci Mehmet Efe'yi ve Afyonkarahisar, Kütahya ve Uşak'ta aynı kişinin yer aldığı İslamoğlu türküsündeki İslamoğlu Mustafa'yı örnek verebiliriz.

1.1.2. İlkel Direnme veya Gerilla Grupları

Günümüzde de görülen bir eşkıya tipidir. Daha çok devletin düzenine karşı çıkan, kendi düzenini kurmak isteyen, dağlarda yaşayan ve zamanı geldiğinde düzenin güçleri ile savaşıyor, kendi derebeylik sistemi için yaşayan veya devlet içinde devlet kurmak isteyen bir yapı vardır. Bu eşkıya tipi genelde az gelişmiş yerlerde ve toplumlarda görülür. Dış güçlerin desteği bu eşkıya tipinde mevcuttur. Halk tarafından fazla sevilmezler. Ayrılıkçıdır ve günümüzde terörist diyebileceğimiz kişilerdir. Türküler kısmında Afyonkarahisar yöresinde yer alan Gara Hüseyin türküsündeki Kara Hüseyin'i örnek gösterebiliriz.

1.1.3. Öç Ahcılar

Kendisine, ailesine, dostuna, akrabasına yapılan kötülük sonucunda genelde sessiz, sakin ve hiç beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, bu yola zorunlu olarak sokulmuş ve intikam duygularıyla beslenen eşkıyadır. Kötülük edene ders vermek için bu yola giren eşkıya intikam içgüdüğü ile yaşar ve bu isteğini yerine getirmeye çalışır. Bu tarzda eşkıya olmuş birçok kişi mevcuttur. Yine türküler kısmında bu tipe örnek olarak Manisa yöresinde yaşamış Hasip Zeybek'i ve Muğla'da yer alan Sırrı Efe'yi örnek verebiliriz.

1.1.4. Haydutlar, Çapulcular, Adi Hırsızlar

Tanım olarak baktığımızda *silahlı soygun yapan, yol kesen kimse* ²³ anlamına geldiğini görüyoruz. Günümüzde çetelerin, mafyaların geçmişteki haline diyebiliriz. Çıkar, menfaat ve para ilişkisi ile yaşarlar. Aracılık yoluyla ve yükselme yoluyla diğer insanların parasına, malına göz dikerler. Halk tarafından kabul görmezler ve hiç sevilmezler. Çete ve mafya haricinde bir şeyi çalan ve o kişiye maddi veya

²² Metin Ekici; *Türk Dünyasında Köroğlu*, Akçağ Yayınları, Ankara 2004.

²³ *Haydut*, 22.03.2018, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=haydut.

manevi zarar veren tipler de bu kategorinin içerisine girer. Eşkîyalık türkülerinden bu tipe örnek verecek olursak İzmir yöresinden Karataş türküsünde yer alan Karataş'ı örnek verebiliriz.

1.2. EŞKİYALIĞIN GEÇMİŞİ

Eşkîyalık geçmişini incelediğimizde ise insanlığın var olduğu günden itibaren var olan kötülük ve iyilik kavramları eşkîyalıkta aslında ince bir çizgidedir. Eşkîyalık varlığında zaman zaman iyiliğin ve kötülüğün değiştiğini görebiliriz. Kelime anlamı olarak eşkîyalıkta toplumsal düzene karşı bir kafa tutuşu ifade eder. Bu kafa tutuşun geçmişini veya bir diğer anlamda tarihini incelediğimizde bölümler veya farklı yapılaşmalar ortaya çıkmaktadır. *Toplumsal düzlemde değerlendirirsek eşkîyalık tarihi üç bölüme ayrılmaktadır. Eşkîya Öncesi toplumlar sınıflı ve devletli toplumların parçasını oluşturmaya başlarken, eşkîyalığın doğuşu; kapitalizmin yerel ölçekte veya dünya ölçeğinde yükselişinden itibaren eşkîyalığın dönüşmüş hallerinde arada kalan devletler ve toplumsal rejimlerde oluşan uzun serüven*²⁴. İlk dönem olarak sınıflı olmayan toplumların sınıflı topluma karşı göstermiş olduğu dirençle saptanır. Bu tanımda belki de Hindistan'da yaşanan Kast Sistemi veya Eski Roma'da yaşanan kölelikvari anlayış örnek gösterilebilir. Birkaç yıl önce özel bir televizyonda yayınlanan Spartacüs adlı dizide dövüşçü kölelerin bağımsızlıklarını kazanmak için efendilerine karşı vermiş oldukları mücadeleyi buna örnek olarak verebiliriz. *Tarihin ikinci eşkîyalık aşamasında köylü toplumların sınıf, servet ve göç dağılımı bağlamında ortaya çıkar.*²⁵ Bu olgu kırsal bölgelerde tamamen gelişmiş bir kapitalizm çağına taşındığı kadarıyla salt parayla oynayanların çiftçilerin nefretten daha fazla şeye yönelmesiyle oluşan bir yapıyı ifade etmektedir. *Bununla birlikte ilk iki aşamasındaki eşkîyalık ile üçüncü aşamasındaki eşkîyalık arasında önemli bir farklılık bulunduğunu anlıyoruz. Burada devreye açlık faktörü girer. Kapitalist tarımın uygulandığı 19. ve 20. Yüzyılda eşkîyalığın görüleceği ABD, Arjantin ve Avustralya gibi ülkelerde kırsal bölgelerdeki insanlar artık açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya değillerdi. Ortaçağ'ın ve erken modern yüzyılların klasik eşkîya bölgelerindeyse yani Akdeniz civarında insanlar sürekli olarak açlık sınırında*

²⁴ Hobsbawn, a.g.e, s. 9-10

²⁵ Hobsbawn, a.g.e, s. 11.

hayatlar sürüyorlardı. ²⁶ Yani eski bir Çin deyişinde söylendiği gibi açlıktan ölmektense kanunu çiğnemek daha evladır sözünü akla getiriyordu. Bir nevi bu yoksul bölgeler eşkıya bölgeleriydi diyebiliriz.

Eşkialığı ve onun tarihini daha iyi kavramak için mutlak surette güç olgusu üzerinde durmalıyız. Hükümetten veya başka iktidar merkezlerinin veya mekanizmalarının kontrol altında bulundurdukları bölgeler ve topluluklarla karşılıklı ilişkilerini değerlendirmek zorundayız. Yukarıdaki üç aşamada da hep güç odağı ilk unsur olarak karşımıza çıkıyor. Bir nevi güç sahibi kişi veya gruplar adil olduğu zaman eşkıyalık kavramı karşımıza çıkmıyor. Güç sahibi ne zaman köleliğe, zalimliğe başladığı zaman ve açlığa götürdüğü zaman toplum ile alakası kesiliyor ve orada toplumu koruyacak, gözetecek, doyuracak başka bir kişi veya gruplar ortaya çıkıyor. İşte tarihsel olarak bu gruplar genelde eşkıyalar ile doldurulmaya çalışılıyor. Sadece ülkemizde değil dünyanın neredeyse her köşesinde eşkıyalar eskiden beri var olmuş ve halen de ad değişirse de var olmaya devam ediyor.

Tanımı gereği boyun eğmeye yanaşmayan eşkıyaları ilk olarak Mısır'da görüyoruz. Piramitlerin durumu her ne kadar gizemini korusa da elde edilen kaynaklarda o devasa yapıların yapımında kölelerin veya boyunduruk altına alınmış olan toplulukların olduğunu görüyoruz. Dolayısıyla piramitlerin çalışan insanlara yapılan eziyetlerde bazen insanların başkaldırdığını görüyoruz. Mısır'daki bu yapıdan sonra Asya, Avrupa ve Afrika'nın bir kısmında hüküm sürmüş olan Romalılar lejyoner ordusuyla ve birçok filmde izlediğimiz köle dövüşçülerle efendilerine karşı gelerek bağımsızlık, özgürlük mücadelesine girişmişlerdir. Özellikle Cesur Yürek filmi ve Spartacus dizisi bize bu konu hakkında yakından bilgiler vermektedir. Hindistan'da ise Kast Sisteminin varlığından sınıflar arası çatışmaların yaşanmasında yine başkaldıran eşkıya özelliklerini rahatça görebiliyoruz. Orta Asya'da biz de Altaylılar zamanında yaşandığı tahmin edilen ve *Dede Korkut Hikâyelerinde* ²⁷ yer alan ve *Deli Dumrul belki de bizim ilk eşkıyamızdır ve ya prototipidir.* ²⁸ *Cesur, iri gövdeli, keskin bakışlı, gözü kara, susuz derenin üzerine kurduğu köprüden geçenden otuz, geçmeyenden döve döve kırk akçe alan,*

²⁶ Hobsbawn, a.g.e, s. 11.

²⁷ O. Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

²⁸ M. Bilgin Saydam, *Deli Dumrul'un Bilinci*, Metis Yayınları, İstanbul 1997, s. 43.

gücüne güvenen, herkese kafa tutan Deli Dumrul en sonda Allah'ın onu bağışlamasıyla eşkıyalıktan vazgeçer ve eşiyle uzun bir ömür sürer. ²⁹ İngiltere'de Orta Çağ'da zenginde alıp fakire veren ve dünyaca ünlü olan Robin Hood 'un olduğunu görüyoruz. Ayrıca Avrupa'da dinsel açıdan baktığımızda Papalığa karşı yapılan hareketleri de görmekteyiz. Reform ve Rönesans hareketlerini de bir bakıma bir başkaldırı olarak görebiliriz. Martin Luther King ve taraftarlarının tamamıyla kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden Katolik Papalığa karşı Protestanlık mezhebini oraya çıkarması reform ve Rönesans hareketlerine yol açmış ve bu başkaldırı Papalığın nüfuzunun oldukça daralmasına sebep olmuştur. İspanya'da Katalanların kondelerosları da eşkıyalığın Kastilya toplumundaki karşılıkları olarak görülüyor. Sadece karada değil denizde de eşkıyalık vardır. Korsanlığa geçişten önce Venediklilerin ve Cenevizlilerin Akdeniz sahasında yüzyıllarca zenginlerin gemilerini basması, soyması veya batırması da deniz eşkıyalığının bir gerçeğidir. Amerika'nın keşfinden sonra oraya yerleşen Batı Avrupalılar, yerli halka ve özellikle Kızılderili diye tabir ettiğimiz topluluğu ötekileştirmişlerdir. Bu ötekileştirmede zulme uğrayanlar başkaldırmışlardır. Yine Amerika'ya götürülen köle Afrikalılar zamanla Amerikalılaştırmıştır ama hala günümüzde de ortaya çıkan başkaldırıları ırkçılık üzerine devam etmektedir. Yakın zamanda Orta Asya'da Çin Devriminde ise eşkıyalar ve komünistler birlikte hareket ederek Devrimi gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde halen görüntü değiştirse de eşkıyalık devam etmektedir. Terör gruplarını adı artık eşkıyalığın adını alır hale gelmiştir. Ülkemizde de halen Orta Doğu ekseninde bu yapıları faal halde görmekteyiz.

Türklerde ve günümüz Türkiye coğrafyasında eşkıyalık geçmişine baktığımızda ilk olarak üstte bahsettiğimiz Deli Dumrul'u görüyoruz. Osmanlı Devletine kadar yol kesen, hırsızlık yapan eşkıyalar da muhakkak çok olmuştur. Bunların yanı sıra Köroğlu gibi halka mal olmuş, oç alıcı, halkın yanında yer alan birçok sosyal eşkıyayı da görmekteyiz. Osmanlı'da asıl eşkıya ve eşkıyacılık Kanuni Sultan Süleyman devrinin sonuna doğru ortaya çıkıyor. *Celaliler 16. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğundaki eşkıyalar için kullanılan terimdir. Yakın zamanda yapılmış bir incelemeye bakılırsa bu kişiler padişahın gücünü ve iktidarını oyup sarsmak yerine, onu pekiştirmeye hizmet ediyorlardı. Buna rağmen isimlerinin*

²⁹ Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1997, s. 97.

*kaynağı, padişahlığın asıl Celalilerin isyancı karakterini taşımasa ya da kanunları çiğneyen hareketlerine benzemese bile, eşkıyalara yönelik bastırma hareketlerini meşrulaştırmak amacıyla faydalandığı Şeyh Celal'in 1519'daki ideolojik isyanıydı.*³⁰

Bu Şeyh Celal'in isyanından sonra 16. ve 17. Yüzyılda Osmanlı'da ortaya çıkan isyanlar genelleştirilerek Celali İsyancıları adını almıştır. Osmanlı içindeki iktisadi darlık, mesela eşya fiyatlarının yükselmesi, yerli sanatların ve zanaatların sendelemesi, kapitülasyonlar, vergi sisteminin bozukluğu, vergi toplamadaki usulsüzlükler, toplumun duyduğu sıkıntı, taht kavgaları, asker içerisindeki düzensizlik, halkın göçe tabi tutulmaya çalışılması, dirliğin bozulması, açlık gibi unsurların bu isyanların çıkmasında önemli rol oynadığını görüyoruz. Şeyh Celal ile başlayan bu isyanlar Şahkulu İsyancı, Baba Zünnun İsyancı, Canberdi Gazali İsyancı, Kalenderoğlu İsyancı, Yanık Hasan İsyancı, Arap Hacısı İsyancı, Kara Sevindik İsyancı, Afyonlu Musa ve İsa İsyancı, Veli Halife İsyancı, Karayazıcı Abdülhalim İsyancı, Karakaş Ahmet İsyancı, Taviil Ahmet İsyancı, Canpolatoğlu Ali Paşa İsyancı, Abaza Mehmet Paşa İsyancı, Cennetoğlu İsyancı, Karahaydar İsyancı, Kozanoğlu İsyancı, Dadaloğlu İsyancı, Tahmişçi Mustafa İsyancı, Vardar Ali Paşa İsyancı, Kvalalalı Mehmet Ali Paşa İsyancı, Kabakçı Mustafa İsyancı, Patrona Halil İsyancı diye Lale Devri ve ötesine kadar uzanmaktadır. *Böylece bu Celali İsyancılarına sosyal tarihimizin en az iki yüzyıllık felaketli olayı diye de değerlendirebiliriz. Büyük Celali Kavgasının verdiği sonuç her yönden tam bir geriliktir.*³¹ Bir başka deyişle adaletten ayrılmanın getirmiş olduğu bir geriliktir ki devletin de duraklama ve gerileme döneminde girmiş olduğunu görüyoruz.

Tamamıyla hayat şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan eşkıyacılık da 18. ve 20. Yüzyıllar arasında Anadolu coğrafyasında ve Osmanlı tebaası içerisinde Fransız İhtilalından sonra görülmeye başlanmıştır. Milliyetçilik akımının etkisiyle Balkanlarda kopmalar yaşanmaya başlanmıştır. Devletin bunu kabullenmemesiyle oradaki milletlerin içerisinde dağa çıkan eşkıyalar görülmüştür. Bu da devlet ile bu eşkıyalar arasında sürekli çatışma ortamını hazırlamıştır. Yunanlar, Sırplar, Rumenler ve Bulgarlar ile savaşlar sürerken sürekli ezilen halkın içinden de mutlak surette isyanlar çıkmıştır. Anadolu'daki halk ya vergi için ya da askerlik için

³⁰ Mustafa Akdağ; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Barış Kitap Basım, Ankara 1999, s.9.

³¹ Akdağ, a.g.e., s.10.

kullanıldığı için hep ezilmiştir. İşte bunların arasından zaman zaman kopuşlar olmuş ve halk kahramanları olan eşkıyalar çıkmıştır. Halk da bu kişileri sevmiştir çünkü bu kişiler halkın koruyucusu, doyurucusu kisvesine bürünmüşlerdir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Anadolu'da çeşitli bölgelerde bu tip eşkıyalar sıkça görülmeye başlanmıştır.

Sadece Tanzimat sonrası bir liste yapıldığında hemen hemen ayaklanmasız yıl yok gibidir. *Lübnan İsyanı (1844-1860)*, *Cidde İsyanı (1858-1860)* *Eflak-Boğdan İsyanı (1848)*, *Sırp İsyanı(1856-1861,1862-1867)*, *Karadağ İsyanı (1852,1858-1864)*, *Girit İsyanı(1866-1868, 1876, 1889, 1896-1898)*, *Hersek İsyanı (1876)*, *Bulgar İsyanı (1841,1848-1850, 1867, 1876)* *Ermeni İsyanı(1894-1896)* ve 20. *Yüzyılda Rumeli, Yemen, Havran, Malisor, Adana ve Kürt İsyamları.*³² Bu isyanların içeriklerine baktığımızda askeri, milli, dini ve yerel isyanlar olarak dörde ayrıldığını söyleyebiliriz. Askeri ve yerel isyanlar Tanzimat Öncesi yaygın olan isyan biçimleriydi. Milli ve dini isyanlar ise Fransız İhtilalinin etkisiyle Tanzimat sonrası canlanmıştı. İmparatorluk coğrafyasında yukarıdaki nitelikleri taşıyan ayaklanmalar hiç tükenmezken Ege Bölgesi ise genelde sosyal içerikli ayaklanmalara zemin olmuştur. Aynı zamanda ülkedeki bağımsızlık mücadelesi içerisine giren kahraman tipteki eşkıyalar bu ayaklanmaların liderleridir. Bunların yanı sıra yine haydutluk yapan yapılar da mevcudiyetini sürdürmüştür.

Tüm dünya sosyal, siyasi, askeri, dini, ekonomik tarihinde açıkça gözlemlenebilen eşkıyaların varlığı ülkemiz coğrafyasında ve Ege Bölgesinde de görülmektedir. Tarihi olarak ele aldığımız bu yapılar halkın içindeki durumu ve olayları da etkilemiş ve halkın kültürüne de yansımıştır. Hikâyeler, destanlar, türkülerde de bu yapılar ortaya çıkmış ve halkın buna bakış açısını da ortaya koymuştur.

³² Akdağ, a.g.e., s. 15-22.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKÜ

1. HALK EDEBİYATI NAZIM TÜRLERİ VE TÜRKÜ

1.1. HECE ÖLÇÜSÜYLE YAZILAN HALK ŞİİRİ NAZIM BİÇİMLERİ VE TÜRLERİ

1.1.1. Anonim Halk Şiiri Nazım Biçimleri

Mani: Mani halk şiirinde en küçük nazım biçimidir. Yedi heceli 4 dizeden oluşur. Birinci, ikinci ve dördüncü dizeler uyaklı, üçüncü dize serbesttir, uyak düzeni harflerle şöyle gösterilir: a a x a

Türkü: Altta ayrıntılı olarak işlenecektir.

1.1.2. Âşık Edebiyatı Nazım Biçimleri

Koşma: Halk Edebiyatı nazım biçimleri içinde en çok sevilen ve kullanılan koşmadır. Hece ölçüsünün (6+5) ya da (4+4+3) duraklı kalıbıyla yazılır. Koşmalar genellikle lirik şekilde yazılır. Uyak düzeni genellikle b a b a—c c a—d d a.... şeklindedir. Şair koşmanın son dörtlüğünde mahlasını söyler. Dörtlük sayısı 3 ile 5 arasında değişir.

Destan: 4 dizeli bentlerden oluşur. Başka bir deyişle bentleri dörtlüktür. Halk şiirinde en uzun nazım biçimi destandır. Destanlar genellikle hece ölçüsünün on birli kalıbıyla yazılır.

Semai: Semailer hece ölçüsünün sekizli kalıbıyla yazılır. Ya (4+4) duraklı ya da duraksız olur. Dörtlük sayısı 3 ile 5 arasında değişir. Dörtlük sayısı beşten artık semailer azdır. Semailerde daha çok sevgi, doğa, güzellik gibi konular işlenir. Koşmaya göre, daha canlı ve kıvrak üslubu vardır. Kendine özgü bir ezgisi vardır.

Varsağı: Güney Anadolu Bölgesinde yaşayan Varsak Türklerinin özel bir ezgiyle söyledikleri türkülerden gelişmiş bir biçimdir. Semaiye benzer. Uyak düzeni aynıdır. Hece ölçüsünün sekizli kalıbıyla yazılır. Yiğitçe, mertçe üslupla söylenir. Behey, bre, hey, hey gidi gibi ünlemlerle sağlanır.

1.1.3. Âşık Edebiyatı Nazım Türleri

Güzelleme: Doğa güzelliklerinin anlatmak ya da kadın, at gibi sevilen varlıkları övmek için yazılan şiirlerdir.

Taşlama: Bir kimseyi yermek ya da toplumun bozuk yönlerini eleştirmek amacıyla yazılan şiirlerdir.

Koçaklama: coşkun ve yiğitçe bir üslupla savaş ve dövüşleri anlatan şiirlerdir.

Ağıt: Bir kimsenin ölümü üzerine duyulan acıları anlatmak amacıyla söylenen şiirlerdir.

1.1.4. Tekke Edebiyatı Nazım Türleri

İlahi: Tanrıyı övmek, ona yalvarmak için yazılan şiirlere denir. Özel bir ezgiyle okunur.

Nefes: Bektaşî şairlerin yazdıkları dini- tasavvufî şiirlere verilen addır. Kalenderane ve alaycı bir üslup vardır.

Nutuk: Pirlerin ve mürşitlerin, tarikata yeni giren dervişlere, tarikat derecelerini ve tarikat adabını öğretmek için söyledikleri şiirlerdir.

Devriye: Devir kuramını anlatan şiirlere denir. Ruhların yeryüzüne inişi ve Allah'a dönüşünün anlatıldığı şiirlerdir.

Şathiyat-ı Sofiyane(Şathiye): İnançlardan teklifsizce alaycı bir dille söz eder gibi yazılan şiirlerdir.

1.1.5. Aruz Ölçüsüyle Yazılan Halk Şiiri Nazım Biçimleri

Divan: Aruzun, failatün failatün failatün failün kalıbıyla gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde yazılan şiirlerdir.

Semai: Aruzun, mefailün mefailün mefailün mefailün kalıbıyla yazılan gazel, murabba, muhammes, müseddes biçimindeki şiirlere denir.

Kalenderi: Aruzun, mefulü mefailü öefailü faulün kalıbıyla yazılan gazel, murabba, muhammes, müseddes biçiminde yazılan şiirlerdir..

Selis: Aruzun, feilatün feilatün feilatün feilün kalıbıyla yazılan gazellere denir.

Satranç: Aruzun, müfteilün müfteilün müfteilün müfteilün kalıbıyla musammat gazel biçiminde yazılan şiirlere denir.

Vezn-i Ahar: Aruzun müstefilatün müstefilatün müstefilatün müstefilatün kalıbıyla murabba biçiminde yazılır.

Kısaca halk edebiyatı biçimleri ve türlerini işledikten sonra aslı konumuz olan Anonim halk şiiri nazım biçimleri arasında yer alan türküyü işleyeceğiz.

1.2. TÜRKÜ

Konumuzun temelinde olan üç unsurdan biri türküdür. Türkü, sözlü ve yazılı edebiyatımızın ürünlerinden biridir. Kelime anlamına baktığımızda *türlü ezgilerle söylenen, bir anonim halk edebiyatı nazım biçimidir. Sözlü ve yazılı edebiyatımızda duyulan, söylenen veya görülen türküler, atalar sözü, masallar, bilmeceler ve maniler gibi yaygın mahsullerdir. Bu mahsullere Doğu ve Kuzey Türkleri aynı kökten gelen “yır” veya “cır” adını vermişlerdir. Batı Türkleri, Türk kelimesinden doğan ve Türklere mahsus ezgi(melodi) manasına gelen türküyü kullanmaktadırlar.*³³Bir başka anlamda ise *halk müziği, halkın günlük yaşamında geçmişten getirdiği, oluşturduğu; derdini, sevincini, özlemlerini, üzüntülerini dile getirdiği; gözlemlerini yansıttığı, kısaca her türden duygusunu aktardığı müzik türüdür. Sözsüz halk müziği genel olarak ezgi adıyla, sözlü halk müziği ise genel anlamda türkü adıyla bilinir.*³⁴Başka bir anlamda ise *Türk’e özgü*³⁵ demektir. Ayrıca türkü *her şeyden önce tamamıyla yerel özelliklerin birleştiği bir kültür unsurudur ve bütün bir ulusun sesini ifade eder.*³⁶Bu tanımlardan sonra şöyle bir yargıya ulaşabiliriz. Türkü, Türk milletinin içinden doğmuş ve halkın duygularını ifade eden, belli bir ezgiyle söylenen yazarı belli veya anonim hale gelmiş halk edebiyatı ürünüdür diyebiliriz. Türküler, umumiyetle herkesin anlayabileceği ortak, sade ve tabii bir dille, hece vezni ile söylenmekte veya yazılmaktadır; aruzla meydana getirilmiş örnekleri vardır. Türkülerin özünü musiki teşkil eder. Musikisiz güfte düşünülemez. Bununla beraber hece ve aruz vezinleri ile söylenmiş veya yazılmış türkü başlıklı bestelenmemiş şiirlere de cönklerle mecmualarda rastlanmaktadır. *Türkü, türlü*

³³Şükrü Elçin; *Halk Edebiyatına Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara 2000, s. 195.

³⁴H.İlker Altınsoy; *Özümüz Sözüümüz Sazımız Muğla Türküleri*, Muğla Ticaret Odası Kültür Yayınları, Muğla 2006, s. 13.

³⁵Altınsoy, a.g.e., s. 13.

³⁶Gülay Mirzaoğlu; *Halk Türküleri Konu-İcra- Yapı-Anlam-İşlev*, Akçağ Yayınları, Ankara 2015, s.3.

ezgilerle söylenen, bir anonim halk şiiri nazım biçimidir. Söyleyeni belli, kişisel halk şiiri biçimleri arasına giren türküler de vardır. Türkü, her iki bölüğe de girebildiğinden halk edebiyatının en zengin alanıdır.³⁷

Türkülerin çeşitli kaynaklarda birçok kola ayrıldıkları ve türleri olduğunu görüyoruz. Bunlar zaman zaman konusuna göre, zaman zaman yapısına göre zaman zaman ise söyleniş biçimine göre ayrılır. Ayrıca söylendikleri bölgelere göre de ad alırlar. Bingöl ağzı, Urfa ağzı, Eğin ağzı gibi. Kimi tanınmış türküler de içindeki etkili sözlerle anılırlar: Ayşem, Zeynebim, Fidayda, Adanalı gibi.

Şükrü Elçin'in Halk Edebiyatına Giriş kitabında türkü ile ilgili olarak yapılan tasnifte şu şekilde geçer: "*Halk edebiyatımızın bu zengin mahsullerini konularına, şekillerine ve ezgilerine göre üç şekilde tasnif etmek mümkündür. Oldukça itibari ve izafi karakter taşıyan bu tasnifler arasında beste esasına göre yapılanı daha dayanıklı görünmektedir. Buna göre türkülerimiz uzun hava ve kırık hava olmak üzere iki kolda toplanmaktadır. Usul ile çalınmayan, her sanatkârın isteğine bağlı, tam bir şekil göstermeyen ve Batı musikisinde mevcut resitatif karşılığı ezgiler uzun hava adını almaktadır. Bozlak, Maya, Divan, Egin, Hoyrat, Çukurova, Türkmani vb. ezgiler bu gruptandır. Ölçüsü ve ritmi belli ezgiler ise kırık hava içinde düşünülmektedir. Karadeniz Horonları, Kuzey Doğu Barları ve Batı Anadolu Zeybekleri gibi oyunlarda kırık havanın sürekliliği göze çarpar. Türküler, dar bir çevrede, tarikat- tekke mensupları arasında veya bütün millet hayatındaki yayılışı ile geçmişte olduğu gibi bugün ve yarın da milli ve beşeri canlılığını devam ettirecek mahsullerdir.*"³⁸

Farklı bir kaynak olan Özümüz, Sözüümüz, Sazımız Muğla Türkülerinde ise yukarıda tanımlardan farklı bir şekilde türkü işlenmiştir. *Türküler kaynaklarına göre değişik adlarla anılırlar. Ancak temelde iki ana başlıkta toplanır. Anonim ve Aşık Ağzı.*

Anonim Türküler: Anonim, söyleyeni belli olmayan demektir. Anonim türkülerin de başlangıçta tek bir söyleyicisi vardır. Ancak türkü ilk yakıldığı gibi kalmaz. Telden tele ve dilden dile dolaşırken değişikliklere uğrar. Bu değişiklikler ilk önceleri sözlerde başlar, zamanla da müziğinde görülür. Her türküde bu tür

³⁷ Cem Dilçin; *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2000, s. 289.

³⁸ Elçin, a.g.e., s. 196.

değişimler olmayabilir. Değişen en önemli şey; söyleyenin adı sanıdır. Türküyü yakan unutulmaya başlayınca da halkın ortak malı haline gelir ve anonim olma özelliği doğar. Yöresi bellidir, kimden alındığı bellidir, ancak türküyü ilk kez kimin yaktığı belli olmayabilir. Bazen de bizim türkülerimizde ilk söyleyen tespit edilse de sonradan halkın ortak malı haline gelmiş olanlar vardır.

Âşık Tarzı(Ağzı) Türküler: Yörenin yerel sanatçılarınca yaşanan acıklı olaylardan ya da başka unsurlardan etkilenmeleri sonucu yakıp söyledikleri ve son dörtlükte kendi adlarını kullandıkları türkülerdir.

1.2.1. İçerik Bakımından Türküler

Türk Edebiyatında türkülerini belli alanlarda sınıflandırmak çok zordur. Yöre türkülerimiz de böyledir. Ancak sınıflandırmalar konusunda halkbilimcilerin ve türkü uzmanlarının kabul ettiği sınıflandırmalar şöyledir:

Güzellemeler: Aşk ve sevdâ üzerine, doğa güzelliklerine yakılan türküler bu grupta toplanmaktadır.

Yiğitlemeler-Koçaklamalar: Yiğitleme ve koçaklama türüne örnek sayılabilecek pek çok türkü de belli olaylara dayandığından ve bunlar ölümle sonuçlandığından ağıt türüyle içi içedir. Kahramanlık, savaş gibi epik konular işlenir.

Ağıtlar: Yaşanan birçok olaydan, özellikle genç ve sevilen kişilerin ölümlerinden sonra yakılan türkülerdir. Çok sayıda olduğu aşikârdır.

Ninni ve Çocuk Türküleri: Oyunlarda kullanılan ya da bebek uyutmada kullanılan türkülerdir.

1.2.2. Ezgileri Bakımından Türküler

Ezgi; tını ses ve müzik anlamlarında kullanılır. Sözlerine bakılmadan, müziğin tınısına göre sınıflandırıldığında türkülerin genel adı kırık havalardır. Zaten ölçülü ve ritimli türkülere kırık hava denir. Bazı kaynaklarda usulsüz ve usullü olarak da değerlendirilen uzun hava ve kırık hava ezgi bakımında genel türkülerimizdir.

Uzun havalar ezgi durumlarına göre bozlak, divan, hoyrat, koşma, kayabaşı, maya, Çukurova, garip, Kerem, Kesik Kerem, müstezat, aydos, Eğin Türkmeni gibi adlarla anılırlar.

Kırık Havalar bölgelerine, ezgilerine ve ölçülerine göre horon, zeybek, karşılama, zortlatma ve halay adlarıyla anılır.

1.2.3. Konuları Bakımından Türküler

Türküleri konu bakımından sınıflandırmak veya ayırmak zordur. Çünkü aynı türküde hem ölüm acısı, hem yakarış hem aşk hem de ayrılık işlenebilmektedir. Bu durumda türkünün geneline bakılarak konuları bakımından aşağıdaki şekilde ayrılabilir.

- 1. Ölüm ve Acıklı Bir Olaya Dayanan Türküler veya Kahramanlık Türküleri*
- 2. Aşk Konulu(Sevda Türküleri)*
- 3. Güzellik Duygusu ve Doğa Türküleri*
- 4. Hayvan, Eşya Konulu ve Günlük Hayatı İşeyen Türküler*

1.2.4. Biçimsel Açıdan Türküler

Mani Kaynaklı Türküler

7'li ve 8'li hece ölçüsünün kullanıldığı, iki ve daha fazla dörtlükten oluştuğu, mani uyak örgüsüyle söylenen türkülerdir. Manilerden ayrılan yönü kavuştak bulunması ve ezgili olmalarıdır. Uyak örgüsü aaxa/bb/ccxc/bb biçimindedir.

Dörtlüklerle Kurulan Fakat 11'li,13'lü ve 15'li Hece Ölçüsüyle Söylenen Türküler

Dörtlüklerin sonunda, nakarat dizeleri vardır. İlk dörtlükleri abab veya aaaa veya aaab biçimindedir. Dörtlükler arasında da, ya iki dizeli ya da dörtlük biçiminde nakarat vardır. Heceleri ise 11'li,13'lü veya 15'li olabilir.

Bentleri Üçlük veya Dörtlükle Kurulan ve 12'li ve 14'lü Hece Ölçüsü Olan Türküler

Genelde aaab/cc/dddb/cc şeklinde bentlerle oluşan 12'li ve 14'lü hece ölçüsüyle kurulan türkülerdir. Arada kavuştaklar yer alır. Dörtlük kısımlarında da kavuştaklar yer alır.

Bentleri Üç Dizeli, Kavuştakları İki Dizeli Olarak Kurulan Türküler

Aaa/bb/ccc/bb biminde kurulan türkülerdir.

Beyit Birimiyle Kurulan Türküler

İki dize kendi uyak örgüsüyle bağlı, her ikili dize ise nakarat biçiminde bulunan, aa/bb/cc/ dd biçiminde mesnevi biçiminde kafiyeleşen ve bazı bölümlerin arasına nakarat eklenen türkülerdir.

Biri Uzun Ölçü Diğeri Kısa Ölçülü Türküler

Türkünün herhangi bir kısmında bir dizenin kısa ölçü ile fakat kafiye bakımından diğerleriyle aynı şekilde kurulan ve eksik veya kesik de denilebilecek türkülerdir.³⁹

Bu iki tasniften başka en genel geçer kavramlar *Türk Şiir Bilgisi*⁴⁰ kitabında verildiğini söyleyebiliriz. Bu kitapta Cem Dilçin türküyü neredeyse her yönden açıklamış ve örneklerle vermiştir. Bu tasnifin içinden örnekleri çıkardığımızda şöyle bir yapı oluşmaktadır.

Ezgilerine Göre Türküler

Türküler, ezgilerine göre usulsüzler ve usullüler olarak ikiye ayrılır. Usulsüzlerin divan, bozlak, koşma, hoyrat, kayabaşı, Çukurova gibi çeşitleri vardır. Bunların hepsi de uzun havalaradır. Usullü türküler, genellikle oyun havalarıdır. Bunlara Konya'da oturak, Urfa'da kırık adı verilir.

Konularına Göre Türküler

Ninniler: Annenin çocuğunu kucığında, salıncakta ya da beşikte uyutmak için kendine özgü bir besteyle söylediği basit sözlü türkülerdir. Ninnilerde, anne çocuğuna ilişkin isteklerini, iyi dileklerini, kendi sevinç ve üzüntülerini yanık bir hava içinde anlatır.

Çocuk Türküleri: Çocuklara sağlam bir kişilik kazandırmak, iyi duygu ve düşünceler aşlamak için yazılmış ve bestelenmiş türkülerdir. Okullarda ulusal bayram günlerinde söylenen şarkılar da bu bölüğe girer.

Doğa Türküleri: Yaylalar, dağlar, ormanlar, dereler, pınarlar, geyikler, kuşlar, çiçekler gibi türlü doğa varlıklarını konu alan türkülerdir. Bu konular belli bir olaya bağlanabileceği gibi, türlü duyguların anlatılmasında da etkili olurlar. Bu türkülerde doğanın canlı cansız bütün varlıkları duygulu ve anlayışlı bir insan gibi düşünülür.

³⁹ Altınsoy, H. İlker, a.g.e., s. 14-23.

⁴⁰ Dilçin, a.g.e., s.48-52.

Aşk Türküleri: Aşk duygularını, sevgiliye kavuşmayı, ayrılığı dile getiren içli türkülerdir.

Kahramanlık ve Askerlik Türküleri: Savaş, göç, akın gibi olayları yiğitçe bir üslupla anlatan türkülerdir. Cinayet, baskın, isyan gibi olaylarla ilgili türküler de bu bölüğe girer. Kahramanlık türkülerinin çoğu halk şairlerince söylenmiş olup sonradan halka mal olmuştur.

Tören Türküleri: Kına gecesi, nişan, düğün gibi törenlerde okunan türkülerdir.

İş Türküleri: toplu olarak bahçede, bağda, bostanda, tarlada çalışılırken söylenen türkülerdir.

Karşılıklı Türküler: İki kişinin karşılıklı olarak belli bir konu üzerinde söylediği türkülerdir. Genellikle eğlenceli ve hafif konulu bu türküler halk hikâyelerinde görülür. Dörtlüklerle söylenir.

Ölüm Türküleri (Ağıtlar): Genç yaşta hastalık, cinayet, kaza gibi nedenlerle ölenler için yakılan türkülerdir. Bu türküler ölenin yakın akrabaları, nişanlısı, karısı ya da kendi ağzından söylenir. Sözleri ve bestesi acıklıdır.

Oyun Türküleri: Besteleri, oyun hareketlerine ve figürlerine uygun türkülerdir. Bunlar oyun sırasında söylendiği gibi, oyun dışında da söylenir.

Yapılarına Göre Türküler

Türküler bentlerinin ve kavuştaklarının kümelenişi açısından çok değişik yapılarda görünürler.

Bentleri Mani Dörtlükleriyle Kurulan Türküler

Mani Dörtlükleriyle Kurulan Kavuştaksız Türküler: Birbiriyle az çok ilgili konularda söylenmiş manilerin arka arkaya sıralanmasından oluşur. Uyak Düzeni aaxa-bbxb-ccxc-ddxd şeklindedir.

Kavuştakları Mani Biçiminde Olan Türküler: Mani dörtlükleriyle kurulan türkülerin bentlerine yine mani biçiminde kavuştaklar eklemekle oluşur.

Kavuştakları 1 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 2 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 3 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 4 Dize Olan Türküler

Bentleri Dörtlükler Kurulan Türküler

Dörtlüklerle Kurulan Kavuştaksız Türküler: Dörtlüklerden oluşur. Kavuştakları yoktur. Hece ölçüsünün çeşitli kalıplarıyla yazılmakla birlikte, genellikle on bir heceli kalıpla yazılır.

Bentlerinin Dördüncü Dizesi Kavuştak Olan Türküler: Bu türkülerde bentlerin ilk üç dizesi kendi aralarında uyaklıdır. Dördüncü dize her bendin sonunda kavuştak olarak yinelenir. Uyak düzeni şöyledir: aaak-bbbk-ccck-dddk... şeklindedir.

Bentleri Üçlüklerle Kurulan Türküler

Üçlüklerle Kurulan Kavuştaksız Türküler: Üçlüklerden oluşur. Hece ölçüsünün çeşitli kalıplarıyla yazılır. Uyak düzeni şöyledir: aaa-bbb-ccc-ddd... şeklindedir.

Kavuştakları 1 Dize Olan Türküler: Bu bölüğe giren türküler bentlerinin dördüncü dizesi karıştırılmamalıdır. Bentleri dörtlüklerle kurulan türkülerin kavuştak olan dördüncü dizeleri öteki dizelerle aynı ölçüdedir. Bentleri üçlük, kavuştakları bir dize olan türkülerde ise, kavuştak olan dize, bentle aynı ölçüde değildir.,

Kavuştakları 2 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 3 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 4 Dize Olan Türküler

Bentleri Beyitlerle Kurulan Türküler

Beyitlerle Kurulan Kavuştaksız Türküler: Böyle türkülerin uyak düzeni şöyledir: aa-bb-cc-dd...

Kavuştakları 1 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 2 Dize Olan Türküler

Kavuştakları 4 Dize Olan Türküler⁴¹

1.3. ŞEKİL BAKIMINDAN EŞKIYA VE KAHRAMANLIK TÜRKÜLERİ

Efelik ve eşkıyalık türkülerinin neredeyse tamamının nazım türü koçaklama, güzelleme ve ağıttır. Nazım birimi bakımından 2 bent, 3'lü mısra ve 2 mısralı nakarat yapısı, efelik ve eşkıyalık türkülerinin genel karakterini yansıtmaktadır. Türkülerde daha çok 11'li hece ölçüsü kullandığı görülmektedir. Tam ve zengin kafiye çeşitleri rediflerle dolgunlaştırılmıştır. Düz kafiye düzeni fazladır. Türkülerde

⁴¹ Dilçin, Cem, a.g.e., s. 290-305.

*koşma nazım şekli birinci sırada, mani nazım şekli ikinci sırada yer almaktadır. Kalıp ifadeler türkülerin tamamında kullanılmıştır. Deyim ve atasözleri yeterli düzeyde değildir. Yerel ağız özelliklerine sıklıkla rastlanmaktadır. İfadeler, sade ve akıcı bir üslupla verilmiştir. İncelenen türkülerin çoğunda kahramanın adı mevcuttur.*⁴²

⁴² Ahmet Cangür, *Batı Anadolu'da Efelik ve Eşkîyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2013.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

EGE BÖLGESİ TÜRKÜLERİNDE EŞKIYA TİPİ

1. İLLERE AİT TÜRKÜLER VE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Bu bölümde il adları alfabetik olarak sıralanmıştır. Her ile ait türküler incelenerek önce türkülerin kaynaklarına, türkülere ve son olarak tipin genel değerlendirmesine yer verilmiştir.

1.1. AFYONKARAHİSAR İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

*Afyonkarahisar Yöresi Türküleri*⁴³ ve *Afyonkarahisar Türküleri*⁴⁴ adlı iki tane kaynaktan yararlanarak Afyonkarahisar ve ilçelerinde derlenen türkülere ulaştık. Bu kitaplardan öncelikle işlenen temalarına göre bir tasnif yaptık. Bu tasnif sonucunda eşkiya ve kahramanlık türkülerinden iki kitapta olan sekiz adet türküyü aldık.

1.1.1. Dodan Ahmed Türküsü

Daldan dala geremedi urganı
Gâvur da kızı Dodan Ahmed'in yorganı

Dur diye dur diye durdurdun beni
Kendinden alçaklara vurdurdun beni.

Arküstü'nün sıra sıra çamları
Sel gibi akıyor Ahmed'in kanları.

Ahmed'im Ahmed'im Dodan Ahmed'im
Al kanlar içinde yatan Ahmed'im.

⁴³ Nazım Bursalıoğlu; *Afyonkarahisar Yöresi Türküleri*, Kültür Ofset Basımevi, Antakya 1993.

⁴⁴ Osman Attila; *Afyonkarahisar Türküleri*, Güven Matbaası, Afyonkarahisar, 1966.

*Ark üstüne uzatmışlar urganı
Damda da kalmış Huriye'nin yorganı*

*Dur diye dur diye durdurdun beni
Kendinden alçaklara vurdurdun beni.*

*Damdan dama uzatmışlar sırtığı
Damda da kalmış Huriye'nin gırığı*

*Dur diye dur diye durdurdun beni
Kendinden alçaklara vurdurdun beni.*

*Olucak'ın kadimeli taşları
Hilal da olmuş Çakıcı'nın kaşları*

*Dur diye dur diye durdurdun beni
Kendinden alçaklara vurdurdun beni.⁴⁵*

Dodan Ahmet Türküsünden ve hikâyesinden onun mert, haksızlığa boyun eğmeyen bir yapıda olduğunu anlıyoruz. Bu tezimize örnek olarak ise türküdeki nakarat kısmına bakmak yeterlidir.

*“Dur diye dur diye durdurdun beni
Kendinden alçaklara vurdurdun beni.”*

Hikâyesinde haksız yere hapse girdiğini ve kendisine iftara atan Ermeni'yi öldürür ve hapse girmemek için dağa çıkar. Eşkıyalık yaptığı sıralarda Ermenilerin evlerine baskın yaparak kıymetli eşyalarını alıp fakirlere dağıtırmış. Bu özellikler Dodan Ahmet'in hem sosyal eşkıya hem de oç alıcı eşkıya grubunun özelliklerini taşıdığını görüyoruz. Suç işlememesi ve iftira ile düzen dışına çıkması, zenginden alıp fakire vermesi sosyal eşkıya özelliklerine örnektir. Oç alıcı eşkıya sınıfına girmesi ise kendisine iftira atan Ermeni'yi öldürmesi iledir.

⁴⁵ Bursalıoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

1.1.2. Gıldolak Türküsü

*Gıldolağın eğlencesi Karataş
Ne anam var ne babam var ne gardaş
Beşli mavzer olsun bana arkadaş
Alınan avlandım ona yanarım.*

*Buldu da gidiyo şu Gara Seyit
Var mı sülalende böyle bir yiğit
Böyüt Macaroğlu Hasan'ı böyüt
Alınan avlandım ona yanarım.*

*Arabaya binmiş ayağı yerde
Kanlı cepkeni de yüzüne perde
Kınaman komşular gençlik var serde
Alınan avlandım ona yanarım.⁴⁶*

Gıldolak türküsünde asker kaçağı olarak hasta eşinin yanına giden Gıldolak istemeden de olsa düzen dışına çıkmıştır. Karısını kurtarmak için askere dönmemiş ve hüküm giymiştir. Böylelikle ona eşkıyalık yolu açılmıştır. Bu özelliğinden dolayı Gıldolak sosyal eşkıyadır.

1.1.3. İnce Memed (Buhurcular)

*Buhurcular bölük bölük geldiler
Ciğerimi delik delik deldiler
Mustafa'yı su çimene serdiler
Mali yağma, irzi beylik dediler.*

*Sular akmayınca durulmaz imiş
Gönül gezmeyince yorulmaz imiş
Kocalıkta demler sürülmez imiş
Gençlik elde iken sürem demleri.*

⁴⁶ Bursalıoğlu, a.g.e., s. 48.

*Kahpe felek değirmenin döndü mü
Bağın bahçen sularınan doldu mu
Ben yaparım sen yıkarsın bendimi
Döne döne nöbet bize geldi mi.*

*Çıka idim Kumaların düzüne
Martinimi alabilsem yüzüme
On beş sene az geliyor gözüme
Yandım Allah müfrezeler elinden.*

*Bir çak verin kırıatıma kişnesin
Fıtıl salın yaralarım islesin
Ben ölürsem nazlı yârim nişlesin
Kalk gidelim ela gözüm dağlara.*

*Kırata bindim de Macil'dan geçtim
Kumalar Dağına al kanlar saçtım
On beş atlıyınan Dinler'i bastım
Duymadın mı kaymakam bey ünümü.*

*İnce Memed mintan giyer dar değil
Koç yiğide yaralanmak ar değil
Bura bize mesken olacak yer değil
Simdi zaptiyeler basarlar bizi.*

*Gelin giymiş entarinin morunu
Hiç görmemiş ayrılığın zorunu
İnce Memed bir zeybeğin torunu
Kalk gidelim İnce Memed dağlara.*

*Haydarlı üzeri çifte değirmen
Ankara'dan geldi vur emri ferman*

*İnce Memed der ki; ben burada durman
Bugün müfrezeler basarlar bizi.*⁴⁷

İnce Memed konar-göçer aileden biridir. Buhurcular adlı kişilerle kız davası yüzünden ters düşmüş ve kendine saldıran bu kişilerden birkaçını öldürmüştür. Böylelikle ortaya kan davası da girmiş olur.

*“Buhurcular bölük bölük geldiler
Ciğerimi delik delik deldiler
Mustafa'yı su çimene serdiler
Mali yağma, irzi beylik dediler.”*

Bu dörtlükten kavgalarını anlayabiliyoruz. İnce Memed çok güçlü biridir. Ailesine yapılan kötülükler sonucunda bu yola girmiş ve eşkıya olmuştur. Bu bakımdan sosyal bir eşkıyadır. Fakat öldürülmemesi ve hayatını Şuhut'tan Adana'ya taşınması üzerine eşkıyalığı bırakmıştır ve böylece İnce Memed'de diğerlerinde rastlanmayan bir son vardır.

1.1.4. İslamoğlu Türküsü

*İslamoğlu da kale de yapar taşınan da
Gözlerim doldu al ganınan aman yaşınan
Ah ne diyara da gidem de garip başınan.*

*Eyvahlar da olsun saçlı da doru doru şanına
Beş yüz altın yakışır senin yiğit şanına.*

*Tümsek çam üstünde de leylek yuvası da
Ah gine yeşillendi de Afyon'un ovası
N'ettim sana da hey dininden bulası da.*

*Eyvahlar da olsun saçlı da doru doru şanına
Beş yüz altın yakışır senin yiğit şanına.*⁴⁸

⁴⁷Bursalıoğlu, a.g.e, s.52.

İslamoğlu Türküsünde kahraman İslamoğlu Mustafa'dır. Kuvvetlidir, halk ozanıdır. Dönemin ağası ile arası bozulunca ağa onu öldürtmek ister ve Mustafa kaçarak dağa çıkar. Zengin kervanlarını, ağa çiftliklerini, konakları basar ve ganimetlerinin bir bölümünü halka dağıtırlar. Toplumun ona karşı olan saygısı da buradan gelmektedir. Bütün bu özellikleri topladığımızda onun için sosyal eşkıya diyebiliriz. Ayrıca düşmanlarını öldürdüğü için de oç alıcı eşkıya özelliklerini de taşır.

1.1.5. Gara Hüseyin Türküsü

*Gara Hüseyin mavzerini yağıyor
Hatçe gelin siğim siğim ağlıyor
Mavzerin kurşunu dağı deliyor
Aman Arif Bey'im öldürme beni
Mermer direklere sardırma beni*

*Af(ı)yon damını yardım da kaçtım
Suvermez yoluna sar(ı) altın saçtım
Onbeş atlıyınan gız aldım gaçtım
Aman Arif Bey'im öldürme beni
Mermer direklere sardırma beni*

*Gayışdandır Arif Bey'in kuşağı
Kubanlık gidiyor yörük uşağı
Beynimde patladı domdom fişeği
Aman Arif Bey'im öldürme beni
Mermer direklere sardırma beni*

*Yağmur gibi yağdım yel gibi esdim
Belce'yi aşınca umudum kesdim
Beni öldürünceye varımış kasdım
Aman Filik aman har demedin mi*

⁴⁸ Attila, a.g.e., s. 132.

Yanımda Mustafa var demedin mi

*Arif Bey geliyor bakın kastine
Selam verir yarenine dostuna
Af(ı)yon'u tapulatmış üstüne
Uyan Hatçem uyan gör neler oldu
Seni saran kollar sarardı soldu*

*Heybetli olur Azziye'nin kalemi
Ben bilirim arkamızdan geleni
Yar elinden çekticeğim elemi
Uyan Hatçem uyan gör neler oldu
Seni saran kollar sarardı soldu*

*Gölcük yaylasında dört kaçak gezer
Dördünün omzunda var beşli mavzer
Anamdan evvelde Hatçe kız gezer
Mustafa Mustafa ille Hüseyin
Ben kendime ettim kime söyleyim⁴⁹*

Gara Hüseyin türküsünde bir suçtan dolayı hapiste olan Hüseyin eşinin hasretine dayanamayıp kaçar. Hapisten kaçtıktan sonra hakkında vur emri gelir. İstiklal Savaşı yıllarında yaşanan bu olayda ilk başta İstiklal Savaşına karşı çıkıyor daha sonra ise katılmak istiyor ama dönemin Afyon Müfreze Komutanı Arif Bey tarafından kurşuna diziliyor. Aşağıdaki dizelerde bunu görebiliyoruz.

*“Gara Hüseyin mavzerini yağıyor
Hatçe gelin siğim siğim ağlıyor
Mavzerin kurşunu dağı deliyor
Aman Arif Bey'im öldürme beni
Mermer direklere sardırma beni”⁵⁰*

⁴⁹ Bursalıoğlu, a.g.e, s. 59.

⁵⁰ Bursalıoğlu, a.g.e, s. 59.

Gara Hüseyin çok az da olsa ilkel direnmeçi eşkıya tipinin özelliklerini taşısa da genel olarak sosyal eşkıya özelliklerini gösterir.

1.1.6. Osman Efe Türküsü

*Akşehir'den çıktım saat beş idi
Kır atımla martin bana eş idi
Öldürdüğüm hain yüz on beş idi
Süpürün damları Osman geliyor
Kır atına binmiş aslan geliyor
Gece ile gündüz benim kararım
Yoktur din kardeşe benim zararım
Elimde martinim düşman ararım
Düştüm bir ırmağa ağlar giderim
Kızılırmak gibi çağlar giderim
Yüce dağ başında mangal kömürü
Afyon Valisinden aldım emri
Arkadaşlar Allah size versin ömrü
Kefenim koynumda der Osman Efe
Kaçamak yolların bul Osman Efe*

*Afyon damlarına attım postumu
Bilemedim düşmanımı, dostumu
Selam söylen anam bana küstü mü?
Okundu fermanım üç günüm kaldı
Nişanlımın koynunda müşkülüm kaldı*

*Afyon damlarını yardım da çıktım
Katillik fermanın aldım da çıktım
Kefenin koynuma sardım da çıktım
Kefenin koynumdadır Osman Efe
Kaçamak yolların bu Osman Efe*

Osman'ın bindiği yaldızlı eğer

*Her gelen kurşunlar Osman'a değer
Osman'ın anası boynunu eğer
Açıl kör dumanlı dağlar kaygılardayız
Garip bülbül gibi ahu zardayız*

*Yüce dağ başında bir ulu leylek
Leyleğin ağzında bir kanlı değnek
Osman dedikleri bir civan zeybek
Ellerim kelepçe, dal boynum lale
Lalenin yerleri pek güzel ala⁵¹*

Osman Efe türküsünde Osman Efe'nin medrese eğitimi almış bir hafız olduğunu ve bundan sonra ise Şuhut'a yerleştiğini görüyoruz. Bir Ermeni'nin iftirası üzerine evine haciz gelmiş ve eşi tartaklanmış. Böylelikle hem o Ermeni'yi öldürmüş hem de haciz memurunu öldürmüş ve intikam almıştır. Burada oç alıcı eşkıya tipinin özelliklerini görüyoruz.

*“Gece ile gündüz benim kararım
Yoktur din kardeşe benim zararım
Elimde martinim düşman ararım
Düştüm bir ırmağa ağlar giderim
Kızılmak gibi çağlar giderim”⁵²*

Dizelerinden de anladığımız üzere eşkıyalığı sırasında halkın çıkarlarını gözetmiş ve hainlerle uğraşmıştır. Yine zenginden alıp fakire verdiği için sosyal eşkıya özelliklerine de rastlıyoruz.

1.1.7. Koca Mustafa Türküsü

*Koca Mustafa da al kanlar kustu
Jandarmalar dumanından duramaz
Mustafa der bu dağ bize yaramaz
Belki müfrezeler vururlar bizi*

⁵¹ Bursalıoğlu, a.g.e, s. 67.

⁵² Bursalıoğlu, a.g.e, s. 67.

*Zindan boğazını müfreze bastı
Koca Mustafa da al kanlar kustu
Bunu gören İnce Memed koydu da kaçtı
Şahinin yuvadan kaçtığı gibi.*

*Haydarlı üzeri çifte değirmen
Ankara'dan geldi vur emri ferman
İnce Memed der ki ben burda durmam
Bugün müfrezeler basarlar bizi.*

*Yörüklerin keçileri alabaş
Mustafa'nın varacağı Karataş
Aman İnce Memed yanıla ulaş
Şimdi Bohurcular vururlar bizi.*

*Müfrezeler bölük bölük geldiler
Ak göğsümü delik delik deldiler
Hükümet önünde resmim aldılar
Ak kâğıt üstünde görün siz beni.⁵³*

Koca Mustafa adına yakılan türküden anladığımız üzere dönemin bir başka eşkıyası ve daha önce bahsettiğimiz bir eşkıya olan İnce Memed ile olan kader arkadaşlığını ve Şuhut'ta birlikte eşkıyalık yaptığını görüyoruz. Bunu alttaki satırlardan anlıyoruz.

*“Yörüklerin keçileri alabaş
Mustafa'nın varacağı Karataş
Aman İnce Memed yanıla ulaş
Şimdi Bohurcular vururlar bizi.”⁵⁴*

İstiklal Savaşına katılmayınca kadar halkın saygısını kazanmış fakat İstiklal Savaşı ile birlikte halkın desteğini görmez olmuştur. Müfrezelerin baskınına uğrayıp

⁵³ Attila, *a.g.e.*, s. 142.

⁵⁴ Attila, *a.g.e.*, s. 142.

öldürülmüştür. İstiklal Savaşına kadar ki kısımda sosyal eşkıya olduğunu söyleyebiliriz.

1.1.8. Boz Bey Türküsü

*Boz Beye de ferman geldi.
Dost ağladı düşman güldü.
Hane halkı mahzun kaldı.
Melül da olsun ağlarım melül of felek
Kıratımın adı benli
Toprağı kavrar üzengi
Yok Al-i Osman'da dengi
Kıratı da istemiş ha babam Vezir.
Kırata meydan bulunmaz.
Düşman yüze güler bilinmez
Yararlı kardeş bulunmaz
Gönlüme bir karar aldıramadım ah gönül
Yaşa kıratım bin yaşa
Yaptırayım sana altın kaşa
Çakır köylü Rıza Paşa
Ondan da bana imdat olmadı ah gönül.
Kıratın kuyruğu düğüm
Sineme açtılar döğün
Ayrılık günler bugün
Kıratı da istemiş ha babam Vezir.
Kıratım yemini yemez
Sırrını meydana vermez
Koç yiğitsiz kavga olmaz
Yayılm ateşine yanan ağlasın ah gönül.
Ne olduysa Allah'tan oldu
Düşmanlar avluya doldu
Davamız mahşere kaldı
Mahşerde sürelim davamızı of felek.*

*Ayağımla kendim geldim
Boynuma attım kemendim
Çarhacı Paşa efendim
Ondan da bana imdat olmadı of felek.⁵⁵*

Boz Bey türküsünde zamanın veziri Boz Bey'in elinden kır atını zorla alıyor ve bir bahane buyup atını vermek istemeyen Boz Bey'i hapse attırıyor. Kır atının vezirin elinden kaçıyor ve yakalanamıyor. Kır atının kaçtığını ve yakalanamadığını öğrenen Boz Bey kale muhafızının yardımını alarak hapisten kaçıyor. Zorla düzen dışına çıkan Boz Bey atını bulur ve düşmanlarına meydan okur. Hakkında idam fermanı verilen ve annesine eziyet edilen Boz Bey mecburen eşkıyalığı bırakmak zorunda kalmış ve teslim olmuştur. İdam edileceği sırada kemendi boynuna kendisi asmış ve bu işi de düşmanlarına bırakmamıştır. Bunu türküde geçen şu sözlerden anlıyoruz.

*“Ne olduysa Allah'tan oldu
Düşmanlar avluya doldu
Davamız mahşere kaldı
Mahşerde sürelim davamızı of felek.
Ayağımla kendim geldim
Boynuma attım kemendim
Çarhacı Paşa efendim
Ondan da bana imdat olmadı of felek”⁵⁶*

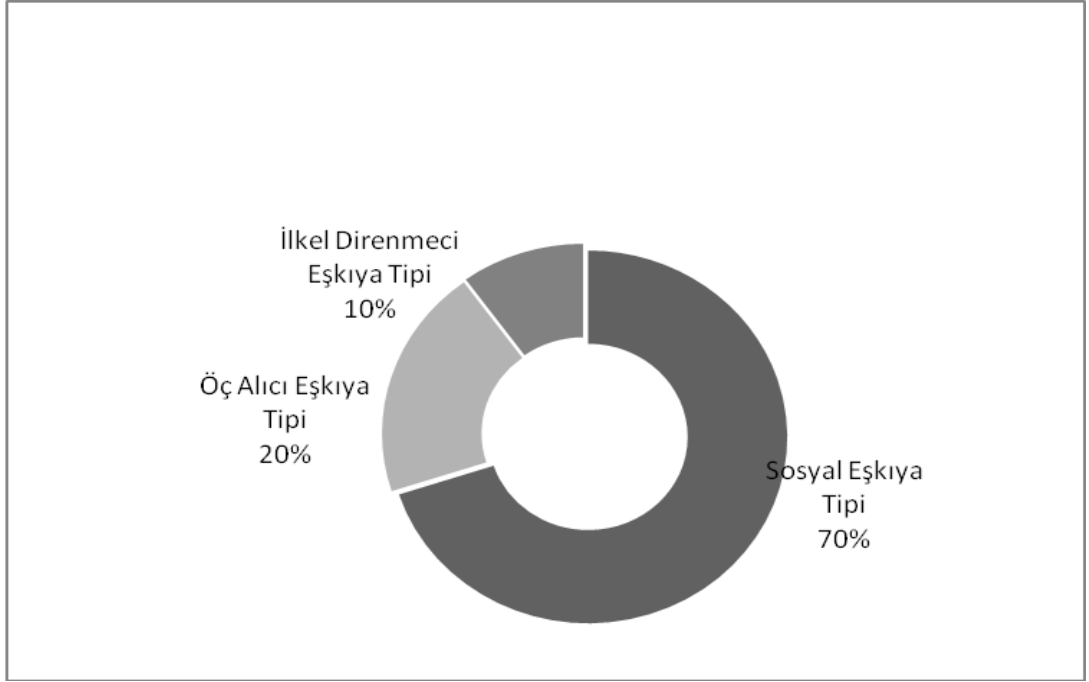
Boz Bey bütün özellikleriyle sosyal bir eşkıya olup halkın saygısını sevgisini kazanmış ve doğru bildiği yoldan vazgeçmemiştir.

Bütün türkülerimizdeki kişileri tek tek inceledikten sonra ve eşkıya özelliklerini gördükten sonra genel bir kaniya varmak gerekirse Afyonkarahisar'daki eşkıyalar sosyal eşkıya tipinin özelliklerini gösteren yapıda olduğunu ve ilde öç alan eşkıya tipini de sıklıkla gördüğümüzü belirtebiliriz. Adi hırsız, çapulcu ve haydut olan eşkıya tipinin hafif oranda olanına da az da olsa rastlıyoruz. Fakat ilkel direnmeçi veya gerilla gruplarını veya devlete karşı düzen kurmaya çalışanların

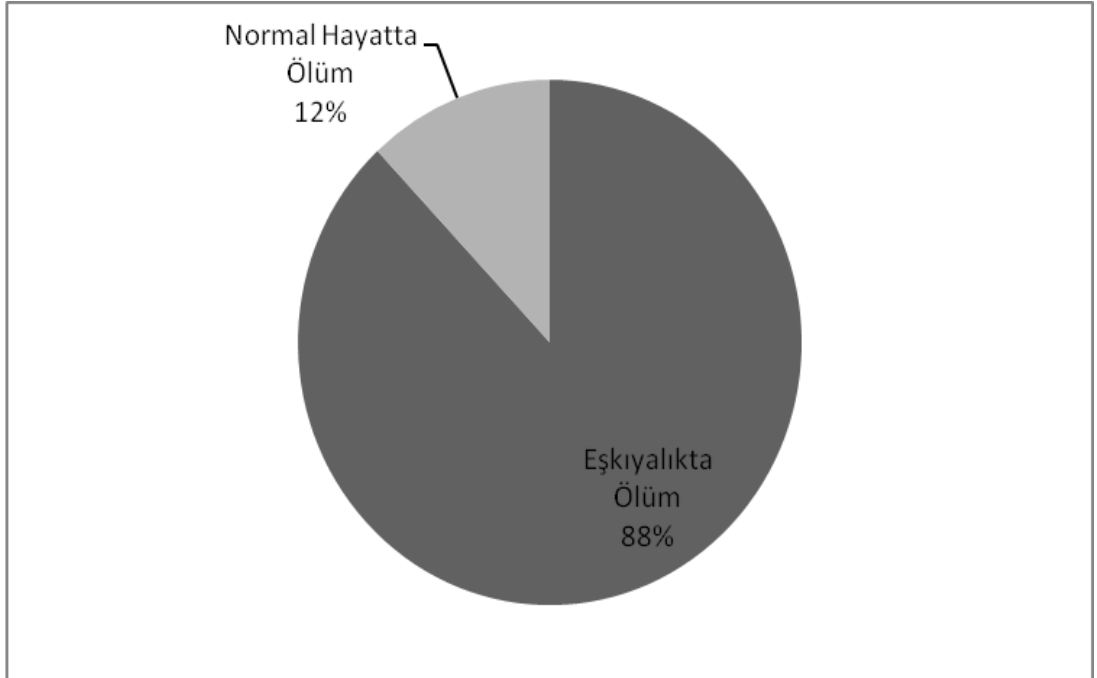
⁵⁵ Attila, *a.g.e.*, s. 78.

⁵⁶ Attila, *a.g.e.*, s. 78.

olmadığını buna kalkışanların da hemen öldürüldüğünü görüyoruz. Bunu aşağıdaki grafiklerde de görebiliriz.

Grafik 1. Afyonkarahisar'daki Türkülerde Görülen Eşkıya Tipi

Grafik 2. Afyonkarahisar'daki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Ölüm Sebepleri

Grafiklerde de görüldüğü gibi Afyonkarahisar'da sosyal eşkıya tipi %70 oranında diğer tiplerden daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ayrıca eşkıya olup normal yaşamını devam ettiren ve ölen sadece 1 eşkıya mevcuttur.

1.2. AYDIN İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

*Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*⁵⁷ ve *Türküler Dile Geldi*⁵⁸ adlı iki kaynaktan yararlanarak Aydın ilimize ve ilçelerine ait derlenen eşkıya türkülerine ulaştık. Bu kitaplarda özellikle Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri adlı eserde kitabın kendi özelliğinden dolayı direkt olarak eşkıya türkülerini bulduk. Türküler Dile Geldi adlı eserde ise az da olsa bu tür türkülerle rastladık. Daha sonra yaptığımız karşılaştırma da ise ikinci eserdeki türkülerin birinci eserdeki türkülerle aynı olduğunu gördük. Bu türküler şunlardır: Gerali Türküsü, Sinanoğlu Türküsü, Katırcıoğlu Türküsü, Hasan Çavuş Türküsü, Atçalı Kel Mehmet Efe Türküsü, Demirci Mehmet Efe Türküsü, Cafer Efe Türküsü, Kerimoğlu Türküsü, Posluoğlu Mehmet Efe Türküsü, Harmandalı Zeybeği. Bu iki eserde ortak olarak Sinanoğlu Türküsü ve Demirci Mehmet Efe Türküsü yer almaktadır. Ayrıca Muğla, Aydın, İzmir, Denizli illeri birbirine yakın yerler olduğu için bazı türkülerin farklı varyantlarının veyahut aynılarının diğer illerde kendi türküleriymiş gibi kabul edildiği de bir gerçektir. Şimdi Aydın ili ve ilçelerine ait olan yukarıdaki 10 adet Eşkıya ve kahramanlık türküsü verilmiştir.

1.2.1. Gerali Türküsü

Hayda Gerali dedikleri bir ince uşak

Başına şal bağlamış beline kuşak

Arkasına toplamış bin beş yüz uşak

Dağları bedesten eden Gerali

Gerali dedikleri bir kara dana

Çekti bıçağı koptu meydana

Gerali'yi doğuran ana gelmez cihana

⁵⁷Mehmet Bayrak; *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*, Özge Yayınları, Ankara 2014.

⁵⁸Merdan Güven; *Türküler Dile Geldi*, Ötüken Neşriyat, Ankara 2009.

Dağları bedesten eden ince Gerali

*Kuyucaktan çıktım sökün eyledim
İndim Aydın'a mekân eyledim
Karaosmanoğlu'nu mekanından eyledim
Dağları bedesten eden aslan Gerali*

*Kuyucak pınarı efeler harlayıp akar
Kara karıncalar gibi jandarmalar dağdan bakar
Gerali'nin kurşunu efeler cihanı yakar
Bunlar karga sürüşüdür diyen ince Gerali*

*Baydağı'nın arkası bayır değil mi
Kıratımın yediği çayır değil mi
Dün geceki düşlerim hayır değil mi
Vurman türküdün diyen aslan Gerali*

*Beydağı'nın arkasında kaplan inleri
Arkamızdan gelen Türkmen beyleri
Yetiş et de küçük Efe inlet günleri
Gençlik elden gidiyor der ince Gerali*

*Şu Aydın'ın içinde oldu bir oyun
Kınaraya gelmiş kurbanlık koyun
Cellad geldi kalk Ali'm soyun
Kader böyle imiş diyen Gerali*

*İndim şu Aydın'a kollarım bağlı
Konağın önünde urganım yağlı
Nettim n'eyledim sana Karaosmanoğlu
Nedir bu hayinliğin der aslan Gerali*

*Merdivenden inerken midem bulandı
Okundu fermanım kalbim inandı
Dört yanıma baktım asker donandı
Mukadder bugüne imiş der ince Gerali⁵⁹*

Gerali türküsünde, Gerali'nin 19. Yüzyılda Ödemiş- Aydın yöresinde dönemin ünlü zenginlerinden olan Karaosmanoğlu ile mücadelesi anlatılmıştır. Bu mücadelede halktan yana olan Gerali uzun mücadelesinden sonra kaybetmiştir. Fakat halka zulmeden Karaosmanoğlu'na çoğu zaman zarara verdirmiştir. Bu zararları da halkla paylaştığını görüyoruz. Aynı zamanda Aydın haricinde İzmir ve Manisa'da Gerali türküleri mevcuttur. Buradan Gerali'nin halk arasında yaygın bir üne kavuştuğunu görüyoruz. Bütün bunları topladığımızda ise Gerali'nin eşkıya motifi üzerinde sosyal eşkıya olduğunu söylemek mümkündür.

1.2.2. Sinanoğlu Türküsü

*Varın bakın Türkmen kızı uyur mu
Kollarında altın bilezik durur mu
Sinanoğlu gibi yiğit bulur mu
N'olaydı n'olaydı teslim olaydım
Konak avlusuna kendin varaydım*

*Konak avlusunda dikili taşım
Livaya yolladım gövdesiz başım
Ne anam var ne babam ne kardaşım*

*N'olaydı n'olaydı teslim olaydım
Konak avlusuna kendin varaydım*

*Sinanoğlu derler benim adıma
Beş yüz atlı beş yüz piyade var yanımda*

⁵⁹ Bayrak, a.g.e. s. 459-460.

Aman n'olaydım yavrum n'olaydım

*Aydın İzmir Valisine teslim olaydım.*⁶⁰

Aydın yöresine ait bir başka türkü olan Sinanoğlu türküsünde eşkıya motiflerini incelediğimizde iki tip eşkıyayı görüyoruz. Bunlar sosyal eşkıya ve öç alıcı motife karşılık geliyor. Yine türküyü incelediğimizde ve hikâyesine baktığımızda ve aynı zamanda Sadi Yaver Ataman'ın *Hür Fikirleri Yaymada Dağcıl Saz Şairlerinin Rolü*⁶¹ adlı incelemesinden hareketle bu fikre sahip oluyoruz. Hikâyede ve Ataman'ın görüşlerinde türkü ile ayrıntıyı öğreniyoruz. Sinanoğlu, Ege Bölgesine ün salmış olan bir beyin kızını çok sevmiş ve kızdan da karşılık almıştır. Sinanoğlu kızı istemesine rağmen alamamıştır. Bir gün kızla sözleşip kaçmışlar ve bey peşlerine adamlar salmıştır. Aralarında birçok cenk yapılmış ve Sinanoğlu bir savaşta esir düşmüş ve öldürülmüştür. Burada Sinanoğlu'nu kendisine ve sevdiğine karşı yapılan bir eylem olduğu için öç alarak kızı kaçırmıştır. Bunların haricinde halka kötü davranan Beye karşı geldiği için ona zarar verdiği için halk tarafından da sevilmiştir. Halk da sevenlerin kavuşması noktasında Sinanoğlu'nun yanında yer almıştır. Bu özellikleri göz önüne aldığımızda ise Sinanoğlu hem öç alıcı eşkıya hem de sosyal veya erdemli eşkıya tipine uygun olduğunu söyleyebiliriz.

1.2.3. Katırcıoğlu Türküsü

Katırcıoğlu Isparta'ya varırsa hey

Koçyiğitler diyarında durursa hey

Mevlam bize üç gün ömür verirse hey

Gözün aç Katırcı gelme Aydın'a

Katırcıoğlu sen mi geldin Aydın'a

Seni dara getirip kıştırırlar

Eloğludur kimseye bel bağlama

Yediğini tutup da kustururlar

⁶⁰ Güven, a.g.e., s. 440-441.

⁶¹ Sadi Yaver Ataman; *Hür Fikirleri Yaymada Dağcıl Saz Şairlerinin Rolü*, Ankara 1947.

Katircioğlu bu dağların efesi
Dağlarda gümленir aslanın sesi
Esen yelden duyulur koca sesi
Sana derim inme Aydın eline

Katircioğlu bu ellere inersin
İnersin de sonra da düşersin
Pişman olur bu günlerin ararsın
*Sana derim inme Aydın eline*⁶²

Katircioğlu türküsünde hem türküden hem de hikâyesinden anladığımız üzere Katircioğlu'nun 17. yüzyılda büyük bir eşkıya olduğunu görüyoruz. 17. Yüzyıldan günümüze kadar ulaşan eşkıya çok çok azdır. Katircioğlu ustası Haydaroğlu'nun yakalandığı baskından kaçıp kurtuluyor ve Aydın'dan kuvvetlerini alıp Osmanlı İmparatorluğuna son vermek için İstanbul'a yürümeye karar veriyor. Yolda Gürcü birliğiyle birleşiyorlar fakat isyanları devlet tarafından bastırılıyor. Devlet tarafından affediliyor ve orduya katılıyor. Katircioğlu eşkıyalar içinde gerçekten değişik bir yapıya sahip. Çünkü ilk başta erdemli eşkıya tipini görürken daha sonra öç alıcı eşkıyayı daha sonra ise ilkel direnme veya gerilla diyebileceğimiz bir yapı mevcut. İlk başta arkadaşı Haydaroğlu ile birlikte Aydın halkına karşı gösterdikleri iyiliklerle erdemli eşkıya tipine örnek görüyoruz. Daha sonra ise Haydaroğlu'nun öldürülmesi ile bir öç alma duygusuna kapılıyor. Bu öç alma en sonunda devlete karşı o dönemde Celali İsyancıları diye adlandırdığımız isyana kadar ilerliyor. En sonunda ise eşkıyalığı bırakıyor. Bu süreçte halk içerisinde belli bir zümrede yankı uyandırıyor ve adına türkü yakılmış oluyor. Böylelikle Katircioğlu'nda diğer eşkıyalardan başka olarak 3 farklı eşkıya motif tipi ortaya çıkıyor. Bunlar ise erdemli veya sosyal eşkıya, öç alıcı eşkıya ve ilkel direnmece eşkıya.

1.2.4. Hasan Çavuş Türküsü

Nazilli'den çıktım Gereniz düzüne
Domdom gürşunnar da değdi gözüme

⁶² Bayrak, a.g.e., s. 485-486.

Nasıl uydun gardeşim düşman sözüne

Bak mustantık yaralarım mavzer yarası

Bura meydan yeri değil hayıtlık arası

Gine ağşam oldu lambalar yandı

Hasan Çavuş'un ölüsü kayıtlara dayandı

Hasan Çavuş'u da vurdular al gannar boyandı

Bak mustantık yaralarım mavzer yarası

Bura meydan yeri değil hayıtlık arası

Hasan Çavuş'un urbası goyun yününden

Hasan Çavuş'un yaraları koygun yerinden

Yüme hocam yüme erenlerdenim

Bir ahbap uğruna ölenlerdenim

Tokmaklı Hasan Çavuş evin açık mı sandın

Gerenizli Kürt Reşit'i dostun mu sandın

Yüme hocam yüme al kanım akıyor

Öğsüz galan Mustafam yola bakıyor.⁶³

Hasan Çavuş türküsüne baktığımızda ilk başta yas temalı bir türkü gördüğümüzü söyleyebiliriz. Fakat konuya ve türküye baktığımızda Hasan Çavuş'un dağlarda yaşadığı, düşmanı olduğunu, bir ihanet sonucunda hayatını kaybettiğini anlıyoruz. Az da olsa başkaldırı özelliklerine sahip olan türküde büyük ihtimalle öç almak için eşkiya olduğunu anlayabiliyoruz. Dolayısıyla tipler içerisinde öç alıcı tipine uygunluğu vardır.

⁶³ Bayrak, a.g.e., s. 513.

1.2.5. Atçalı Kel Mehmet Efe Türküsü

Hademe-i Devlet

Vali-yi Vilayet

Atçalı Kel Mehmet

Başını kaşımağa eli değmezdi

Su elin çeşme elin tekne Atçalı Kelin

Dururken önce erazil yürüdü

Ol vakit dağları duman bürüdü

Kahbe beyler, Atçalı Kel yürüdü

Şol beylerde yüz yalanı seyrettim

Alçak yüksek tepeler

Kelin kulağında küpeler

Çam dibine yaslanmış da

Gelmiş eli mavzerli çeteler

Valiydim dağlarda

Kan döktüm hanlarda

Bir hayına kurban oldum

Şanım yürüsün kahbe dünyada.⁶⁴

Döneminde büyük üne kavuşmuş olan ve halkın büyük desteğini kazanan Atçalı Kel Mehmet türküsü genel anlamda derlenememiş olsa da türkünün öyküsünden nasıl bir eşkıya tipi ile karşılaştığımız açıkça belli oluyor. Kel Mehmet fakir bir zeybektir. Genç yaşında dağ çıkmıştır daha sonra ise adı Aydın İhtilali olan bir ihtilale liderlik yapmıştır. Fakat bu ihtilal halk ihtilalidir. Çünkü Kel Memet ilk olarak savaş vergilerinden bunalan Aydınlılara bu vergiyi kaldırdığını, daha sonra ise halktan keyfi olarak toplanan tüm vergileri kaldırdığını bildirir. Bununla yetinmeyip kanunların değiştirilmesini ve askerliğin yeni esaslara dayanmasını istedi.

⁶⁴ Bayrak, a.g.e., s. 624-625.

Yaptıklarının hepsini halk için istedi. Halk da onun isteklerine destek verdi ve onu kurtarıcı olarak gördü. Bir anlamda ağır vergiler altında inleyen, dövülen, hapsedilen ve sürgüne gönderilen halkın koruyuculuğunu yaptı. İdealleri daha sonra 2. Mahmud tarafından benimsendi ve yaptığı yeniliklerde önemli rol oynadı. İşte Atçalı Kel Memet bütün bu özellikleriyle erdemli veya bir diğer adıyla sosyal eşkiyadır.

1.2.6. Demirci Mehmet Efe Türküsü

Tencerem doldu ayran

Ben gezerim seyran seyran

Demirci 'nin arkadaşı

Ödemişli Kör Bayram

Bayram aman değil mi

Demircioğlu ceylan değil mi

Atın boynunda kayış

Atın önünden savuş

Canın kavga istiyorsa

Git Demircioğlu 'na kavuş

Kal'a yaptım han oldu

Demircioğlu Avrupa 'ya şan oldu

Ödemiş 'i bastılar

Çalıya mavzer astılar

Demirci 'nin kamasından

Yunanlılar kaçtılar

Tabancamın demiri

Kostak Adile 'm bu da Allah emiri

*Ödemiş kavakları
Dökülür yaprakları
Bize de derler Demircioğlu
Yıkarız konakları*

*Dağlar dumansız
Demircioğlu dinsiz imansız*

*Alçak yüksek tepeler
Kulağında elmas küpeler
Çam dibine yaslanıyor
Eli mavzerli çeteler*

*Kal'a yaptım han oldu
Demircioğlu Avrupa'ya şan oldu*

*İndim dereye durdum
Beşli mavzeri kurdum
Adile'nin aşkına
Koca Ömeroğlu'nun vurdum*

*İlimanım buz gibi
Kostak Adile'm ellenmedik kız gibi⁶⁵*

Demirci Mehmet Efe Kurtuluş Savaşı esnasında yaşamış bir eşkıyadır. Nazilli yöresinde tanınmış bir demircidir. Düşman Nazilli'ye gelince Demirci Efe halkın gözünden düşürülmek istenmiş ve ona düşman tarafından generallik teklif edilmiş ve hediyeler sunmuştur. Demirci Mehmet Efe ise bu onur kırıcı davranış karşısında halkının yanında yer almış ve dağa çıkmıştır. Etrafında kuvvetlice bir ordu toplayıp Yunan ordusuna hayli zayıf verdimiş ve milletin gözünde kahraman haline gelmiştir. 1919'da ise Aydın Cephesi Kuva-yı Milliye Komutanı olmuştur. Düşmana

⁶⁵ Bayrak, a.g.e., s. 648-649.

karşı birçok başarı elde etmiş ve savaştan sonra köyüne dönmüştür. Burada da görüldüğü gibi Demirci Mehmet Efe erdemli eşkiyadır ve eşkiyaların toplumun çıkarlarına uygun gördükleri bir eylemde rahatlıkla görev alabileceklerini de görmüş oluyoruz.

1.2.7. Cafer Efe Türküsü

*Aydın'ın içinde bir kapalı çarşı
Anne ben gidiyorum düşmana karşı
Düşmanlar kaçıyor denize karşı*

Cafer'im Cafer'im yiğit Cafer'im

*Germencik içinde toplar kuruldu
Cafer Efe öğle sonu vuruldu*

Cafer'im Cafer'im yiğit Cafer'im

*Aliverin sandığımdan kürkümü
Ben ölürsem söylesinler türkümü
Ana, benim al mintanım soldu mu
Ben vuruldum düşmanlarım duydu mu*

*Mezarımı derin kazın, dar olsun
Etrafında mor sümbülü bağ olsun
Cafer öldü, vatan millet sağ olsun
Kader kısmet böyle imiş ağalar hey*

*Germencik ortasında toplar kuruldu
Cafer Zeybek öğle sonu vuruldu
Anasına akşamüstü duyuldu
Kader kısmet böyle imiş efeler hey⁶⁶*

⁶⁶ Bayrak, a.g.e. s. 652-653.

Cafer Efe de tıpkı Demirci Mehmet Efe gibi Kurtuluş Savaşı esnasında yaşamış bir halk kahramanıdır. Cafer Efe ne öç almak için ne de hırsızlık yapmak için eşkıya olmuştur. O vatanını savunmak ve düşmana karşı koymak için eşkıya olmuştur. Türküde düşmana karşı gitmesi ve düşmanları kaçırmamasından bahsedilmektedirler. Savaşta önemli yararlar göstermiş ve bir çatışmada şehit olmuştur. Halk onu unutmamış ve adına bir türkü yakmıştır. Hatta günümüzde Germencik'te bir ilkokula ismi dahi verilmiştir. Cafer Efe de bu özellikleriyle sosyal veya erdemli eşkıyadır.

1.2.8. Kerimoğlu Efe Türküsü

*Kerimoğlu Efem inip gelir inişten
Her yanları görünmüyor gümüştən, of aman aman*

*Bu efe seni neylesin
Neriman Hanım Kerimoğlu'yla gönül eğlesin*

*Kerimoğlu Efem yüksek tepeden atıyor
Gökova'nın Efesi kanlar içinde yatıyor, of aman aman*

*Bu efe seni neylesin
Neriman Hanım Kerimoğlu'yla gönül eğlesin⁶⁷*

Kerimoğlu Efe türküsünde bir gönül ilişkisi mevcuttur. Türküde Kerimoğlu, Gökova'lı Neriman adlı bir kadını sever. Fakat Gökova'lı bir efe de Neriman'a gönül verir. Neriman'ı tehdit eder ve zorla Neriman'a sahip olmaya çalışır. Bunu öğrenen Kerimoğlu öç almak için Gökova'nın Efesini vurur ve öldürür. Halk da bu olay üzerine türkü yakar ve Kerimoğlu'nun zaferini türküye döker. Burada gerek türkü de gerekse hikâyesinde Kerimoğlu Efe'nin öç alıcı bir eşkıya olduğunu görüyoruz.

1.2.9. Posluoğlu Mehmet Efe Türküsü

*Kanlı dağdan indirdiler
Kanlı gömlek giydirdiler*

⁶⁷ Bayrak, a.g.e. , s. 669.

*Haberin olsun garip anne
Bir Poslu'yu öldürdüler*

*Kara çadır is mi tutar
Beylik mavzer pas mı tutar
Ağlarsa garip anam ağlar
Elin kızı yas mı tutar*

*Kır atımın nalı yoktur
Torbasında yemi yoktur
Bize derler Puslu Çetesi
Yanımızda eyer yoktur*

*Ah kahpece kalktılar
Nice canlar yaktılar
Posluoğlu Mehmed'i
Kancıklayıp yaktılar*

*İki tahta çaktılar
Arasından baktılar
Posluoğlu Mehmed'i
Kancıklayıp yaktılar.⁶⁸*

Posluoğlu Mehmet Efe türküsünde ve hikâyesinde halk tarafından sevilen bir eşkıyaya rastlıyoruz. Kendisine pusu kurulup öldürüldüğü rivayet ediliyor. Mertliği ve halka gösterdiği yakınlığı sayesinde ünlenmiştir ve kendisine sosyal eşkıya diyebiliriz

1.2.10. Harmandalı Zeybek Türküsü

*Harmandalı Efem bakıyor, hey hey
Bileğinden kanlar akıyor, vay vay
Gümüş bilezikli mavzerin, vay hay
Namlısından şimşek çakıyor, vay vay*

⁶⁸ Güven, a.g.e. ,s. 462-463.

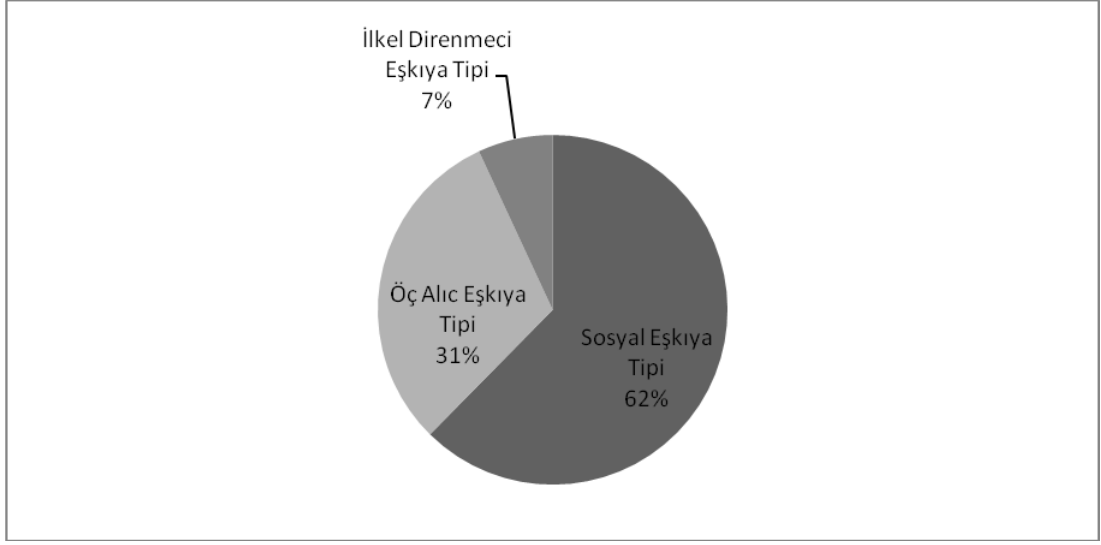
Efeme her cepken yaraşır, hey hey
Korku nedir bilmez dolaşır, vay hay
Bütün kızanların önünde, vay hay
*Elinde yatağan savaşır, vay hay*⁶⁹

Hemen hemen her Ege düğününde çalınan ve kendine has figürleriyle icra edilen bir halk türküsü olan Harmandalı türküsünde Efe o kadar çok sevilen bir eşkıya olmuş ki tüm Ege Bölgesinin zeybek oyunu haline gelmiştir. Herkes tarafından sevilen ve örnek alınan Efe korku nedir bilmez ve bileğinden kötülerin kanı akan bir kişidir. Dolayısıyla Harmandalı Zeybeği türküsünde yer alan Efe de bir sosyal eşkıyadır.

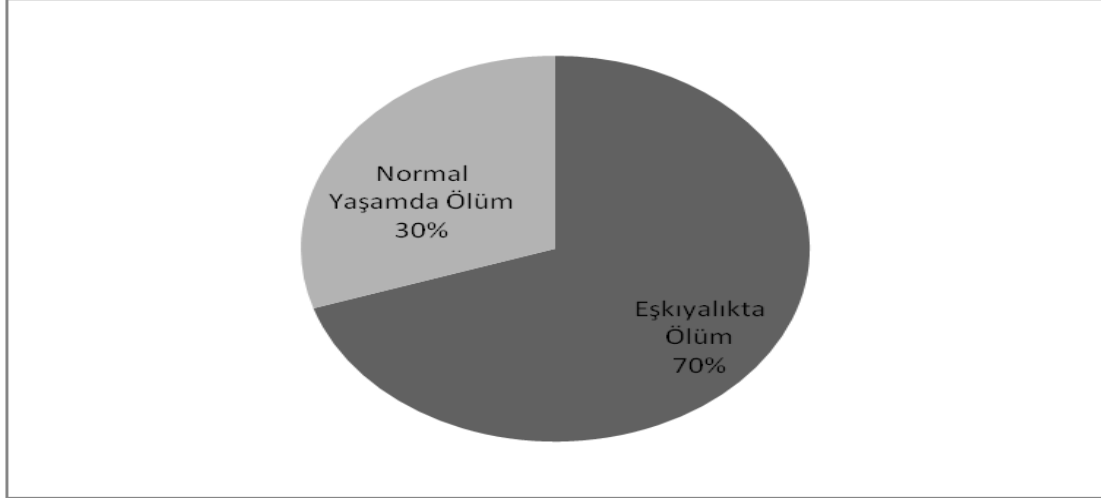
Bu türküleri ve hikâyeleri bir araya topladığımızda Aydın Türkülerinde eşkıya tip motifinde adi hırsız, çapulcu veya haydut motifine hiç rastlamadık. En çok da sosyal eşkıya ya da erdemli eşkıya denen tipe rastladık. Gerali, Sinanoğlu, Katırcıoğlu, Atçalı Kel Memet, Demirci Mehmet Efe, Cafer Efe, Posluoğlu Mehmet Efe ve Harmandalı Zeybek türkülerinde sosyal eşkıya veya erdemli eşkıya motifi ağır basmaktadır. Sosyal eşkıyalığın yanında oç alıcı eşkıyalar da Aydın türkülerinde yer almaktadır. Sinanoğlu türküsünün hikâyesinde, Hasan Çavuş türküsünde, Katırcıoğlu türküsü hikâyesinde ve Kerimoğlu türküsünde oç alıcı eşkıya özellikleri mevcuttur. İlkel direnişçi veya gerillalar kısmında ise Katırcıoğlu türküsünün sonuna doğru devlete karşı bir başkaldırı söz konusu olduğu için rastlıyoruz. Bu da sadece bir türküde yer almaktadır.

Aydın eşkıya ve kahramanlık türkülerinde genel olarak sosyal eşkıyalık ya da erdemli eşkıyalık ön plandadır. 10 türküden 8'inde sosyal eşkıyalık özelliği vardır. Oç alıcı eşkıyalar kısmında 4 türkü kahramanı buraya dâhil olabilir. İlkel direnmeçi ve gerillalar kısmında sadece 1 türkü kahramanı yani Katırcıoğlu vardır. Daha önce de dediğimiz gibi hiç adi hırsız, çapulcu, haydut eşkıyaya rastlamadık. Ayrıca ildeki ölüm oranlarına baktığımızda 10 eşkıyadan 7'sinin eşkıyalık esnasında öldüğünü 3'ünün ise normal yaşamında öldüğü görülüyor. Aşağıdaki grafiklerde bu konularda yüzdeleri vereceğiz.

⁶⁹ Bayrak, a.g.e., s. 685.

Grafik 3: Aydın'daki Türkülerde Görülen Eşkîya Tipi

Grafik 4: Aydın'daki Türkülerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebepleri

1.3. DENİZLİ İLİNE AİT OLAN TÜRKÜLERDE EŞKİYA TİPİ İNCELEMESİ

Denizli ili Aydın, Muğla, İzmir, Uşak ve Afyonkarahisar'a komşu olan bir ildir. Kıyı Ege'ye yakın olmasına rağmen ve Kıyı Ege'nin birçok özelliğini taşımasına rağmen denize kıyısı olmayan bir ildir. Bu özelliklerden biri de Kıyı Ege türkülerinde gördüğümüz eşkıya ve kahramanlık türküleri Denizli'de de oldukça yer tutar. Bu türküleri incelediğimizde bazı türkülerin yine İzmir, Aydın, Muğla türküleri ile benzerlik taşıdığını görüyoruz. Hatta bazı türkülerin varyantı bu ilimizde de karşımıza çıkmıştır. Denizli'ye ait türküleri üç kitaptan inceledik. Hilmi Bozdemir'in

Denizli Türküleri ⁷⁰ait kitapta daha çok türkülere ve notalı hallerine rastladık. Yine çalışmamızın genelinde etkili olan *Eşkialık ve Eşkîya Türküleri* ⁷¹adlı kitapla *Türküler Dile Geldi* ⁷²adlı kitapta onun üstünde eşkıyalık ve kahramanlık türküsüne rastladık. Bu türküler şunlardır: Mehmet Çavuş Türküsü, Ferik Osman Türküsü, Çam Hasanla Kocabaş Türküsü, Musanın Türküsü, Eşkîya Musa Yırtıcı Türküsü, Gündüz Bey Türküsü, Çakıcı Efe ve Gök Veli Türküsü, Alim Efe Türküsü, Gümüşdiş Türküsü, Sobalarında Meşe Yanıyor Efem Türküsü, Şu Çavdırın Hanları Türküsü, Yağmur Yağar Yer Yaş Olur Türküsü.

1.3.1. Mehmet Çavuş Türküsü

Yeni yapı eski yapı

Yüksek açmış goca kapı

Benim de ölmem Abdi'nin boku

Beyler habarımız olsun

Gide gide vardık oraya

Ensemizi verdik dağa

Zaptiye Çavuşu Mehmet Ağa

Beyler habarımız olsun

Baskıncılar dam başında

İleş köprü başında

Anası ağlar başında

Tabur habarınız olsun ⁷³

Mehmet Çavuş Türküsünde yer alan Mehmet Çavuş aslında bir eşkıya değildir. Müfreze içinde yer alan bir çavuştur. Türküde geçen Abdi adlı bir eşkıya tarafından vurulmuş ve öldürülmüştür. Burada eşkıya olan Abdi kaçakçıdır ve adam öldürüp eşkıya çetelerine katılmıştır. Bir baskında Mehmet Çavuş'u öldürmüştür.

⁷⁰ Hilmi Bozdemir; *Adım Adım Denizli Türküleri*, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, Dehamat Gazetecilik Matbaacılık, Denizli 2000.

⁷¹ Bayrak, a.g.e.

⁷² Güven, a.g.e.

⁷³ Bayrak, a.g.e, s. 476-477.

Dolaylı olarak baktığımızda aslında Abdi halk tarafından sevilmemektedir, adına türkü yakılan Mehmet Çavuş sevilmektedir. Bu türküde yer alan Abdi halkın sevmediği, adi hırsız, kaçakçı, haydut, çapulcu tipine daha uygundur.

1.3.2. Ferik Osman Türküsü

*Gurudu mu şu Seyit'in bağları
İrağımış Asıçal'in dağları
Ferik Osman binbaşıya yalvarı*

*Aman Allah tezkereler yazıldı
Takip geldi diz bağlarım çözüldü*

*Güne karşı Kemiksiz'in evleri
Kınalanmış Meyrem gızın elleri
Mustafa oğlan binbaşıya yalvarı*

*Aman Allah tezkereler yazıldı
Takip geldi diz bağlarım çözüldü*

*Seyid'in üstünde yıldız ışılar
Ferik Osman vurulmuş gani fışılar
İşte ben gidiyom bakın gardeşler*

*Meyrem'im Meyrem'im çakır Meyrem'im
Senin için dip damları boylarım*

*Ferik Osman çıkmış ova düzüne
İpekli mendilimi örtün yüzüme
Müfrezeler geliyor benim üstüme*

*Aman Allah tezkereler yazıldı
Takip geldi diz bağlarım çözüldü*

*Gurudu mu Şu Seyidin avlısı
KeŐfe geldi Denizli 'nin valisi
Bilemedim Ferik Osman hangisi*

*Aman Allah tezkereler yazıldı
Takip geldi diz bağlarım çözüldü*

*Takipler de KeleŐ'e dayandı
Yeşil ekin al gannara boyandı
Ferik Osman buna nasıl dayandı*

*Aman Allah tezkereler yazıldı
Takip geldi diz bağlarım çözüldü⁷⁴*

Ferik Osman Türküsüne baktığımızda Osman Denizli Çal dolaylarında yaşamış bir eşkıyadır. Afyon türkülerinde yer alan Koca Mustafa ile yakın arkadaŐlığı olduğunu türkünün hikâyesinden çıkarıyoruz. Yine Ferik Osman halkın sevdiği bir kişidir. Bunu da adına türkü yazılmasında ve halk içerisindeki nüfuzundan bağlayabiliriz. Milli mücadeleden sonra eşkıyalığa devam etmek istediği için adına ve çetesine karşı tezkere çıkarılmış ve yakalanarak öldürülmüştür. İlk başlarda sosyal eşkıya özelliği gösteren Ferik Osman daha sonraları ise devlete karşı çıktığı için ve eşkıyalığa devam ettiği için ilkel direnmeçi veya gerilla özelliğini göstermiştir. Görüldüğü gibi zaman ve Őartlar eşkıyalığın özelliğini deęiŐtirmiştir.

1.3.3. Çam Hasanla Kocabaş Türküsü

*Çam Hasan inip gelir inişten
Martininin bileziği gümüşten
Esat Çavuş kalkamamış cümbüŐten*

*Aman Esat Çavuş Çam Hasan 'i vuruver
Vuruver de martinini alıver*

⁷⁴ Bayrak, a.g.e., s.501-501.

Çam Hasan'ı Bozalar'da bastılar
Martinini karakola astılar
Çam Hasan'ı gurban deye kestiler

Aman Esat Çavuş Çam Hasan'ı vuruver
Vuruver de martinini aliver

Seller almış değirmenin bendini
Kocabaş da bulamamış dengini
Getiriven sokayın kendi kendime

Gamayı da sokup sokup ölmeli
*Evlerine varıp varıp sarmalı*⁷⁵

Çam Hasanla Kocabaş Türküsünü incelediğimizde bu türkünün de Çal Köylerinden derlendiğini görüyoruz. Türkünün tam hikâyesine ulaşamadık fakat türküden hareketle bir takım değerlendirmeler yapabiliriz. Çam Hasan'ın eşkıya olduğunu görüyoruz. Kocabaş ise müfreze lideri Esat Çavuş'un lakabıdır. Çam Hasan'ın türküde halk tarafından sevilmediğini “*Aman Esat Çavuş Çam Hasan'ı vuruver*” deyişinden anlıyoruz. Halk tarafından seilmeyen eşkıya halka kötü davranmış, malına, ırzına, canına zarar vermiştir. Buradan hareketle Çam Hasan adlı eşkıya özellikleri itibariyle adi hırsız, çapulcu ve haydut tip motifine uygun gelmektedir.

1.3.4. Eşkıya Musa Yırtıcı Türküsü

Yastığı kayalar döşeğim otlar
Başımdan gitmedi bir sürü dertler
Anar mı sılada kalan yiğitler
Kaderim böyleymiş ona yanarım

Kardeşlerim sormadı halimi gelip
Kurşun delip geçti kalbimi gelip

⁷⁵ Bayrak, a.g.e., s.519.

*Bana sebep oldu Efeköylü Habip
Kaderim Yırtıcı ismim de Musa*

*Candarmalar kurmuş oyluma pusa
Eridi ciğerim kan kusa kusa
Kaderim böyleymiş kime ne diyem
Beni vuran olsun ben gibi bir gün*

*Beni vuran olsun ben gibi bir gün
Ettiler mapustan mapusa sürgün
Zerdali dalında asılı kaldı dürbün
Kaderim böyleymiş kime ne diyem*

*Yorgun yorgun akar Papanın nehri
İçerime attılar ağıyla zehri
Sana ne yaptydım Senirkent şehri
Yazık oldu gençliğime doymadım ⁷⁶*

Eşkîya Musa Yırtıcı Türküsü Afyon- Denizli dolaylarında yaşayan ve yakın zamanın eşkıyalarından olan Musa Yırtıcı'ya yakılmış bir türküdür. Bu türküyü yöre sanatçıları yakmıştır. Bir ihanet sonucu öldürülen Musa Yırtıcı halk tarafından sevilen bir eşkıyadır ki halk sanatçıları onun adına türkü yakmışlardır. Ayrıca halk ihanet görenin yanındadır ve hainlerin yanında olmamıştır. Zaten böyle olmasaydı türküde geçen ve ihanet eden Efeköylü Habip adlı kişinin adına türkü yakılırdı. Musa Yırtıcı genel anlamda erdemli veya sosyal eşkıya özelliği göstermektedir.

1.3.5. Gündüz Bey Türküsü

*Gündüz Bey derler benim ünüme
Dağda zeybek kalmaz iner yanıma
Kıyma binbaşı benim datlı canıma
Al ilen avladın beni der Gündüz Bey*

⁷⁶ Bayrak, a.g.e., s. 548-549.

*Hanı benim has ekmeğimi yiyenner
Yiyip yiyip divanıma durannar
İlk sıkıda Gündüz Beyi vurannar
Al ilen avladın beni der Gündüz Bey*

*Odamızı ta dibinden deldiler
Deldiler de iç avlıya doldular
Gündüz Beyi ilk sıkıda vurdular
Al ilen avladın beni der Gündüz Bey.⁷⁷*

Gündüz Bey Türküsünde ilk bakışta bir yakınma, bir hayıflanma görüyoruz. Bunu da türküde geçen “ *Al ilen avladın beni der Gündüz Bey, Hanı benim has ekmeğimi yiyenner*” cümlelerinden anlıyoruz. Gündüz Bey bir derebeydir, devlete karşı çıkar ve bazı eşkıya çeteleri ile de işbirliği yapar. Fakat sonunda devlet kazanıp kendisi kaybedince beyin eski yaşama biçimi ile düştüğü durum türküde karşılaştırılır ve gelinen durum ele alınarak bir nevi bu bey gibi olmayın, bu eşkıya gibi davranmayın demek istenmiş bir türküdür. Bu özelliklerden bir çıkarım yaptığımızda ise Gündüz Bey devletin bekasını istemeyip kendi kurulu düzenini devam ettirmek isteyen ilkel direnmece bir eşkıyadır.

1.3.6. Çakıcı Efe ve Gök Veli Türküsü

*Merdimende vuruldum
Bir gül aman aldım yoruldum
Gözettiğine değil emme yar fidan boylum
Serbestliğine vuruldum*

*Merdimenin kır ayak
Kırkına vurdum dayak
Yar kapıdan girince gülfidan boylum
Ne el tutar ne ayak*

⁷⁷ Bayrak, a.g.e., s. 558-559.

*Birgi'den aldım gülü
Başına da sokmuş sümbülü
Kınalının Gülsün'ü yar fidan boylum
Olmuş cennet bülbülü*

*Ödemiş'te bir kuş var
Kanadında gümüş var
Çakıcı Zeybek gitti gelmez yar fidan boylum
Gene bunda bir iş var*

*Gök Veli dağdan inmiyor
Mor fesini keymiyor
Çakıcı Zeybek vurulmuş yar fidan boylum
Ben vuruldum demiyor*

*Gök Veli dağdan insen ya
Mor fesini keysen ya
Çakıcı Zeybek baskına geliyor
Martinine fişek sürsen ya⁷⁸*

Çakıcı Efe ve Gök Veli Türküsünde Gök Velinin ünlü İzmirli efe Çakıcı Efe'nin yanında olduğunu görüyoruz. Gök Veli daha sonra Denizli yöresinde eşkıyalığına devam etmiştir. Gerek Çakıcı Efe'nin yanında gerekse kendi hükümranlığında halk ile iyi iletişim kurmuş ve kahramanlıklarıyla tanınmıştır. Buradan Gök Veli'nin erdemli, sosyal eşkıya olduğunu söyleyebiliriz.

1.3.7. Gümüşdiş Türküsü

*Alaaddin'e vardım amma durmadım
Onyedi yerimden kurşu yedim ölmedim
Arkadaşım düşman imiş bilmedim*

⁷⁸ Bayrak, a.g.e., s. 640.

*Gel kardeşim hallerimi sor benim
Nuri Efe'den intikamım al benim*

*Aman aman of of
Aladdan'in al kınalıdır taşları
Karardı da kaldı
Gümüşiş'in kaşları
Neyimiş de neyimiş
Yaradanın işleri*

*Haydülen de haydi ineğinen dansı
Kızı bana yangın ne karışır anası
Aman aman of of⁷⁹*

Gümüşiş Türküsünde eşkıya motifi incelemesinde Gümüşiş Efe hakkında bazı çıkarımlarda bulunabiliriz. Denizli Acıpayam yöresinde yaşayan Gümüşiş Efe halk tarafından sevilen ve beslenen bir eşkıyadır. Fakat bir oturak âleminde hasımlarından olan ve kendisi de eşkıya olan Köpekçi Nuri Efe'nin ihbarı sonucu jandarmalar tarafında vurularak öldürülmüştür. Neredeyse her eşkıyanın sonu ölümdür. Fakat bir eşkıyanın ihbarı sonucu öldürülen bir diğer eşkıya neredeyse hiç yoktur. Bu sebepten dolayı aralarında bir intikam meselesi olduğunu düşünürüz. Türküde yer alan Köpekçi Nuri Efe öç alıcı eşkıya motifine uyarken, Gümüşiş ise halk tarafından sevilmesi ve adına türkü yazılması gibi sebeplerle erdemli eşkıya özelliğini göstermektedir.

1.3.8. Sobalarında Meşe Yanıyor Efem Türküsü

*Sobalarında guru da meşe yanıyor efem
Yanıyor da ya Memed Efe de üşümüş de donuyor
Boncuklu da gelin ortalıkta dönüyor da dönüyor
Aslanım da efeler vay vay.*

⁷⁹ Bayrak, a.g.e., s. 676.

*Gar mı yağdı Yarengümenin dağına efem
Mehmet Ağam da oturudavermiş efelerin sağına
Haydin de çikalım şu dağların başına da başına
Aslanım da efeler vay vay.*⁸⁰

Sobalarında Guru da Meşe Yanıyor Efem Türküsü Denizli Tavas yöresine ait olan bir türküdür. Türkünün kahramanı Nabioğlu adında bir zeybektir. Nabioğlu yakışıklılığı ve mertliği ile nam salmıştır. Bir gün oyun oynarken her şeyini kaybetmiş ve para aramaya çıkarken oyun oynadığı kişi eşini getir demiş ve buna çok alınmıştır. Ertesi gün orada oyun oynadığı kişiyi gizli şekilde öldürür. Fakat köy bekçisi bunu görür ve onu ihbar ederek yakalattır. Nabioğlu Kurtuluş Savaşı esnasında bırakılır ve ilk gün önce bekçiyi öldürür sonra ise Demirci Mehmet Efe'nin yanına katılarak Kuva-yi Milliye ye katılır. Bundan sonra ise kahramanlıkları ile dillerden dillere dolanır. İşte bu türkü de buradan yakılır. Görüldüğü gibi bu türküdeki eşkıya Nabioğlu ilk başlarda intikam için insan öldürmesinden dolayı oç alıcı eşkıya özelliği gösterirken sonraları vatanın kurtarılmasında örnek işler yaptığı için ve kahramanlıklarından dolayı erdemli, sosyal eşkıya özelliğine bürünür.

1.3.9. Şu Çavdının Hanları

Şu Çavdının Hanları

Parıldıyor damları

Kahrolası Feridun Bey

Nasıl kıydın canları

Aliverin filintamı oymadan

Öldürdüler gençliğime doymadan

Keklik olsam kaya gibi eşerdim

Bekar olsam kız peşinde gezerdim

Şu Çavdının bükleri

Ötüşür keklikleri

Hiç aklımdan gitmiyor

⁸⁰ Bozdemir, a.g.e., s. 88.

Rıza'nın dedikleri

Doldur doldur kara gözlüm içelim

Yollar verin şu Dirmil'e geçelim

Alıçlıdır kahbe dağlar alıçlı

*Kızlar gitti karakola danıştı*⁸¹

Şu Çavdırın Hanları türküsünde iki yiğit kardeş olan Rıza ve Ali eşkıya olarak karşımıza çıkıyor. Türkünün hikâyesinde küçükken bağlı oldukları ağanın zulmünden etkilenen ve bezen iki kardeş gerek kendilerini gerek ailesini gerekse halkı kurtarmak için dağa çıkıyorlar. Ağaya haddini bildirdikten sonra zengin olmayı hiç düşünmezler. Çünkü onların derdi para kazanmak, çalmak, çırpamak değildir. Kısa zamanda nam salarlar ve halk onlardan memnun olur, besler ve saklar. Yıllarca baskınlardan halk sayesinde kurtulurlar. Jandarma komutanı bile bazen onlara dokunmaz. Gelen teskere yüzünden mecburen aramaya koyulan jandarmalar bir gün pusuda onlarla sabaha kadar çatışır ve iki kardeş kan kaybından ölürlür. Başta jandarma komutanı olmak üzere halk derin üzüntü içinde kalır ve bu türkü onların adına yakılır. İşte bu türküde Rıza ve Ali kardeşler ilk başta oç alıcı eşkıyadırlar çünkü özellikle ağaya had bildirmişlerdir. Fakat asıl eşkıyalığın kısmında halkla iç içe olup onları memnun etmişler ve onlarla birlikte olup onları sevindirmişlerdir. Bu özellik kısmında ise tip olarak erdemli, sosyal eşkıya özelliği ağır basmaktadır.

1.3.10. Yağar Yağmur Yer Yaş Olur Türküsü

Yağar yağmur yer yaş olur

Uçan da kuşlar bidanem sarhoş olur

Bade içen bir hoş olur

Ah gidi baygın ben olaydım

Kokulacak gülün ben olaydım

Halime de kızının uçkuru

Çözmem diye hıçkırı

Yağar yağmur kirsesine

Avrupa da çökmüş fidanım ensesine

⁸¹ Güven, a.g.e., s. 454-456.

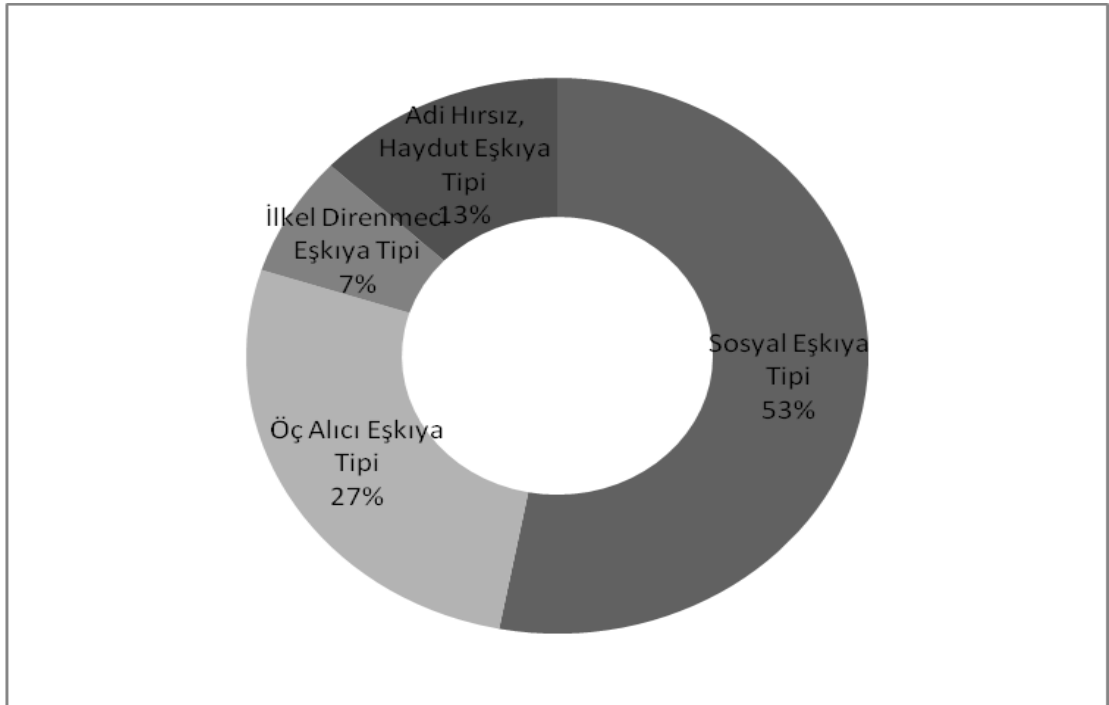
Ben bilirim aman aman yar sesine
Yağar yağmur burgam burgam
Kadifeli yastık telli yorgan
*Saracaksın işte gerdan aman aman*⁸²

Yağar Yağmur Yer Yaş Olur türküsünün hikâyelerini okuduğumuzda kahraman olarak Hayışoğlu adında bir genci görürüz. Bu genç 17. ve 18. yüzyılda Denizli-Tavas bölgesinde yaşamış bir eşkıyadır. Güreşler ve atıcılıkta eşi olmadığı söylenir. Celali isyanlarına katılan kişilere karşı bir harekât düzenler ve onları Menteşe Beyine teslim eder. Bu hareketiyle herkesin gözünde büyür. Halime adında bir kız da ona ileri derecede âşıktır. Hayışoğlu ise bir Rum kızına âşıktır. Bir gün onu kaçıtır. Bunu öğrenen Rum onu ihbar eder ve bir yerde sıkıştırılır. Hayışoğlu bu çemberi kırar ve dağlara gider. Kan kaybından ve soğuktan öldüğü söylenir. Bunu duyan Halime ise kendini öldürür. İşte bu türkünün adı da bu çatışma zamanından gelir. Çatışma olurken zaman kıstır ve karla karışık yağmur yağmaktadır. Bu türküdeki Hayışoğlu hem devletin yanında yer almasıyla hem de halk tarafından sevilmesiyle erdemli, sosyal eşkıya özelliği göstermektedir.

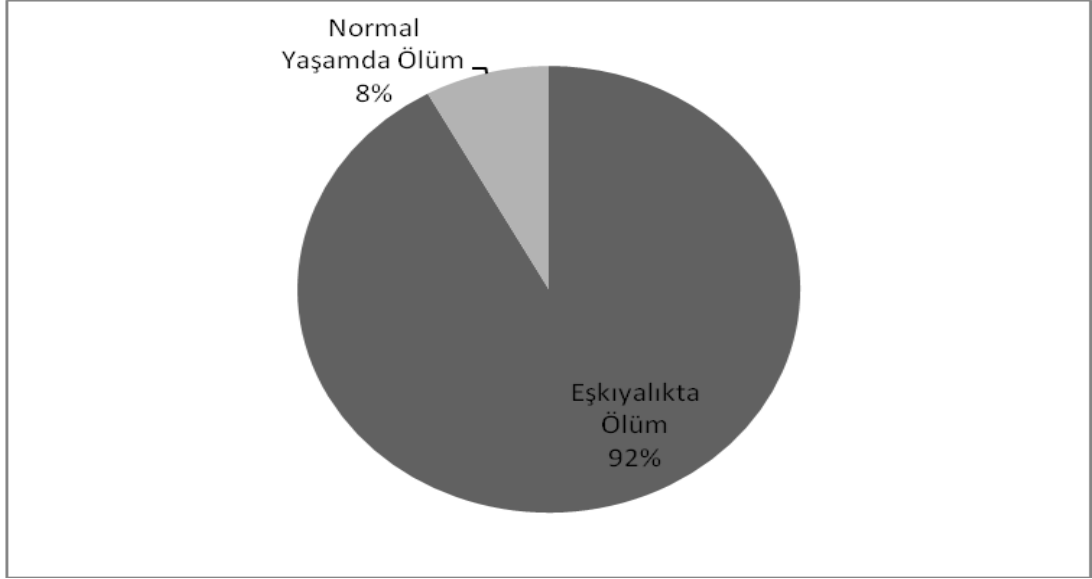
Genel bir sonuca vardığımızda Aydın'da eşkıyalık ve kahramanlık türküsü olarak 10 türkü işledik. Her tip motifine rastlamaktayız. Erdemli veya sosyal eşkıya özelliği diğer iller gibi ön plandadır. Erdemli veya sosyal eşkıya, Ferik Osman türküsünde Osman'da, Eşkîya Musa Yırtıcı Türküsünde Musa Yırtıcı, Çakıcı Efe ve Gök Veli Türküsünde Gök Veli, Gümüşdiş Türküsünde Gümüşdiş, Sobalarında Meşe Yanıyor Efem Türküsünde Nabioğlu eşkıyalığın sonraki evrelerinde, Şu Çavdırın Hanları Türküsünde Rıza ve Ali kardeşler eşkıyalığının sonraki evrelerinde ve Yağar Yağmur Yer Yaş Olur Türküsünde Hayışoğlu göstermiş oldukları özelliklerle bu gruba girerler. Öç alıcı eşkıya tip motifini Sobalarında Meşe Yanıyor Efem Türküsünde Nabioğlu eşkıyalığın ilk evrelerinde yine Şu Çavdırın Hanları Türküsünde Rıza ve Ali kardeşler eşkıyalığının ilk evrelerinde görüyoruz. Adi hırsız, haydut ve çapulcu tipi motifi Mehmet Çavuş Türküsünde Abdi adlı eşkıyada, Çam Hasanla Kocabaş Türküsünde Çam Hasan adlı eşkıyada ve Musa'nın Türküsünde eşkıya Musa da bu tip özellikler görülmektedir. Son olarak ise ilkel direnmeçi, gerilla tip motifinde ise Ferik Osman'ın son evreleri, Gündüz Bey

⁸²Güven, a.g.e., s. 473-474.

Türküsünde Gündüz Bey ve Yağar Yağmur Yer Yaş Olur türküsünde Hayıçoğlu ölmeden önceki çatışmada bu özelliği göstermektedir. Görüldüğü gibi Denizli türkülerinde her tip eşkıya özelliği görülürken daha önce de dediğimiz gibi sosyal, erdemli eşkıya tipi hemen hemen her türkü kahramanında görülmektedir. Ayrıca ölüm oranlarına baktığımızda ise 12 eşkıyadan 11'inin eşkıyalık esnasında öldürüldüğünü görüyoruz. Normal hayatına devam edip ölen ise sadece Sobalarında Meşe Yanıyor Efem türküsünde yer alan eşkıya Nabiloğlu'dur. Bu ilde yer alan eşkıyaların tip yüzdesini ve ölüm sebebi oranlarını grafiklerle ortaya koyuyoruz.

Grafik 5: Denizli'deki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Tipi

Grafik 6: Denizli'deki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Ölüm Sebepleri

1.4. İZMİR İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Türkiye'nin 3. büyük kenti olan İzmir, nüfus ve gelişmişlik bakımından Ege Bölgesinin gözbebeği ve en büyük şehridir. Coğrafi olarak incelediğimizde denizden sonra iç kesimlere kadar sıradağlarla çevrilidir. Bölgenin en büyük şehri olmasının bir başka sebebi de tarihinin görkemli ve zengin olmasından kaynaklıdır. Gerek Osmanlı döneminde gerekse Kurtuluş Savaşı sırasındaki rolü şehrin önemli bir şehir olmasının sebeplerindedir. Bu tarihsel dönem içerisinde İzmir genelde Kurtuluş Savaşı sırasında düşmana karşı büyük bir başkaldırı göstermiştir. Hatta düşmana ilk kurşun yine İzmir'de sıkılmış ve Milli Mücadelenin fitilini ateşlemiştir. İşte böyle bir şehirde eşkıyalık ve kahramanlığa da haliyle rastlanmıştır. Bu eşkıyaların ve halk kahramanlarının adına gerek buldukları dönemde gerekse öldükten sonra yaptıklarıyla ilgili ve halk arasındaki nüfuzlarıyla ilgili türküler yakılmış ve hikâyeleri paylaşılmıştır. Bu türküler için birçok kaynaktan tarama yaptık. Bunların haricinde bazı türküler de diğer illerde olduğu gibi aynı ve benzer türkülere de rastladık. Şimdi bu türkülerini paylaşacağız.

1.4.1. Gerali Türküsü

Ya da Ger Ali'nin boyu şevliden uzun

Yaslanalım dağları yazılan güzün

*İzmir'in içinde Beloz'un gızın
Yakalım İzmir'i alalım gızı deyen arslan Ger Ali'm*

*İzmir'e de endim vadem bulandı
Ellerim de bağlandı gönlüm inandı
Ya da Karaosmanoğlu sana kimler inandı
Çıkalım dağlara deyen arslan Ger Ali'm*

*Ger Ali dedikleri de bir ince uşak
Beline bağlamış başına Tarablus uşşak
Ger Ali'nin de askeri bin beş yüz uşak
Dağlar bedesten olsun deyen arslan Ger Ali'm*

*Ger Ali'nin askeri Yörük azgını
Gırılrsa bitse de ermez bozgunu
İleşime de endirmişler üç gara guzgunu
Yakalım İzmir'i de alalım deyen arslan Ger Ali'm*

*Atça'nın da bunarı harlayıp akar
Etrafında lale sümbüller kokar
Saçılmış kumaşlar şala kim bakar
Yakarım İzmir'i deyen arslan Ger Ali'm*

*İzmir'in de içinde oldu bir oyun
Kanareye döküldü kurbanlık goyun
Cellatlar geldi Ger Ali'm soyun
Yiğitlerin piri arslan Ger Ali'm.⁸³*

Gerali Türküsü Manisa ve Aydın'da da rastlanan bir türküdür. Bu ilimizde farklı bir varyantının bulunduğunu türkünü sözlerinden anlıyoruz. Gerali aslında Kara Ali demektir. Gerali İzmir'in Ödemiş ilçesine bağlı kendi adını taşıyan köyendir. 19. Yüzyılda yaşadığı bilinen Gerali o dönemde Karaosmanoğlu'nun

⁸³ Bayrak, a.g.e., s. 461.

sancağında oturan bir delikanlıdır. Karaosmanoğlu'nun egemenliğindeki Manisa-İzmir yöresinde dağa çıkan Gerali sancak beyi olan Karaosmanoğlu ile amansız bir mücadeleye girmiştir. Bu mücadele uzun yıllar sürmüştür. Fakat devletin desteğini alan ve halktan kopuk olan Karaosmanoğlu bir gün Gerali'yi alt etmiş ve onu öldürmüştür. Gerali türküleri bu yörede bir hayli fazladır. Çünkü halk Gerali'nin tarafını tutmuştur. Bu türküde de halkın onun ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirdiğini anlıyoruz. Buradan tamamıyla anladığımız Gerali erdemli, sosyal eşkıyadır.

1.4.2. Sinanoğlu Türküsü

*Varın bakın Türkmen kızı uyur mu
Kollarında altın bilezik durur mu
Sinanoğlu gibi yiğit bulur mu*

*N'olaydı n'olaydı teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*Konak avlusunda dikili taşım
Livaya yolladım gövdesiz başım
Ne anam var ne babam ne kardeşim*

*N'olaydı n'olaydı teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*Sinanoğlu derler benim adıma
Beş yüz atlı beş yüz piyade var yanımda*

*Aman n'olaydım yavrum n'olaydım
İzmir Valisine teslim olaydım.⁸⁴*

Sinanoğlu Türküsü hem İzmir'de hem de Aydın'da türküsü olan bir eşkıyadır. İzmir'e ait olan türküde Konak Meydanı, İzmir Valisi gibi terimler yer almaktadır.

⁸⁴ Bayrak, a.g.e., s. 483.

Bunların haricinde sözleri de Aydın'daki sözlerden farklıdır. 19. Yüzyılda İzmir ve çevresinde büyük etkinlik sağlamış olan halka büyük korku ve dehşet saldığını türkünün hikâyesinden anlıyoruz. Halkın desteğini alamamış ve arada ise bir aşk hikâyesi de yaşamış olan Sinanoğlu teslim olmadığı ve başı kesildiği anlaşılıyor. Halka korku salan ve zulmeden kişilerin sonunun daha kötü bittiğini ve eşkıyaların türkülerinin içinde bir hayıflanma bir pişmanlık olduğunu görüyoruz. Bu durum Sinanoğlu Türküsünde de mevcuttur. Türküde ve hikâyede Sinanoğlu eşkıya tip motifi bakımından adi hırsız, çapulcu ve haydut tipine daha yakındır.

1.4.3. Kamaroğlu Türküsü

*Alçak yüksek şu Tire'nin dağları
Yol etti de gitti Kamaroğlu'nun Eminem de kanları
İmamoğlu çok beklesin damları*

*Yörü yörü dilber sandal saçların Eminem de sürünsün
Senin benim davalar müstantikte Eminem de görülsün*

*Yeşil olur şu Tire'nin mazısı
Böyle de imiş alnımızın yazısı Eminem de yazısı
Kamaroğlu annesinin kuzusu*

*Yörü yörü dilber sandal saçların Eminem de sürünsün
Senin benim davalar müstantikte Eminem de görülsün*

*Evlerine vara gele yol ettim
El kızını ben kendime Eminem de yar ettim
Annesinden istemeye ar ettim*

*Yörü yörü dilber sandal saçların Eminem de sürünsün
Senin benim davalar müstantikte Eminem de görülsün*

*Evlerine vara gele yollar aşındı
Hediyeler mor mendiller Eminem de taşındı
Kamaroğlu hançer yedi şaşırđı*

*Yörü yörü dilber sandal saçların Eminem de sürünsün
Senin benim davalar müstantikte Eminem de görülsün*⁸⁵

Kamaroğlu Türküsünde hem eşkıyalık hem de aşk hikâyesi yer almaktadır. Kamaroğlu İzmir'in Türe ilçesinde yaşayan bir eşkıyadır. Erik Kızı lakaplı Emine adında bir kıza âşık olan Kamaroğlu, bu kız yüzünden arasının açıldığı İmamoğlu ile tartışması anlatılır. Aralarında Emine yüzünden husumet çıkan iki kişiden Kamaroğlu halk tarafından sevilen bir kişidir fakat İmamoğlu onu öldürmüş ve Emine'nin intikamını almıştır. Kamaroğlu halk tarafından sevildiği için erdemli bir eşkıyadır. İmamoğlu ise eşkıya olup olmadığını bilmediğimiz birsidir. Fakat eşkıya olsaydı öç alıcı eşkıya olurdu.

1.4.4. Lazların Türküsü

Çıkamadım çam tepenin düzüne

Ayrılık sürmesi çekmiş yarım gözüne

Bakma dedim baktın eller sözüne

Ağlama Huripe'm benim taksiratım böyle imiş

Ağlama Bilal'im benim kara yazım böyle imiş

Tek tek öter kaymakamın kazları

Gergefişler Bergama'nın kızları

Öldürelim dağlardaki Lazları

Ağlama Huripe'm benim taksiratım böyle imiş

*Ağlama Bilal'im benim kara yazım böyle imiş*⁸⁶

Lazların türküsünde hikâyeye rastlamadık. Türkünü başka değişik yönü ise Karadeniz Bölgesinde yaşayan Lazların İzmir yöresinde türküsünün olmasıdır. Türküye baktığımızda aslında bu türkünün biraz da aşk hikâyesine girdiğini

⁸⁵ Bayrak; a.g.e., s. 486.

⁸⁶ Bayrak, a.g.e., s. 514.

söyleyebiliriz. Bergama yöresinde dağlarda yaşayan Lazların halkı rahatsız ettiği ve Bilal ve Huriye adındaki iki aşığı ayırması ve Bilal'i öldürmesini görüyoruz. Lazların türküsündeki Lazlar halka zarar vermişler ve iki aşık genci birbirlerinden ayırmışlardır. Böylelikle Lazlar adi hırsız, çapulcu ve haydut motifine daha uygundur.

1.4.5. Boz Ahmet Türküsü

*Aşağıdan gelen paşanın onu
Yatır arslan olmuş dinlemez ünü
Ezelki gavgaya öykme sen bunu
İzmir elden gitti deyor Boz Ahmet*

*İzmir'in içinde bitti bir diken
Kör olsun dikenini yollara döken
Hayın arkadeştir bellerim büken
Çorbacıoğlu'na edendim derken
İzmir elden gitti deyor Boz Ahmet.⁸⁷*

Bu türkünün de hikâyesine rastlamıyoruz o yüzden türkü ile yorumlamaya çalışacağız. Boz Ahmet bir eşkıyadır ve türküde geçen “Hayın arkadeştir bellerim büken, Çorbacıoğlu'na edendim derken” bir hainliğe kurban gittiğini söylüyor. İzmir elden gitti diyor sözleri iki bentin sonunda yer almaktadır. Buradan belki de Boz Ahmet'in Kurtuluş Savaşı süresinde yaşadığını görüyoruz. İzmir'in düşman tarafından işgalinden sonra bir hainliğe kurban gittiği fikrine sahip oluyoruz. Çorbacıoğlu çoğu zaman Yunan askerlerine verilen lakap olarak da söylenir. Öyleyse Boz Ahmet milli mücadele döneminde yaşamış bir halk kahramanıdır. Buradan da Boz Ahmet'in yararlı bir eşkıya yani erdemli sosyal eşkıya olduğu sonucuna ulaşırız.

1.4.6. Armanların Hacı Ahmet Türküsü

*Çıkamadım Armanların düzüne
Ayrılık sürmesini koymuş Hatice'm gözüne
Uyma dedim uydun âlem sözüne...*

⁸⁷ Bayrak, a.g.e., s. 515.

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*

*Armanlar'ın ortasından yol geçer
Ben zannettim beş yüz atlı kol geçer
Hatice'min yüreğinden kan geçer...*

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*

*Uzun m'olur telgrafın telleri
Yaktı beni Hatice'min dilleri
Hacı Ahmet bu çukurda ünlenir...*

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*

*Bergama'yla Armanlar'ın arası
Derin midir Hacı Ahmet'in yarası
Cerrah gelse bilmez nedir çaresi*

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*

*Bergama'dan çıkıp Armanlar'ı bastılar
Martinini çalıya da astılar
Hacı Ahmet'i görünce candarmalar kaçtılar...*

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*

*Salkın mıdır martinimin demiri
Teslim olmama ölüm Allah'ın emri
Eşkîyalar sol taraftan devirir...*

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin*⁸⁸

Armanların Hacı Ahmet Türküsü Bergama dolaylarında yaşamış bir eşkıyadır. Armanlar ise Bergama yakınlarında bir yerdir. Bu yörede ünlü bir eşkıya olan Hacı Ahmet'i yakalamak için Kaymakam harekete geçmiştir. İlk başlarda Hacı Ahmet kaymakama karşı üstünlük kurmuştur. Fakat daha sonra ise ağır yaralanarak ölmüştür. Halk tarafından sevildiğini ise nakarat halinde söylenen şu sözlerden anlıyoruz.

*Vur davulcu davulların gümlesin
Gümlesin de gâvur kaymakam dinlesin!"*

Buradan da anladığımız üzere halk onun yanındadır. Öyleyse Hacı Ahmet'e erdemli, sosyal eşkıya diyebiliriz.

1.4.7. Karataş Türküsü

*Kahbe İzmir duman vardır başında , vay!
Arzum kaldı toprağında, taşında, vay!
Salt ben değil cihan alem başında, vay!*

*Ben korkmam ölümden, er-geç yolumdur, efeler
Ellere düğün bayram bize zulümdür, vay!*

*El de gitti ben de gittim inada,
Yalnız taş temel tutmaz binada,
Kadir mevlam erdir beni murada.*

*Yüce yüce dağlar bize yol verir
Örtü istemez karbeyaz kollar elverir*

⁸⁸ Bayrak, a.g.e., s. 550.

*Aşkın deryasına attım ben bir taş,
Ne anam var, ne babam var, ne kardaş,
Keskin bıçağınan uygun arkadaş.*

*Ben korkmam ölümden, er-geç yolumdur, efeler
Ellere düğün bayram bize zulümdür, vay!*

*Karataş'a benzer senin yatışın
Vatansız kuşlara benzer ötüşün
Yuvamıza şahin indi yetişsin*

*Ben korkmam ölümden, er-geç yolumdur, efeler
Ellere düğün bayram bize zulümdür, vay!*

*Öç kuş geldi sekti kondu dikene
Öte öte kara bağı tükene
Koç yiğitler arzu çeker vatana*

*Ben korkmam ölümden, er-geç yolumdur, efeler
Ellere düğün bayram bize zulümdür, vay!*

*Kafes koydum karlı dağlar başına,
Kanrıla kanrıla öter eşine,
Bana verdin verme düşmen başına.*

*Ben korkmam ölümden, er-geç yolumdur, efeler
Ellere düğün bayram bize zulümdür, vay!*

*Babındadır deli gönül babında,
Can daraldı çıkmaz oldu kabında,
Elim bağlı darağacı dibinde.*

*Durmam dağlar durmam bana yol verin
Ulu amlar siz de bana kol verir.*⁸⁹

Karataş Türküsünün bir diğer adı İzmir Türküsüdür. Yazları Akdağ ve Ahırdağlarında yaşıyan ve kışın İzmir’de kışlayan taş yürekli, merhametsiz ve son derece cüretkâr olan Kara Hüseyin adında bir eşkıya bu türküye adını vermiştir. Kara Hüseyin Karataş adıyla ünlenmiştir. O zamanlarda İzmir’de başka bir bey yaşarmış ki adı da Şahin’miş. Dostu Mihal Kasap’ın evinde kendine hizmet eden bir kıza gönül vermiş ve bu kıızı isteyip almış ve 15 gün içinde düğüne başlanmıştır. İşte bu düğünden dolayı kanlı olaylar yaşanmıştır. Karataş da kıza gönül verdiği için kıızı kaçıır. Şahin Bey kaçakların peşine düşer ve birçok çatışma çıkar. En sonunda kendisinin de yaralanmasından sonra geri dönerler. Karataş ise İzmir’de yaşayamayacağını anlayınca Adana yöresine göçer. Bu türküdeki Karataş halkın sevmediği bir tiptir. Evlenmek üzere olan kıızı kaçıır ve merhametsizdir. Bütün bunlardan söylediklerimizden sonra Karataş için adi hırsız, çapulcu ve haydut eşkıya diyebiliriz.

1.4.8. Ümmet Ali Türküsü

*Kaymakçı Köyünde masa kuruldu.
Akşamleyin Ümmet Ali vuruldu
Atma Gavur Ali nar tanesiyim
Anamın babamın bir tanesiyim*

*Kaymakçı kahvesi ondört köşeli
Doktorlar geliyor eli şişeli
Atma gardaş atma kanlarım akar
Kara gözlü Ayşem yollara bakar.*⁹⁰

Ümmet Ali Türküsü İzmir Ödemiş ilçesi Bozdağ yakınlarında yaşanmış bir hikâyeden ortaya çıkmış bir türküdür. Bozdağ’da yaşıyan ve yirmili yaşlarda olan Ümmet Ali, zalimliği ile tanınan başka bir eşkıya olan Gâvur Ali’nin kız kardeşini kandırıp kaçırmıştır. İki eşkıya arasında böylelikle hasımlık başlamıştır. Bir gün

⁸⁹ Bayrak, a.g.e., s. 559-561.

⁹⁰ Bayrak, a.g.e., s. 576-577.

Kaymakçı Kahvesine gelen ve kendisine destek veren halkala buluşmaya giden Ümmet Ali, olacıklardan habersiz şekilde otururken onun geleceğinden haberli olan Gâvur Ali beşlisiyle onu öldürmüştür. İntikamını aldıktan sonra dağa çıkan Gâvur Ali asker kaçağı olduğu için ve hükümete kafa tuttuğu için bir çatışmada jandarmalar tarafından öldürülmüştür. Ümmet Ali bu türküde erdemli, sosyal eşkıya iken türkünün diğer kahramanı Gâvur Ali ile intikam aldığı için öç alıcı eşkıya özelliği gösterir. Ayrıca asker kaçağı olmasından ve hükümete kafa tutmasından dolayı ise ilkel direnmece, gerilla tipi eşkıya motifine girer.

1.4.9. Çakıcı Efe Türküsü

*Çakıcı'nın mor fesi
İzmir'den gelir sesi
Ona da Çakıcı derler
Yar fidan boylu
Nice canlar yakıyor*

*İzmir'in kavakları
Dökülür yaprakları
Ona da derler Çakıcı
Yar fidan boylu
Yakıyor konakları*

*Tabakası kırmızı
Sevdiği Faşa kızı
Hiç Allah'tan korkmuyor
Yar fidan boylu
Nice canlar yakıyor⁹¹*

Çakıcı Efe hasta toplumun yarattığı bir bireysel başkaldırı olayıdır. Olayı tüm boyutlarıyla incelediğimizde bireysel başkaldırının toplumsal boyutlara ulaştığını görüyoruz. Çakıcı Efe 2. Abdülhamit devrinde yaşamış ve 1910'a kadar İzmir, Aydın, Denizli'de hüküm sürmüş, adeta ikinci bir hükümet gibi davranmış bir

⁹¹ Bayrak, a.g.e., s. 626.

eşkıyadır. Bu yıllarda halktan vergi almış, adalet dağıtmış, yol, köprü ve camiler yaptırmıştır. Yani Çakıcı Efe merhametli, vicdanlı, halkı seven, cesur, cüretkâr, mert, otoriter bir zeybektir. İstibdat yönetimine karşı halk ruhunda parlayan isyan eğilimlerine tercüman olmuş bir eşkıyadır. Ayrıca onun halk içindeki en büyük şöhreti de zenginden ve zalimden alıp fakirlere dağıtmasından geliyordu. Yani Robin Hood'un 1890'lar ve 1910'larda İzmir ve çevresinde vücut bulmuş halidir. Ayrıca hükümetten herhangi bir himaye ve yardım bulamayanlar kurtuluşu anda aramışlardır. Bütün bunların yanında hayatında olduğu gibi ölümünden sonra da sürekli büyük bir halk kahramanı niteliği ve şöhretini devam ettirmiştir. Bu türkünün yedi tane de varyantı vardır. Bütün bunları bir araya topladığımızda Çakıcı Efe erdemli, sosyal eşkıyadır.

1.4.10. Osman Efe Türküsü

Bozdağ'ın başında mangal kömürü

Martinimin ucu Moskof demiri

Ne diyelim gelen devlet emiri

Süpürün hanları Osman geliyor

Kıratın üstünde aslan geliyor.

Osman göçün yıkmış yolun sağına

Atım oynamıyor Bulgar dağına

Adam teslim mi olur Kürdün beyine

Osman'ım Osman'ım Efe Osman'ım

Efe olduğuma ben de pişmanım

Bozdağ'ın başında inden evim var

İzmir'in içinde Çakırcalı şahım var

Adam teslim mi olur Kürdün beyine

Osman'ım Osman'ım Efe Osman'ım

*Osman 'in bindiği sırmadan eğer
Her gelen kurşunlar Osman 'a değer
Osman 'in anası boynunu eğer*

*Suda balık oynar deniz dalgalı
Bugün Osman 'in başı çok sevdalı*

*Çekin kıratımı binit taşıma
Ellerim erişmiyor kaşına*

*Adam teslim mi olur Kürdün beyine
Osman 'ım Osman 'ım Efe Osman 'ım*

*Çekin kıratımı nalbant nallasın
Vereyim parasını hakkı kalmasın
Dur cellat boynumdan kanım yere damlasın*

*Osman 'ım Osman 'ım Efe Osman 'ım
Efe olduğuma ben de pişmanım ⁹²*

Osman Efe Türküsünde yer alan Osman Efe yaygın bir üne sahip olmuş bir eşkıyadır. Osman Efe türküden ve hikâyeden anladığımız kadarıyla memleketin en pinti zenginlerini durduran, eşyalarına ortak olan ve bunları fakirlerle paylaşan bir eşkıyadır. Çok fakirler sadece bu yardımlarla geçinirmiş. Memlekette zenginler hariç çoluk çocuk herkes onu severmiş. Burada zenginler bakımından baktığımızda adi hırsız, çapulcu ve haydut motifini görürken, halk tarafından baktığımızda ise erdemli, sosyal eşkıya motifini görürüz.

1.4.11. Yörük Ali Efe Türküsü

*Kahvenin önü şimşir
Kahveci kahve pişir
Yörük de Ali geliyor*

⁹² Bayrak, a.g.e., s. 641.

Akılın başına devşir

Kale yaptım hanoldu

Yörük Ali Avrupa 'ya şan oldu

Aydın dağıını oydular

İçine çete koydular

Yörük de Ali ismini

Hazret-i Ali koydular

Ördek gitti kaz geldi

Yörük Ali 'ye gavur İzmir az geldi

Tencerem dolu ayran

Gezerim seyran seyran

Yörük Ali 'nin arkadaşı

Ödemişli Kör Bayram

Byaram aman değil mi

Ali Efe 'm seyran değil mi

Ödemiş 'i bastılar

Çalıya da martin astılar

Yörük Ali 'ni kurbanına

Bin Yunanlı kestiler

Ördek gitti kaz geldi

Yörük Ali 'ye gavur İzmir az geldi.⁹³

Yörük Ali Efe üzerine yedi tane türkü yakılmıştır. Bizim aldığımız ise en yaygın olarak bilinen ve tanınandır. Yörük Ali Efe Kurtuluş Savaşında dağa çıkmış bir eşkiyadır. Bu türkü de Kurtuluş Savaşında Yunanlara karşı çete savaşı yapan

⁹³ Bayrak, a.g.e., s. 643-646.

kahraman Yörük Ali üstüne yakılmıştır. 1950’li yıllara kadar yaşamıştır. Yunanlılara karşı kahramanca mücadele etmiştir. Ülkenin kurtarılmasında önemli bir rolü vardır. Kurtuluş Savaşından sonra TBMM tarafından İstiklal Madalyası ve Binbaşı rütbesi ile ödüllendirilmiştir. Daha sonra ise eşkıyalığı bırakmış ve halka dönmüştür. Hatta ünlü şairimiz Ziya Gökalp onun hakkında şu mısraları yazmıştır:

*“ Ey Yörük Ali! Sen bir kahramansın,
Güneşin dudağı alnından öper;
Yirmi beş yaşında bir genç arştansın,
Baş eğer önünde dağlar, tepeler...*

*İzmir’e girerken Yunan askeri
Çobandın, elinden kavalı attın...
Düşmandan vurarak yüz on neferi
Tatlı şarabına zehirler kattın...*

*Tunçtan ayakların iki Hisar’da ,
Her kıta üstünde bir elin olsun
Göstersin daimdir Türk bu diyarda
Boğaz’da dev kadar heykelin olsun!”⁹⁴*

İşte böyle bir halk kahramanı olan eşkıya tabi ki de erdemli ve sosyal bir eşkıyadır.

1.4.12. Demirci Mehmet Efe Türküsü

*Tencerem doldu ayran
Ben gezerim seyran seyran
Demirci’nin arkadaşı
Ödemişli Kör Bayram*

*Bayram aman değil mi
Demircioğlu ceylan değil mi*

⁹⁴ Melih Erzen; *Genç Yolcular Mecmuası*, Kurgan Edebiyat, Ankara 2016, s.114.

*Atın boynunda kayış
Atın önünden savuş
Canın kavga istiyorsa
Git Demircioğlu 'na kavuş*

*Kal'a yaptım han oldu
Demircioğlu Avrupa 'ya şan oldu*

*Ödemiş 'i bastılar
Çalıya mavzer astılar
Demirci 'nin kamasından
Yunanlılar kaçtılar*

*Tabancamın demiri
Kostak Adile 'm bu da Allah emiri*

*Ödemiş kavakları
Dökülür yaprakları
Bize de derler Demircioğlu
Yıkarız konakları*

*Dağlar dumansız
Demircioğlu dinsiz imansız*

*Alçak yüksek tepeler
Kulağında elmas küpeler
Çam dibine yaslanıyor
Eli mavzerli çeteler*

*Kal'a yaptım han oldu
Demircioğlu Avrupa 'ya şan oldu*

İndim dereye durdum
Beşli mavzeri kurdum
Adile'nin aşkına
Koca Ömeroğlu'nun vurdum
İlimanım buz gibi
*Kostak Adile'm ellenmedik kız gibi*⁹⁵

Bir başka türkümüz ve kahramanı ise Demirci Mehmet Efe'dir. O da Yörük Ali Efe ile aynı dönemde yaşamış ve Kurtuluş Savaşı sırasında Ege bölgesinde yararlar göstermiş en ünlü efelerdendir. Türkünün hikâyesi Aydın türkülerinde yer alan Demirci Mehmet Efe Türküsüyle aynıdır. Sözleri ise birkaç farklılık göstermektedir. Aslında Aydın'daki ve İzmir'deki Demirci Mehmet Efe aynı kişilerdir. Gerek türküden anladığımız gerekse diğer bilgilerden topladığımız kadarıyla Demirci Mehmet Efe için erdemli, sosyal eşkıya dememiz çok doğru olur.

1.4.13. Gökçen Efe Türküsü

Gökçen Efem iner gelir inişten
Her yanları görülmüyor gümüşten
Gökçen Efem şimdi gelir dögüşten

Gökçen Efem efelerin efesi
Altın gümüş para dolu kesesi
*Bozdağı'ndan gelir onun gür sesi*⁹⁶

Gökçen Efe de Kurtuluş Savaşına katılmış yararlı eşkıyalardan birisidir. İlk başlarda devletin istibdadı üzerine Halil Efe ile dağa çıkan Gökçen Efe hükümetin haksızlıklarından yakınmaktadır. Kendi gibi düşünenleri toplayıp dağa çıkmıştır. Daha sonraları ise Kurtuluş Savaşı yıllarında durum farklı bir hal almıştır. Ödemişli olan Gökçen Efe Ödemiş- Tire yöresinde düşmana çok zararlar vermiştir. Yunan işgal kuvvetleri komutanı kellesine para vaat etmiştir. Çıkan çatışmaların birinde ağır yaralanıp hasta olan Gökçen Efe buna rağmen çatışmalara girmekten kaçınmamıştır. En sonunda ise hayatını kaybetmiştir. Daha sonra ise Cumhuriyet Döneminde kendi

⁹⁵ Bayrak, a.g.e., s. 650.

⁹⁶ Güven, a.g.e., s. 313-314.

köyü olan Fata Köyüne Gökçen ismi verilmiştir. Eşkîyalığının ilk yıllarında Osmanlı idaresinin zorla yarattığı kanlı, bıçaklı bir bela olan Gökçen Efe bu ifadeyle ilkel direnmeçi, gerilla tipine girerken asıl ününü ise Kurtuluş Savaşı yıllarında kazanmıştır. Milli Mücadeledeki üstün başarıları ve şehit olması onu başka bir mertebeye yükseltmiştir. Burada ise erdemli, sosyal eşkıya tipini görüyoruz.

1.4.14. Kamalı Mehmet Efe Türküsü

Arabamın tekeri

Fındık Sıddık'ın

Ödemiş'in şekeri

İki tahta çaktılar

Arasından baktılar

Posluoğlu Mehmedi

Kancıklayıp yaktılar

Arabamın tekeri

Fındık Sıddık'ın

Ödemiş'in şekeri

Kamalı'yı bastılar

Çalıya da martın astılar

Candarmalar korkudan

İlk kurşunda kaçtılar

Arabamın tekeri

Fındık Sıddık'ın

*Ödemiş'in şekeri*⁹⁷

Kamalı Mehmet Efe türküsünde Ödemiş ve Sıddıka sözlerinde hareketle Kamalı Mehmet Efe hakkında bir takım bilgilere sahip oluyoruz. Karısını kaçırılması

⁹⁷ Bayrak, a.g.e., s. 670.

üzerine dağa çıkan bir efeyi görüyoruz. Dönemin diğer eşkıyaları Çakıcı Efe, Arap Sait Paşa ve Posluoğlu Mehmet ile mücadeleleri vardır. Bunu türküde de görüyoruz. Bu türkü halk tarafından yakılmıştır. Halk tarafından sevildiği için erdemli eşkıyadır. Karısının intikamını aldığı için de öç alıcı eşkıya sınıfına da girer.

1.4.15. Ali Efe Türküsü

*Sucahlı'nın başında inden evim var
Aliverin mavzerimi, senden başka kimim var*

*Amanın arkadaşlar ben delilenmişim
Yedi senelik arkadaşımdan ayrılmışım*

*Sucahlı'nın başında ufak tefek taşları
Kalem ile çekilmiş Ali Efenin kaşları*

*Sucahlı'nın başında bombaları kurdular
Ali Efe'yi sorarsan luver ile vurdular*

*Mezarımın taşları kahveye karşı
Belaları çıkaran Kınıklı yüzbaşı*

*Sucahlı'yı bastılar, çalıya da martin astılar
Ali Efe'nin ölüsünü Bergama'da astılar*

*Sucahlı'nın altından bir daha geçsem
Beni vuran ahbabların kanını içsem*

*Sucahlı'nın altından eğildim geçtim
Sol yanımdan vuruldum, yıkıldım düştüm.⁹⁸*

Ali Efe Türküsü İzmir'in kuzey yakasından Bergama'ya ait olan bir türküdür. Türküden eşkıya olan Ali Efe'nin öldürülüşü üzerine yazıldığını anlıyoruz. Hikayesi

⁹⁸ Bayrak, a.g.e., s.677.

olmadığı için bir takım çıkarımlarda bulunacağız. Halk tarafından bu türkü yazıldığı için sevilen bir kişidir diyebiliriz. Ama arada yer alan bazı hayıflanmalar vardır. Ayrıca devletle bir çatışma da söz konusudur. Kınıklı Yüzbaşı ile çatışması buna işaretler. İlk başlarda sevilen Ali Efe için erdemli eşkıya diyebiliriz. Ama devletle çatışması onu ilkel direnmeci ve gerilla tip motifine sokar.

1.4.16. Harmandalı Zeybeği

Harmandalı efem bakıyor, hey hey
Bileğinden kanlar akıyor, vay hay
Gümüş bilezikli mavzerin, vay hay
Namlısından şimşek çalıyor, vay hay

Efeme her cepken yaraşır, hey hey
Korku nedir bilmez dolaşır, vay hay
Bütün kızanların önünde, vay hay
*Elinde yatağan savaşır, vay hay.*⁹⁹

Son olarak Harmandalı Türküsü burada da yer alır. Aydın da kullandığımız ibareleri burada yine vereceğiz. Hemen hemen her Ege düğününde çalınan ve kendine has figürleriyle icra edilen bir halk türküsü olan Harmandalı türküsünde Efe o kadar çok sevilen bir eşkıya olmuş ki tüm Ege Bölgesinin zeybek oyunu haline gelmiştir. Herkes tarafından sevilen ve örnek alınan Efe korku nedir bilmez ve bileğinden kötülerin kanı akan bir kişidir. Dolayısıyla Harmandalı Zeybeği türküsünde yer alan Efe de bir sosyal eşkıyadır.

İzmir türkülerinin arasında eşkıyalık ve kahramanlık konusunu içeren 16 türküyü inceledik. Bu türkülerde eşkıya tip motifine batlığımızda erdemli, sosyal eşkıya tipi sıklıkla görülmektedir. Ayrıca bu sosyal eşkıya tipleri genelde Kurtuluş Savaşı esnasında rastlanan eşkıyalardır. Erdemli, sosyal eşkıya tipine yakın olanlar veya girenler şu eşkıyalardır: Gerali Türküsünde Gerali, Kamaroğlu Türküsünde Kamaroğlu, Boz Ahmet Türküsünde Ahmet, Armanların Hacı Ahmet Türküsündeki Hacı Ahmet, Ümmet Ali Türküsünde Ümmet Ali, Çakıcı Efe, Osman Efe, Yörük Ali

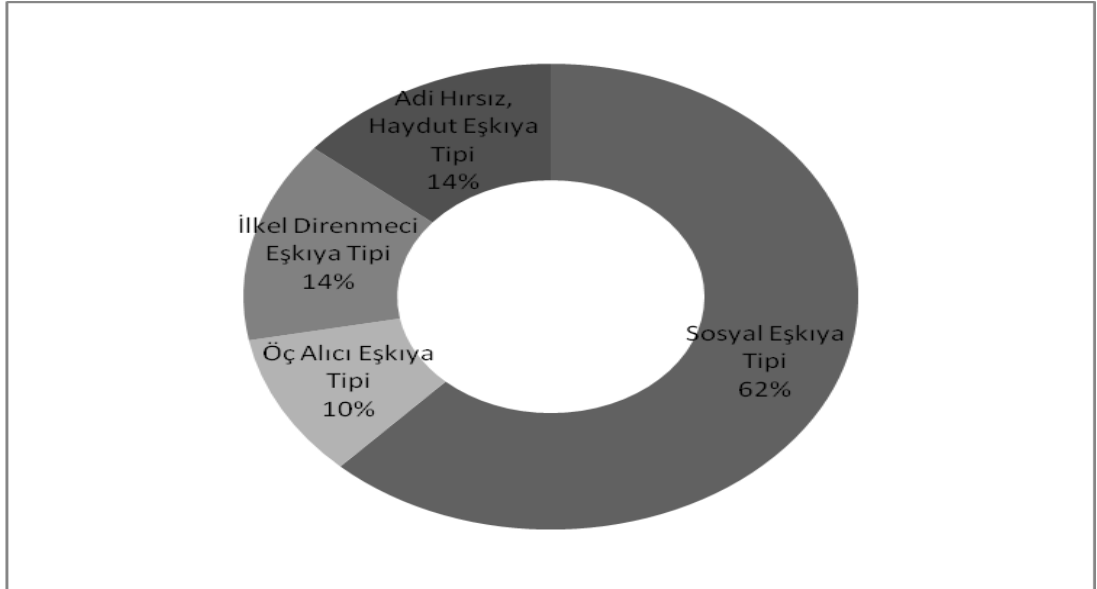
⁹⁹ Güven, a.g.e., s.346.

Efe, Demirci Mehmet Efe, Gökçen Efe, Ali Efe, Kamalı Mehmet Efe ve Harmandalı Efe.

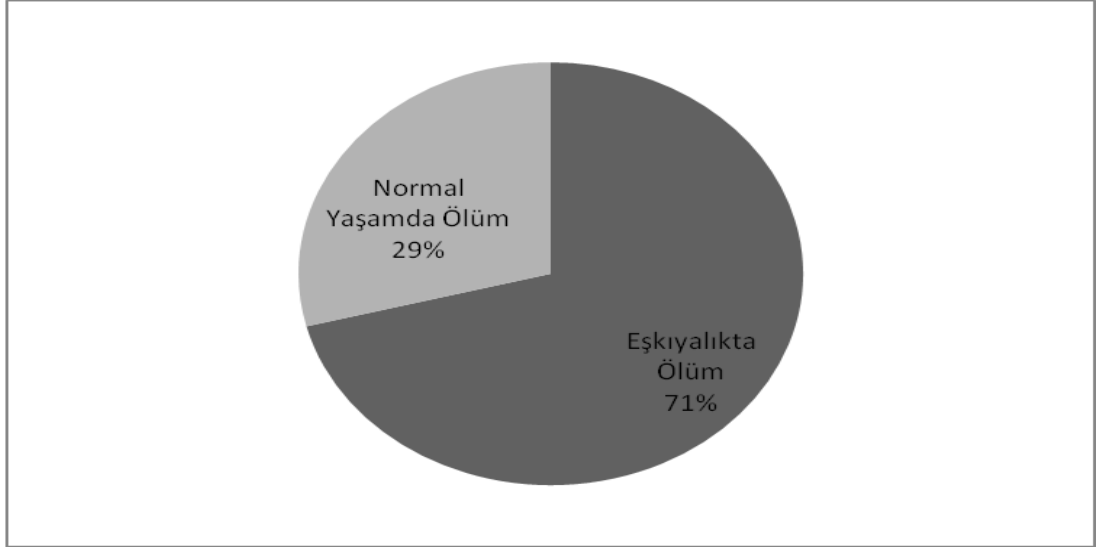
Adi hırsız, çapulcu ve haydut tipine uygun olanlarsa Sinanoğlu Türküsündeki Sinanoğlu, Lazların Türküsündeki Lazlar çetesi, Karataş Türküsündeki Karataş veya Kara Hüseyin ve son olarak Osman Efe Türküsündeki Osman Efe bazı özellikleriyle bu gruba girdiler.

İlkel direnmeçi olarak Ümmet Ali türküsünde ikinci kahraman Gavur Ali, Gökçen Efe'nin ilk eşkıyalık yılları ve yine Ali Efe Türküsünde Ali Efe'nin ilk eşkıyalık yılları bu kapsama dâhil edilmektedir.

Son olarak üç türkümüzdeki kahramanlarda oç alıcı, haydut ve adi hırsız tip motifi görülmektedir. Ümmet Ali Türküsünde Gavur Ali kardeşinin kaçırılmasıyla intikam peşine düşmüş, Kamaroğlu Türküsünde İmamoğlu adlı kişi oç almak için hareket etmesi ve Kamalı Mehmet Efe karısının kaçırılması üzerine eşkıya olmuşlar ve bu motife dâhil olmuşlardır. Toplamda 16 türkü 17 eşkıyanın görüldüğü türkülerde 21 eşkıya tipi karşımıza çıkmıştır. Ayrıca ölüm oranlarına baktığımızda 17 eşkıyadan 5'i normal hayatına devam edip ölmüş, 12'si ise eşkıyalık esnasında öldürülmüştür.

Grafik 7: İzmir'deki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Tipi

Grafik 8: İzmir'deki Türkülerde Görülen Eşkivalıkların Ölüm Sebepleri

1.5. KÜTAHYA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Kütahya, Ege Bölgesinde İç Ege kısmında yer alan bir ildir. Türküler bakımından Kütahya'yı incelediğimizde hemen her türden türküler mevcuttur. Dolayısıyla eşkıya ve kahramanlık türkülleri de vardır. Fakat bu tür türküller kıyı kesimlerdeki illerdeki gibi fazla değildir. Özellikle ilin Gediz ve Simav yörelerinde buraların biraz daha dağ kesimlerinin fazla olmasından dolayı ve geçmişte özellikle Kurtuluş Savaşı esnasında olayların buralarda fazla olmasından dolayı eşkıyalık ve kahramanlık türküllerine rastlanır. Bu türküller şunlardır. İslamoğlu Türküsü, Curoğlu Türküsü, Melal Zeybek Türküsü.

1.5.1. İslamoğlu Türküsü

*İslamoğlu derler benim adımı
Yiyen bilir ince bıçağımın tadını
Yaman olur Şaphanenin adamı*

*N'olaydım da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın*

*Şaphane dağını duman bürüdü
Üç yüz atlı beş yüz yaya yürüdü*

Can Mustafa 'm Őu dųnyada bindi

*N'olaydım da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın*

*İslamoğlu iner gelir eniŐden
Her yanları gųrųlmųyor gųmųŐten
Mevlam kurtarsın seni bu işten*

*N'olaydım da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın*

*İslamoğlu Orhanlar 'a yaslanır
Yağar yağmur al cepkeni ıslanır
Deli gųnųl bir gųn olur uslanır.*

*N'olaydım da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın*

*İslamoğlu derler benim bir adım
DųŐmandan ųç almak idi muradım
Tavlada bağlandı kaldı kır atım*

*N'olaydım da keşke teslim olaydın
Konak avlusuna kendin varaydın¹⁰⁰*

İslamođlu'ndan bahsetmiŐken İslamođlu tųrkųsųnų ve hikâyesini incelemeden bir karar vermek gerekirse direkt olarak İslamođlu'na erdemli, sosyal eŐkıya diyebiliriz. Çünkü bųlgede bu kadar karakterli baŐka bir eŐkıya figųrų yoktur. Yedi yaŐındaki çocuktan, yetmiŐ yaŐındaki dedelere kadar herhangi bir dųğųnde onun hareketlerinden taban alınarak oynanan baŐka bir halk oyunu yoktur. Tųrkųyų ve hikâyesini incelediđimizde İslamođlu'nun Kųtahya'nın Őaphane ilçesinde yaŐamıŐ

¹⁰⁰ Gųven, a.g.e, s. 343.

bir genç olduğunu görüyoruz. Asıl adı Mustafa olan İslamoğlu kendisine atılan bir iftira sonucunda mahkum olmuştur. Hapisten çıkan Mustafa hapiste aldığı kararla düşmanlarından intikam almak için dağa çıkmış ve eşkıya olmuştur. Daha sonra ailesine eziyet edilmeye başlanmış ve affedilmek vaadiyle Mustafa teslim olmak zorunda kalmıştır. Fakat affedilmemiş ve zincire vurularak hapse atılmıştır. Hapishaneden kısa bir süre sonra kaçan Mustafa tekrar dağa çıkmıştır. Dağda zenginlerden alıp, fakirlere dağıtmaya başlamıştır. Irza, namusa geçenleri cezalandırmıştır. Dolayısıyla Kütahya, Uşak ve Afyon yöresinde hâkimiyet kurmuş ve halk tarafından çok sevilmiştir. Bu hükümranlığı yedi sene sürmüştür. Yedinci senenin sonunda kendisine ihanet eden bir adamı yüzünden pusuya düşürülmüş ve aldığı yaralarla düşüp ölmüştür. Buradan da gördüğümüz gibi eşkıya İslamoğlu ilk başta az da olsa öç alıcı bir eşkıya özelliği göstermesine rağmen aslında erdemli, sosyal eşkıyanın bir başka vücut bulmuş halidir. Sadece Kütahya’da değil, Afyonkarahisar’da ve Uşak’ta da adına türküler yakılması bu görüşümüzü desteklemektedir.

1.5.2. Curoğlu Türküsü

*Allah Allah diyelim binelim ata
Sıyralım ince bıçağı vuralım ete
Sürelim Nasuhoğlu ’nu Şam ’dan öte
Vurun şahbazlarım der Curoğlu*

*Adımı sorarsan Yörük azgını
İndirin ileşine kara kuzgunu
Vur üzengiye topla dizgini
Vurun keleşlerim der Curoğlu*

*Hendekler kazdırdım boyumdan alçak
Yiğitler besledim kendimden kaçak
Bir eli dabanca bir eli bıçak
Vurun şahbazların der Curoğlu*

Atımın kuyruğu satırdır satır
Kesilen keller meydanda yatır
Kaçma Nasuhoğlu salâvat getir
*Vurun şahbazlarım der Curoğlu*¹⁰¹

Bir başka eşkıya ve kahramanlık türküsü olan Curoğlu türküsüne baktığımızda Kütahya'nın Simav ilçesinde yaşayan bir eşkıyayı görmekteyiz. Yine aynı dönemde yaşayan Simav Beyi Nasıfoğlu ile birlikte türküde ve hikâyede adı geçmektedir. Nasıfoğlu devletle arası bozulunca bir başkaldırıya yelteniyor ve başına ödülleri konuyor. Kim Nasıfoğlu'nun kellesini getirirse, suçu varsa bağışlanacaktır ve parayla ödüllendirilecektir. O dönemde dağda çete başı olan Curoğlu bağışlanmak ve halkla iyi olan arasını devletle de düzeltmek niyetindedir. Halk da Curoğlu'na çağrılar yapmış ve desteklemiştir. Nasıfoğlu'nu Demirci Dağı yakınlarında yakalayan Curoğlu Nasıfoğlu'nu öldürüp cesedi ilgililere teslim etmiş ve çok sevildiği halkın arasına dönmüştür. Curoğlu türküsünde iki tane eşkıya karşımıza çıkmıştır. Bunların ilki Nasıfoğlu, diğeri türküye de adını veren Curoğlu'dur. Nasıfoğlu hem devlete karşı çıkan hem de halka zulmeden bir eşkıyadır. Dolayısıyla adı hırsız, çapulcu ve haydut tipini taşır. Bunu yanı sıra bir de devlete karşı isyan edince ilkel direnmece motifine de uyan bir eşkıya olmuştur. Bunun tam aksine Curoğlu ise halk tarafından sevilen bir eşkıyadır ve halkın arasına dönmek ister. Burada ise erdemli, sosyal eşkıya özelliğini görüyoruz.

1.5.3. Melal Zeybek Türküsü

Tabutumun altı çatlak
Sol böğrümde girdi bıçak
Yar yar aman aman

Beni vuran benden da alçak
Uyan Melal uyan da civanım gör beni
Çama Martin astım
Saat beşte Simav'ı bastım
Yar yar aman aman

¹⁰¹ Bayrak, a.g.e., s. 545-546.

*Şu Simav'da kulak kestim
Uyan Melal uyan da civanım sar beni
Evlerinin önü nane
Ben kül oldum yane yane
Yar yar aman aman*

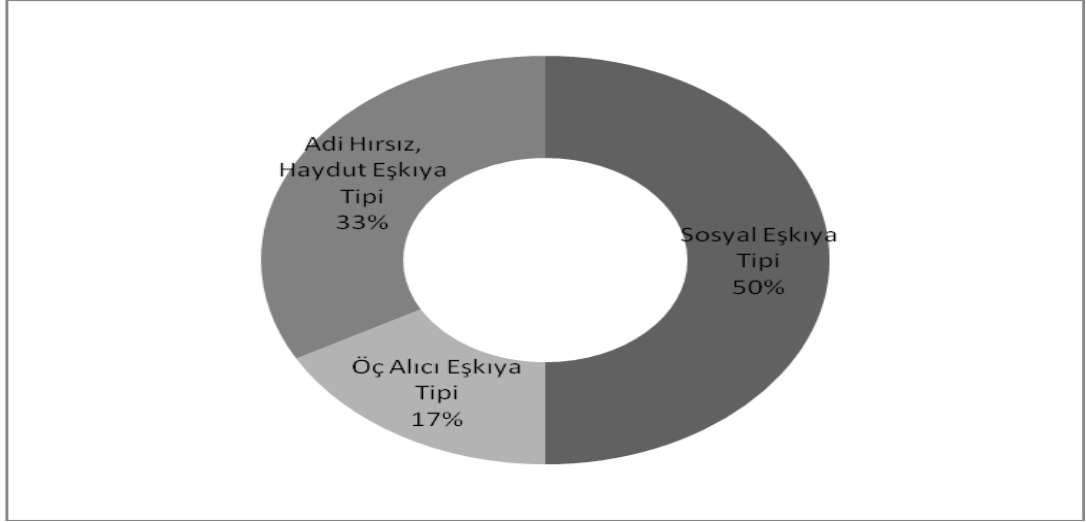
*Kâfir isen gel imana
Uyan Melal uyan da kardeşim gör beni
Evlerinin önü marul
Kanım akar harıl harıl
Yar yar aman aman¹⁰²*

Kütahya yöresine ait son eşkıya ve kahramanlık türkümüz Melal Zeybek Türküsüdür. Melal Zeybek Gediz ve Simav yöresinde ünlü bir zeybek ve eşkıyadır. Melal Zeybek türküsünün hikâyesinde seferberlik yıllarında askere gitmemiş ve kaçak durumuna düşmüştür. Daha sonra askerlik şubesi onun hakkında yakalama emri vermiş ve dağa çıkarak eşkıya olmuştur. Dağda zenginlere haber salmış ve kendisine yardım istemiştir. Yardım etmeyen veya kimsesiz kişileri ezen zenginlerin ya kendilerini ya da çocuklarını dağa kaldırmıştır. Çoğu zaman aldığı fidyeleri halkla paylaşmıştır. En sonunda Serezli Mehmet denilen bir arkadaşı tarafından ihanete uğrayıp uykuda öldürülmüştür. Burada Melal Zeybek iki tür eşkıya tip motifi göstermektedir. İlki fidyeye toplaması ve dağa kaldırma işlemi olmasından dolayı adi hırsız, haydut ve çapulcu özelliği gösteriyor. Fakat bunu diğer yaptıklarıyla siliyor. Çünkü bu adam kaçırımları az da olsa kendi için ama çoğu zaman halk için yapmaktadır. Bu yüzden Melal Zeybek burada erdemli, sosyal eşkıya özelliği göstermektedir. Genel olarak Melal Zeybek erdemli eşkıyadır az da olsa haydut, çapulcu özelliği de gösterir.

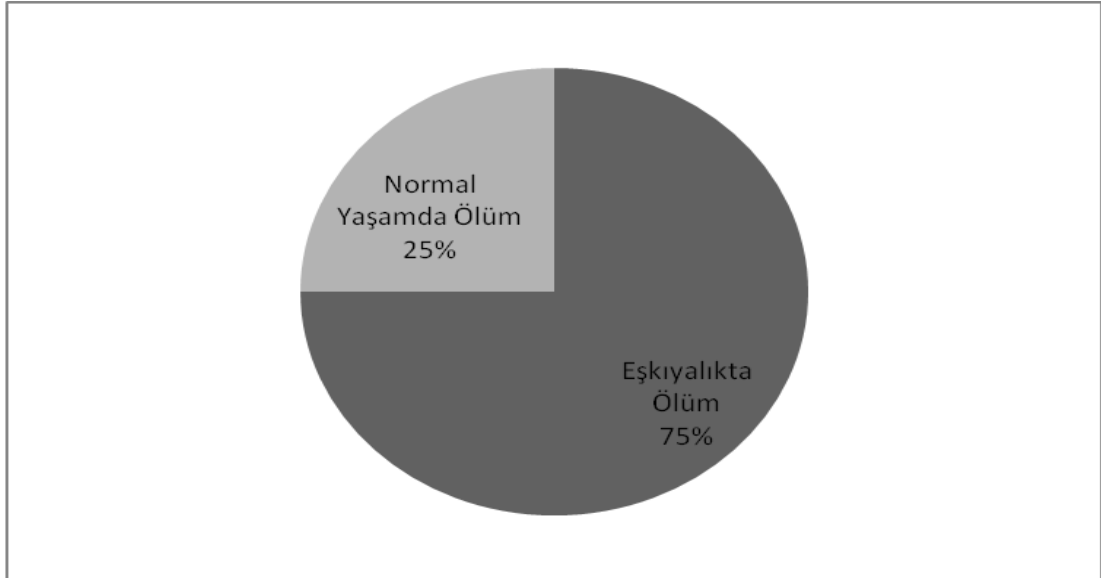
Kütahya yöresine ait üç eşkıya ve kahramanlık türküsünde eşkıyalık tipi incelemesinde üç türküdeki kahramanlarda erdemli, sosyal eşkıya tipi mevcuttur. Curoğlu türküsünde yer alan ikinci kahraman Nasıfoğlu'nda ve Melal Zeybek türküsünde az da olsa adi hırsız, çapulcu ve haydut tipi özelliği vardır. Bu ilimizde de

¹⁰² Bayrak, a.g.e., s. 673.

diğer iller gibi genel bir deyişle eşkıyalar erdemli eşkıyadır diyebiliriz. Kütahya’da 3 türküde 4 eşkıya ve 6 tiple karşılaştık. Ölüm sebepleri kısmında 4 eşkıyadan 3’ünün eşkıyalık esnasında 1’inin ise daha sonra öldüğünü görüyoruz. Bunu grafiklerle de gösterelim.

Grafik 9: Kütahya’daki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Tipi

Grafik 10: Kütahya’daki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Ölüm Sebepleri

1.6. MANİSA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Manisa ili yöre olarak İzmir, Kütahya ve Uşak illeri ile komşudur. Bunların yanı sıra bu illerle ortak veya varyant farkı olan türküleri de mevcuttur. Kapsam olarak oldukça geniş olan türkü alanından kahramanlık ve eşkıyalık türkülerini tespit ettik. Bu türküler şunlardır: Gerali Türküsü, Ali Molla veya Gâvur İmam Türküsü, Çerkez Ali ve Kara Aptil Türküsü, Keloğlan Memed Türküsü, Yörük Ali Türküsü, Demirci Mehmet Efe Türküsü, Karahmetoğlu Hüseyin Efe Türküsü, Hasip Zeybek Türküsü, Şaşlı Efe Türküsü, Kör Bayram Türküsü, Efeler Geliyor Dört Atlı Türküsü, Kayaserdir Yolumuz Türküsü, Sabah Olsun Aman Efem Türküsü, Derviş Efe Türküsü, Velioğlu Türküsü. Görüldüğü gibi Manisa'ya ait eşkıya ve kahramanlık türküleri hayli vardır. Bazı türkülerin İzmir ve Kütahya yöresine ait olduğu da sanılmaktadır. Mesela Gerali adlı türküyü İzmir, Aydın gibi yörelerde de incelemiştik. Ayrıca bazılarının hikâyelerine henüz ulaşamamıştır. Fakat gerek yöre adından gerekse oyun havalarından bunların yaşanmış olaylardan alındığı sanılmaktadır.

1.6.1. Gerali Türküsü

*Gerali'nin boyu serviden uzun
Seyredelim dağları yaz ile güzün
İzmir'in içinde Belloz'un kızın
Sararım kara bağrıma diyen Gerali*

*Kuyucakpınarı harlayıp akar
Gerali'nin kurşunu dağları yakar
Yığmışlar kumaşı şala kim bakar
Yolları bedesten eden Gerali*

*Kuyucaktan çıktım kollarım bağlı
Aydın kasabasında urganım yağlı
Gelmeyin kardeşler ciğerim dağlı
Kıymayın gençliğime der Gerali*

*Fağfuri fincandan içtiğim şarap
İnerim İzmir'e eylerim harap
Arkadaşımı sorarsan Parmaksız Arap
Yakarım İzmir'i diyen Gerali*

*Adelle'den çıktım ellerim bağlı
Manisa konağında urgsnum yağlı
Sana ni'nnedim n'ettim a Karaosmanoğlu
Gençlik elden gitti dedi Gerali*

*İzmir'in içinde midem bulandı
Okundu fermanım kalbim inandı
Behey Kar'osmanoğlu sana kimler yarandı
Gençlik elden gitti diyen Gerali*

*Kova kova beni Adelle'de tuttular
Ak ellerime taş kelepçe taktular
Omzumu yardılar da mumlar yaktular
Aldırdın gençliği diyen Gerali*

*Gerali dedikleri bir kara dana
Çekti bıçağı tüngüdü meydana
Gerali'yi doğuracak bindebir ana
İnersem yakarım gavur İzmir diyen Gerali*

*Gerali dedikleri bir ince uşak
Başına şal dolamış beline kuşak
Başına toplamış bin beş yüz uşak
Yakarım gavur İzmir diyen Gerali*

*Oturttular beni bir değirmenin bendine
Gerali söyler kendi kendine*

*Şimdi geldin mi Osmanlının adına
Gençlik elden gitti diyen Gerali¹⁰³.*

Gerali Türküsü başka illerde de yer alan bir türküdür. İzmir ve Aydın ilinde de rastladığımız Gerali halk tarafından çok sevilmiş ve bu yörede de adından sıkça söz ettirmiş olması sebebiyle adına türkü yakılmıştır. Türkü sözleri bakımından İzmir ve Aydın illerindeki türkülerden kısmen ayrılır. Fakat Gerali eşkıya tipi bakımından bu illerden ayrılmaz. Buradaki motif yine erdemli, sosyal eşkıya motifine girer. Yine bu türküde de Karaosmanoğlu ile mücadelesi ve halkın yanında oluşu anlatılıyor.

1.6.2. Ali Molla (Gâvur İmam) Türküsü

*Ali Molla 'm taştan çıktı parladı
Yavuklusu karşı çıktı ağladı
Yağlı kurşun ciğerimi dağladı
Ali Molla 'm der de ağlar analar.*

*Deli Molla dedikleri bir güççük uşak
Beline guşanmış bir homa guşak
Yanına da devşirmiş kırkbir uşak
Kırk daha yollasın der Kışioğlu*

*Deli Molla çadırında oturur
Gelene gidene cevap yetirir
İki dinli bir kahpadan ötürü
Al ilen avlandım der Deli Molla*

*Günün doğduğu yerden ben de doğarın
Duvarca duvarca boynun eğerin
Kendim güççüğündür güzel severin
Al ilen avlandım der Deli Molla*

Aşağıdan gelir Molla 'nın göçü

¹⁰³ Bayrak, a.g.e., s. 458-461.

*Al kanla doludur kefenin içi
Yoktur ağalar yoktur Molla'nın suçu
Ah avlandım der Deli Molla*

*Deli Molla'm seni öldürdüler mi
Kanını pekmeze döndürdüler mi
Ağasız kadısız kaldırdılar mı
Ar kılın avlandım der Deli Molla.¹⁰⁴*

Ali Molla Türküsünün bir diğer adı Gâvur İmam Türküsüdür. Türkü oldukça kısa bir türkü olmakla beraber hikâyesi olan bir türküdür. Bir köyde imamlık ve hocalık yapan Ali Molla bir olaya tanık olur. Köyde fakir olan bir kadından zorla vergi almaya çalışan tahsildara kızar ve kadının borcunu ödemek ister. 18 kuruş olan borcunu öder ve makbuzunu ister. Tahsildar ise 18 yerine 8 yazar. Daha sonra buna sinirlenen Ali Molla evine gidip cübbesini çıkarıyor ve zeybek kıyafeti giyiyor. Zaptiyeyi ve tahsildarı öldürüyor. Daha sonra dağa çıkıyor. Daha sonra affedileceği vaadiyle şehre çağırılıyor ve hükümet görevlilerince öldürülüyor. Hikâyede görüldüğü gibi Ali Molla veya Gâvur İmam köylüsüne zarar veren tahsildardan intikam almış ve daha sonra halkına yarar sağlamak için eşkıya olmuştur. Burada iki tür eşkıya motifini görüyoruz. Bunlardan ilki tahsildardan intikam almak için onu öldürmesi öç alıcı eşkıyaya işaret ederken daha sonra halk ve köyü için bunu yapması da erdemli, sosyal eşkıya özelliğini gösterir.

1.6.3. Çerkez Ali İle Kara Aptilin Türküsü

*Göveli'den çıktım başım selamet
Arap dersinde koptu kıyamet
Kıymayın efeler benim canıma
Sağolursam komam senin yanına*

*Göveli ile şu Sayıkın arası
Pek mi koygun Çerkez Ali'nin yarası
Kalizoğlu mehlem bulup sarası*

¹⁰⁴ Bayrak, a.g.e., s. 540-541.

*Kıymayın efeler benim canıma
Sağolursam komam senin yanına*

*Kara Aptil şu dağlardan yürüdü
Göveli 'ye kara duman bürüdü
Çerkez Ali şu arada bir idi
Kıymayın efeler benim canıma
Sağolursam komam senin yanına*

*Erken gider Göveli 'nin ineği
Kara Aptil gece yapmış gümeyi
Gel Kalizoğlu kaldır benim ölümü
Demirci 'ye doğru döndürdüler yönümü*

*Erken öter Göveli 'nin horozu
Urganlara geçmiş Çerkez Ali 'nin boğazı
N'olaydı n'olaydı altılım, kamam olaydı*

*Kadifenin endazesini mecede
Çerkez Ali kayıp gitti gecede
Kara Fatma 'm olsun sana mücüde
Kıymayın efeler sizin ben de neniz var¹⁰⁵
Göveli köyünde Ali Rıza oğlum var.*

Çerkez Ali ve Kara Aptil Türküsünde bir tane görünmesine rağmen aslında iki tane eşkıya vardır. Demirci ilçesine bağlı Göveli'de geçen türkünün hikâyesinde Çerkez Ali ölen bir tüccarın mallarını ele geçirir ve zenginleşir. Çevreye de zarar vermeye başlar. Başta karısı Kara Fatma olmak üzere herkes Çerkez Ali'den rahatsız olur. Karısı Kara Fatma yörenin eşkıyalarından olan Kara Aptil'e haber gönderir ve Çerkez Ali'yi ortadan kaldırmak için anlaşılır. Başkasının ağzından mektup yazarlar ve bir yere gelmesini isterler. Oraya giden Çerkez Ali karşısında karısıyla birlikte

¹⁰⁵ Salih Turhan; *Manisa Türküleri ve Oyun Havaları*, Manisa Valiliği İl Özel İdaresi Kültür ve Sanat Yayınları, Ankara 2010, s. 80-81.

Kara Aptil'i bulur. Kara Aptil onu öldürür ve daha sonra Kara Fatma ile evlenir. Burada bir tane eşkıya olmasına rağmen iki tane eşkıya tipi var demiştik. Çerkez Ali aslında eşkıya değildir fakat halka ettiği zulüm ve karısını bile caydırması ve yasal olmayan yollardan zengin olması sonucunda adi hırsız, çapulcu, haydut tipine çok yakındır. Asıl eşkıya olan Kara Aptil ise kumpas kurarak adam öldürmek ve adamın eşini elinden almak gibi haydut özelliğini gösteren eşkıyadır. Yine Kara Aptil de adi hırsız, çapulcu ve haydut eşkıya motifine girer.

1.6.4. Keloğlan Memedin Türküsü

*Gölde'den çıktım başım selamet
Bakır gölüne varınca koptu kıyamet
Kardeşim bir evladım sana emanet
İlmelik'te kaldı benim mezarım.¹⁰⁶*

Keloğlan Memedin Türküsü de Ali Molla gibi kısa bir türküdür. Keloğlan Memed Demirci'ye bağlı Yağbasan Köyündendir. 93 Harbi zamanında askerden kaçarak dağa çıkar. Burada çete kuran Keloğlan Memed etrafa zarar vermeye başlar. Rumlara da zarar veren Keloğlan Memed bir davette sarılıyor ve çıkan çatışmada dizinden vuruluyor, yaralı haliyle saklanmaya çalışsa da yakalanıp öldürülüyor. Çetesi ise teslim oluyor ve savaş olduğu için affedilip askere alınıyorlar. Burada Keloğlan Memed'i eşkıya tip motifinden incelediğimizde ilk başlarda askerden kaçması ve devlete karşı bir eşkıya çetesi kurması sebebiyle ilkel direnmeçi, gerilla eşkıyadır. Ayrıca etrafa zarar vermesi ve mallara el koyması sebebiyle adi hırsız, haydut, çapulcu eşkıya tipine de örneklik taşır.

1.6.5. Yörük Ali Efe Türküsü

*Kahvenin önü şimşir
Kahveci kahve pişir
Yörük de Ali geliyor
Akılın başına devşir*

¹⁰⁶ Bayrak, a.g.e., s. 553.

*Kale yaptım han oldu
Yörük Ali Avrupa 'ya şan oldu*

*Aydın dağını oydular
İçine çete koydular
Yörük de Ali 'nin ismini
Hazret-i Ali koydular*

*Ördek gitti kaz geldi
Yörük Ali 'ye gavur İzmir az geldi*

*Tencerem doldu ayran
Gezerim seyran seyran
Yörük Ali 'nin arkadaşı
Ödemişli Kör Bayram*

*Bayram aman değil mi
Ali Efe 'm seyran değil mi*

*Ödemiş 'i bastılar
Çalıya da martin astılar
Yörük Ali 'nin kurbanına
Bin Yunanlı kestiler*

*Ördek gitti kaz geldi
Yörük Ali 'ye gavur İzmir az geldi.¹⁰⁷*

Yörük Ali Efe Türküsü İzmir yöresinde de yer alan bir türküdür. Manisa ile İzmir arasında çok az mesafe olduğu için ve Kurtuluş Savaşında iki yörenin halkı ortak hareket ettiği için iki yörede de Yörük Ali Efe ünlenmiştir. Söz bakımından iki yörenin türküsü birbirine benzemektedir. Hikâyesi ise İzmir türküsündeki hikâyesiyle aynıdır. Yörük Ali Efe Kurtuluş Savaşında Yunanlara karşı çete savaşı yapan ünlü

¹⁰⁷ Bayrak, a.g.e., s. 643-647.

bir eşkıyadır. Kurtuluş Savaşı sonrası kendisine İstiklal madalyası ve Binbaşı rütbesi de verilmiştir. İşte buradan halka ve vatana fayda sağladığı için erdemli eşkıya tipine girer.

1.6.6. Demirci Mehmet Efe Türküsü

Tencerem dolu ayran

Ben gezerim seyran seyran

Demirci'nin arkadaşı

Ödemişli Kör Bayram

Ödemiş Kavakları

Dökülür yaprakları

Bize de derler Demircioğlu

Yıkarcı konakları

Ödemiş'i bastılar

Çalıya mavzer astılar

Demircinin kamasından

Yunanlılar kaçtılar.

Alçak yüksek tepeler

Kulağında elmas küpeler

Çam dibine yaslanıyor

Eli mavzerli çeteler¹⁰⁸

Demirci Mehmet Efe Türküsü de hem İzmir'de hem de Aydın'da rastladığımız bir başka türküdür. Türkünün hem kendisi hem de hikâyesi diğer illerle aynıdır. Dolayısıyla Demirci Mehmet Efe diğer illerde olduğu gibi burada da erdemli, sosyal eşkıya özelliği içerir.

¹⁰⁸ Bayrak, a.g.e., s. 648.

1.6.7. Karaahmetoğlu Hüseyin Efe Türküsü

*Aliverin martinimi dolduram
Dolduram da düşmanlerımı öldürem
Düşmanımı öldürem de ben kendimi bildirem*

*Yandım dostlar yandım, kabir bana dar geldi
Bu gençlikte ölüm bana zor geldi*

*Aliverin al atımın gemini
Ulu yola çıkayım takayım atın yemini
Ben süremedim eller sürsün demini*

*Yandım dostlar yandım, kabir bana dar geldi
Bu gençlikte ölüm bana zor geldi*

*Kulalar'ı geçince aman çeteler bastılar
Armut dallarına mavzerleri astılar
Gece saat üçte Hüseyin Efe'yi kestiler*

*Aman dostlar, dostlar bir hal geldi başıma
Yandım dostlar yandım, kabir bana dar geldi
Bu gençlikte ölüm bana zor geldi.*

*Kulalar'ın alt yanında değirmeni
Hüseyin Efe'yi vuran gavur değil Ermeni*

*Yandım dostlar yandım, kabir bana dar geldi
Bu gençlikte ölüm bana zor geldi*

*Aman Siddıka'm aman, iki elleri koynunda ağlama
Ağlayıp da beni yollardan eğleme*

*Yandım dostlar yandım, kabir bana dar geldi
Bu gençlikte ölüm bana zor geldi.¹⁰⁹*

Karahmetoğlu Hüseyin Efe Türküsünde yine Kurtuluş Savaşı yıllarını görüyoruz. Asker kaçağı olan birçok kişi dağa çıkmış ve başlarında ise Hüseyin Efe bulunmaktadır. Yunanlılar Ege'ye girince o da dağdan inip çetesiyle savaşa katılmıştır. Daha sonra Çerkez Ethem komutasındaki güçlere katılan Hüseyin Efe daha sonra anlaşmazlık yüzünden evinde öldürülür. Burada ilk başlarda devlete karşı dağa çıkan Hüseyin Efe ilkel direnmece, gerilla iken daha sonraları vatan için savaşması sebebiyle erdemli, sosyal eşkıya seviyesine ulaşmıştır.

1.6.8. Hasip Zeybek Türküsü

*Asa köyün pınarları harlıyor
Hasip Zeybeğin kamaları parlıyor*

*Gide gide kundurama kum doldu
Hasip Zeybek yedi köye ün oldu*

*Asa Köyün kirazları bellendi
Hasip Zeybek şu dağlarda ünlendi*

*Yimeydim Şalgamların aşını
Göklü de yedim tatlı canın başım.¹¹⁰*

Hasip Zeybek Türküsü tamamıyla Manisa yöresine ait bir türküdür. Hasip Zeybek Demirci'ye bağlı Alağaç Köyündendir. Kendisine atılan iftira ve yalancı tanıklıkla tutuklanır. Hapisten kaçan Hasip Zeybek dağa çıkar oç almaya karar verir. Kendisine iftira atan ve yalancı tanıklık yapan 3 kişiyi öldürür ve evlerini ateşe verir. Başına ödül vaat edilen Hasip Zeybek bir hainlikle yakalanıp öldürülür. Annesi ise cesedi teşhir edilirken deli gibi koşuşturup bu türküyü yaktığı söylenir. Burada Hasip Zeybek hakkında oç alıcı eşkıya motifini taşıdığını görüyoruz.

¹⁰⁹ Bayrak, a.g.e., s. 666-667.

¹¹⁰ Bayrak, a.g.e., s. 670-672.

1.6.9. Şaşlı Efe(Bakırlı Mehmet Efe Türküsü)

*Uzun olur şu Bakır'ın ovası
Çok mu sürer efem, Yunanlılar davası
Eyyahlar olsun, kadehler dolsun
Şaşlı Efe işleme şan olsun*

*Çifilik ovasında kuzu kebabı
Şaşlı Efe aleme şan olsun
Ah neler olsun, kadehler dolsun
Şaşlı Efe aleme şan olsun*

*Mehmet Çavuş inip gelir inişten
Her yanları görünmüyor gümüştən
Eyyah eyyah olsun kadehler dolsun
Şaşlı Efe de aman şan olsun*

*Mehmet Çavuş silahını doldurur
Doldurur da Yunanlıları öldürür
Eyyah eyyah olsun kadehler dolsun
Şaşlı Efe de aman şan olsun*

*Bakırlı'nın altındandır dersei
Şaşlı Efenin sol dizinde yaresi
Eyyahlar olsun, kadehler dolsun
Şaşlı Efe yar yar şan olsun*

*Uzun olur efelerin bıçağı
Şaşlı'da efem Anadolu uşağı
Eyyahlar olsun, kadehler dolsun
Şaşlı Efe yar yar şan olsun.¹¹¹*

¹¹¹ Bayrak, a.g.e., s. 670.

Şaşlı Efe Türküsü bir diğer adıyla Bakırlı Mehmet Efe Türküsüdür. Kırkağaç ilçesine bağlı Bakırlı Köyünden olan Şaşlı Efe'nin dağa çıkışı yine Yunan işgali üzerinedir. 150 civarında adamıyla Bigadiç- Sındırgı yöresinde Yunan karakollarına sürekli baskın düzenler. Adamlarıyla birlikte bağımsız çete savaşı yapanlardandır. Kurtuluş Savaşı sonrasında tekrar köyüne dönen Bakırlı Efe halk tarafından sevilmiş bir eşkiyadır. Dolayısıyla Şaşlı Efe bir diğer adıyla Bakırlı Mehmet Efe erdemli, sosyal eşkiyadır.

1.6.10. Kör Bayram Türküsü

İndim Kemer damına

Fiske vurdum camına

Ferman yazdım yolladım

Poyrazlı Hacı Emin'e

Kışlanın önü koğuş

Kalk Bayram ordan savuş

Hasan ile Kör Bayram

İkisi kavilli dövüş

Muhabbetler kuruldu

Desti dümbek vuruldu

Kör Bayram'ı sorarsan

Sol dizinden vuruldu

Bugün mahkeme başı

Sallanır köşe taşı

Al yanağı yol etmiş

Ela gözünün yaşı

Olamaz gayrı olamaz gayrı

Damlardan çıkamaz gayrı.¹¹²

¹¹² Bayrak, a.g.e., s. 682.

Kör Bayram Salihli yöresinde yaşamış efelerdendir. Kör Bayram Kurtuluş Savaşında büyük katkılar veren Demirci Mehmet Efe ve Yörük Ali Efe'nin de arkadaşıdır. Kurtuluş Savaşına katıldığı tahmin edilen Kör Bayram erdemli, sosyal eşkıyaların yanında durduğu için onu da bu kategoriye sokmak gerekir.

4.6.11. Efeler Geliyor Dört Atlı Türküsü

*Efeler de geliyor dört atlı
Cepkenleri kanatları
Sarıca da Efe 'yi vurmuşlar
Haydi de gelin efeler
Şahlanıyor kır atı*

*Gelirim Söğüt boyundan
Mavzer düştü kolumdan
On bir kurşun yesem de
Haydi de gelin efeler
Yine de dönmem yolumdan.¹¹³*

Efeler Geliyor Dört Atlı Türküsünde dört eşkıyanın varlığından bahseden türkü düşmanları olan Sarıca Efe'yi öldürmüşler ve kahramanlıklarından dolayı adlarına türkü yakılmıştır. Burada hasımlarını öldürdükleri için oç alıcı eşkıya tipi üzerinde duruyoruz.

1.6.12. Kayaserdir Yolumuz Türküsü

*Kayaserdir yolumuz
Mencilisi mi kurdunuz
Yedi benli Nadire 'yi
Bana çok mu gördünüz*

*Gurşun aman değil gama
Yedi benli Nadire 'yi*

¹¹³ Hüseyin Akgül; *Manisa Türküleri*, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü Yayınları, Manisa 1998, s. 78-79.

*Bana çok mu gördünüz
Gurşun aman değil gama*

*Yuvalı da potin ayakta
Ne gezersin hayatta
Ne gezmiyem hayatta
Gan akıyor sokakta*

*Gurşun aman değil gama
Ne gezmiyem hayatta
Gan akıyor sokakta
Gurşun aman değil gama*

*Gurşun attım delikten
Hekim gelsin Firekten
Fındık Memet vurulmuş
Gan akıyor gömlekten*

*Gurşun aman değil gama
Fındık Memet vurulmuş
Gan akıyor gömlekten
Gurşun aman değil gama*

*Gurşun attım cıvladı
Yüreğimi dağladı
Gidi Derviş'in Memet
Beni gafil avladı*

*Gurşun aman değil gama
Gidi Derviş'in Memet
Beni gafil avladı
Gurşun aman değil gama*

*Sıra sıra mersinler
Kayaser'e gelsinler
Fındık Mehmet vurulmuş
Karakola haber versinler*

*Gurşun aman değil gama
Fındık Mehmet vurulmuş
Karakola haber versinler
Gurşun aman değil gama.¹¹⁴*

Kayaserdir Yolumuz Türküsünde üç kişi ismi geçmektedir. Bunlar Nadire, Fındık Mehmet ve Gidi Dervişin Mehmet'tir. Hikâyede Fındık Mehmet ile Nadire birbirini seven iki kişidir. Nadire'yi seven bir başka kişi de eşkıya Gidi Dervişin Mehmet'tir. Fındık Mehmet'i öldürüp Nadire'yi kaçıran Mehmet sevenleri ayıran ve karakteri az olan bir eşkıyadır ki bu de motif bakımından adi hırsız, çapulcu, haydut eşkıya tipine girer.

1.6.13. Sabah Olsun Aman Efem

*Sabah olsun aman efem
Gün garşıya yayılsın
Doktor yok ki aman efem
Yarelerim sarılsın*

*Seferberlik aman efem
Neler ettin sen bize
Kahpe düşman aman efem
Gıydın mı efemize
Alçak düşman aman efem
Gıydın mı efemize*

*Beş gardeşlik aman efem
İndirdiler sayadan*

¹¹⁴ Turhan, a.g.e., s.104-105.

*Ayırdılar aman efem
Mustafa'yı sıradan*

*Seferberlik aman efem
Neler ettin sen bize
Kahpe düşman aman efem
Gıydın mı efemize
Alçak düşman aman efem
Gıydın mı efemize.¹¹⁵*

Sabah Olur Aman Efem Türküsünde Mustafa Efe beş kardeşiyle birlikte Yunan işgali sırasında dağa çıkmıştır. Düşmanın saldırısı karşısında yaralanan ve daha sonra şehit olan Mustafa için yakılan bir türküdür. Burada Mustafa Efe düşmanla savaştığı ve vatani korumak için eşkıyalık yaptığı için erdemli, sosyal eşkıya tipine girer.

1.6.14. Derviş Efe Türküsü

*Derviş Efem inip gelir inişten
Dört yanları görünmüyor gümüştan
Hey billâh haberim yok bu işten*

*Derviş Efem biber gibi benleri
Al kan olmuş cepkeninin yenleri
Ne kötüdür zaptiyenin kinleri*

*Derviş Efeyi İnkaya'da bastılar.
Kellesini değirmene astılar
Kollarını gere gere kastılar*

*İnkaya'nın dereleri harlıyor
Elli kurşun ciğerimi dağlıyor
Anam babam arkam sıra ağlıyor.¹¹⁶*

¹¹⁵ Turhan, a.g.e., s.131-132.

Derviş Efe Türküsünün hikâyesine rastlamadık. Türküden çıkardığımız anlam ile yorum yapacağız. Derviş Efe dağ başında yaşayan cesur bir eşkıyadır. Adına türkü yakılması ve ihanet sonucunda öldürülmesinden kanaatle erdemli, sosyal eşkıya olduğunu belirtiyoruz.

1.6.15. Velioğlu Türküsü

*Çektim çilbirinden indim düz ovaya
Benden selam edin Hacı Bekir Ağaya
Gam yüküm kervanım kiralandı gayri
İçeride yüreklerim berelendi gayri*

*Aslını sorarsan ol kalın karman
Yaralarım koygun bulunmaz derman
Bu dertten kalkarsam buralarda durmam
Dillere destan söyler Velioğlu*

*Çukurdam kazdırdım boyumdan alçak
Çok yiğitler tanıdım kendimden koçak
Bileydim Velioğlu olduğun vermezdim kaçak
Gam yüküm kervanım kiralandı gayri
İçeride yüreklerim berelendi gayri*

*Davala'dan çıktım başım selamet
Dereköy çeşmesinde koptu kıyamet
Bir canım var o da Allah'a emanet
Dillere destan söyler Velioğlu
Gençliğim gitti diye ağlar Velioğlu.¹¹⁷*

Son olarak Velioğlu Türküsüne baktığımızda Velioğlu gençlik yıllarında eşkıyalığa başlamış bir delikanlıdır. Kula yakınlarında yer alan Davalalı olduğu bilinmektedir. Halka zarar vermediği için halk tarafından sevilir. Hatta dönemin

¹¹⁶ Akgül, a.g.e., s. 217.

¹¹⁷ Akgül, a.g.e., s. 218.

zenginlerinden olan Hacı Bekir Ağa'dan alıp halka dağıttığı için halk gözünde kahramandır. Dolayısıyla burada da erdemli, sosyal eşkıya motifine rastlarız.

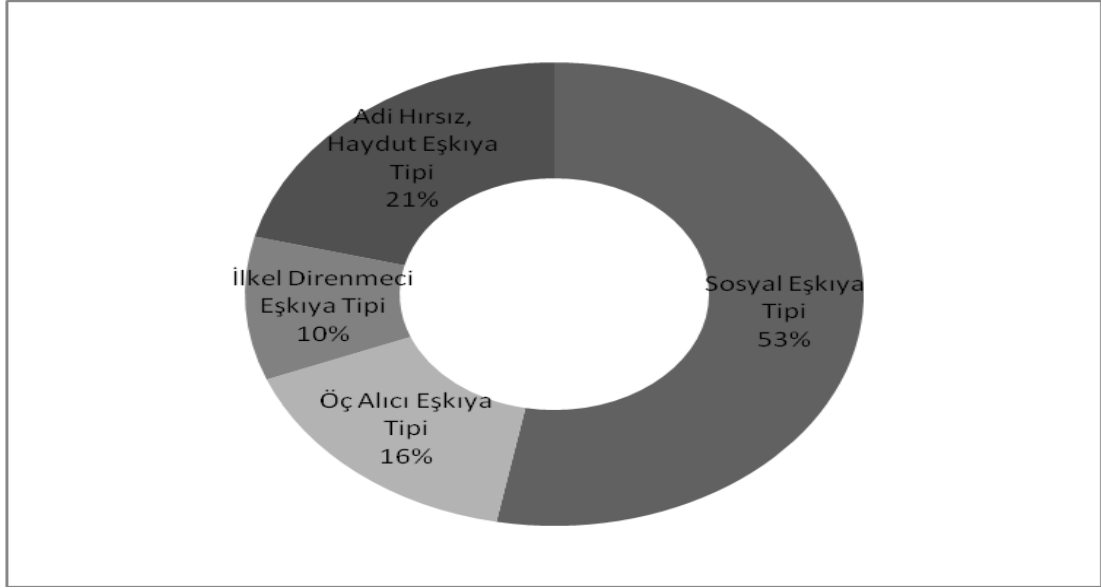
Manisa eşkıyalık ve kahramanlık türkülerini tip motifi bakımından inceledikten sonra yine şu sonuca ulaşıyoruz. Genelde eşkıyalar erdemli, sosyal eşkıyalardır. Ayrıca Kurtuluş Savaşında büyük yararlar gösteren eşkıyalardır. Erdemli, sosyal eşkıyalar Gerali Türküsündeki Gerali'de, Ali Molla Türküsündeki Gâvur İmam, İzmir ve Aydın'da rastladığımız Yörük Ali Efe Türküsündeki Yörük Ali Efe ve Demirci Mehmet Efe Türküsündeki Demirci Mehmet Efe, Karaahmetoğlu Hüseyin Efe Türküsündeki Hüseyin Efe, Şaşlı Efe Türküsündeki Bakırlı Mehmet Efe, Kör Bayram Türküsündeki Kör Bayram, Sabah Olur Aman Efem Türküsündeki Mustafa Efe, Derviş Efe Türküsündeki Derviş Efe ve Velioglu Türküsündeki Velioglu özellikleri bakımından bu motife girerler.

Öç alıcı eşkıya tip motifine de rastlıyoruz. Bu özellikler 3 türküdeki eşkıyalarda vardır. Ali Molla Türküsündeki Gâvur İmam köylüye eziyet eden tahsildarı öldürdüğü için, Hasip Zeybek Türküsünde Hasip Zeybek kendisine iftira atıp hapse attıranları öldürüp evlerini yaktığı için ve Efeler Geliyor Dört Atlı Türküsündeki Dört Efe hasımları Sarıca Efeyi öldürdükleri için bu motifin tipine uygun eşkıyalardır.

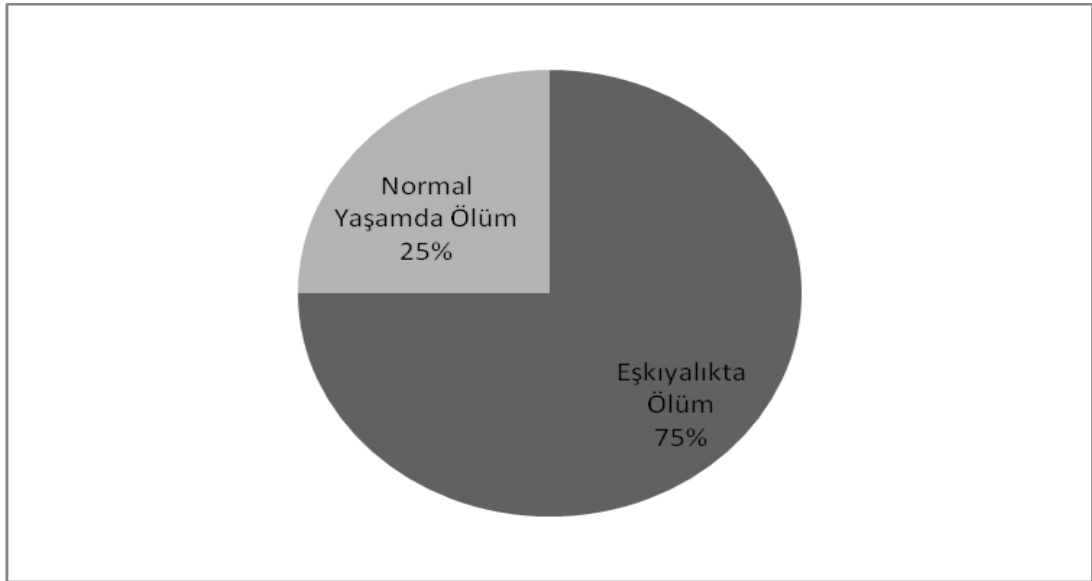
Adi hırsız, çapulcu, haydut grubuna da giren eşkıyalar vardır. Çerkez Ali ve Kara Aptil Türküsündeki Çerkez Ali Rum tüccarın mallarını ele geçirmesiyle, yine aynı türküdeki Kara Aptil ise Çerkez Ali'den karısını alıp öldürmesiyle, Keloğlan Memed türküsündeki Keloğlan Memed etrafa ve halka zarar verdiği için ve Kayaserdir Yolumuz Türküsündeki Gidi Derviş'in Mehmet'te sevenleri ayırıp kadını kaçırmayı sebebiyle adi hırsız, çapulcu ve haydut motifine girerler.

Eşkıya motifinin son grubunda ise ilkel direnmeçi, gerilla eşkıyaları da Manisa'da olan eşkıyalardandır. 2 türkümüzde buna rastlıyoruz. Keloğlan Memed askerden kaçıp devlete karşı cephe almasıyla, Karaahmetoğlu Hüseyin Efe de eşkıyalığının ilk zamanlarında yine aynı sebeple bu tip motifine uygun eşkıyalık anlayışı sergilemişlerdir. Genel olarak baktığımızda Manisa'da görülen 15 eşkıyalık türküsünde 16 eşkıyaya rastlanmış ve 19 tip görülmüştür. Aynı eşkıyaların ölüm

zamanlarında ise 4 eşkıyanın eşkıyalıktan sonra normal hayatında öldüğünü 12'sinin ise eşkıyalık esnasında öldürüldüğünü görüyoruz.

Grafik 11: Manisa'daki Türkülerde Görülen Eşkİyaların Tipi

Grafik 12: Manisa'daki Türkülerde Görülen Eşkİyaların Ölüm Sebepleri

1.7. MUĞLA İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Türk folklorunun en önemli kültürel değerlerinden biri olan türkülerimiz, tıpkı Ege Bölgesindeki diğer illerde olduğu gibi Muğla'da da yaşayan halkın dili

konumundadır. İçerik bakımında Muğla türkülerine baktığımızda eşkıya ve kahramanlık türküleri tıpkı komşu illerde olduğu gibi bir hayli fazladır. Yiğitleme, koçaklama ve kahramanın ardından yakılan ağıtlarla iç içe olan eşkıyalık ve kahramanlık türküleri öykülerle desteklenir ve zenginleşir. Bir de Muğla ilinde söylenmiş türkülerin hemen hemen hepsinde yaşanmış bir olay işlenmiştir ki gerçek hayat ile bağlantısı oldukça fazladır. Bu da bize türkülerin halkın dili konumuna geldiğini söyleyebilir. Muğla Türkülerini incelerken *Deniz Üstü Köpürür adlı Muğla Türkülerini ve Hikâyelerini Tasnif ve İnceleme*¹¹⁸ kitabından, *Özümüz Sözümüz ve Sazımız Muğla Türküleri*¹¹⁹ adlı kaynaktan ve *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri*¹²⁰nden fazlasıyla faydalandık. Bu eserlerin haricinde Muğla Kitabı adlı eserden Muğla Türküleri kısmından da yararlandık. Bütün bu eserler ışığında yaptığımız inceleme de türkülerin yaklaşık olarak yüzde onluk kısmı eşkıya ve kahramanlık türkülerine aittir. Bu türküler Kerimoğlu, Hayıtlı, Karaova Düğünü, Satioğlu Zeybeği, Çökertme, Eyübüm Türküsü, Sırrı Efe Türküsü, Harmandalı Türküsüdür. Muğla türküleri ile diğer illerin ortak veya varyantlaşmış türküleri de vardır. Muğla eşkıyalık türküleri ve sözlerini aşağıda veriyoruz.

1.7.1. Kerimoğlu Zeybeği

Öf ülen de aman aman
Karadağların sandalı da sandalı
Al kanlara boyanmış
Kerimoğlu'nun her yanı da her yanı
Öf ülen de aman aman
Yerkesik'len şu Pisi'nin arası
Nerelerde bozulmuş
Kerimoğlu'ynan Kör Arap'ın arası
Öf ülen de aman aman
Karadağlar'da geyik kalmadı
Oyna ülen de Kör Arap

¹¹⁸ Ümral Deveci; Deniz Üstü Köpürür Muğla Türküleri ve Hikayeleri Tasnif ve İnceleme, Muğla İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, Muğla 2007.

¹¹⁹ H. İlker Altınsoy; Özümüz Sözümüz Sazımız Muğla Türküleri, Muğla Ticaret Odası Kültür Yayınları, Muğla 2006

¹²⁰ Bayrak, a.g.e.

Sen oyna, senden başka yiğit kalmadı

Öf ülen de aman aman

Yerkesik'in minaresi minaresi

Dürülü de kalmış aman

Kerimoğlu'nun cuvaresi cuvaresi

Öf ülen de aman aman

Eyüp'üm gitti gitti de bulunmaz

Allah'ından bulası Kör Arap

Uykularda adam vurulmaz.¹²¹

Muğla Türküleri arasında yer alan Kerimoğlu Türküsü bölgenin ağır zeybek havalarından biridir. 19. Yüzyılın sonlarında doğan Kerimoğlu Hüseyin doğduğu büyüdüğü Pisi topraklarının sahibi olan Doktor Hüseyin Bey'in kâhyası İzzet Ağa aynı zamanda muhtardır. Hüseyin'in kardeşi Eyüp'e bulaşan İzzet Ağa ile düşman olur. Fakat haklı olan Eyüp'tür. İzzet Ağa'yı vuran Eyüp'ü eşkıya olan ağabeyi Kerimoğlu Hüseyin Efe korumuştur. Daha sonra ihbar sonucu bir yerde kısıtılır ve Eyüp ölür. Yaralanan Kerimoğlu zindana atılır. Diğer toprak ağası Şerif Efendi tarafından kâhya olarak atanan Kerimoğlu dağdaki adaletli duruşuna burada da devam eder ve hasatları denk şekilde dağıtır. Bunu çekemeyen ve halkın gözünde büyüyen Kerimoğlu'nu kıskanan İzzet Ağa adam tutarak onu öldürtür. Bu ölüm üzerine başta kadınları olmak üzere halk arkasında ağıtlar yakar ve türkü yakarlar. İşte burada yer alan Kerimoğlu Hüseyin Efe halk tarafından sevilen, güvenilir, mazlumun yanında ve koruyucusu olan bir eşkıyadır. Bu özelliği ile erdemli, sosyal eşkıyadır.

1.7.2. Hayıtlı Türküsü

Hayıtlı'dan çıktım imanım indim Oluklu'ya

Oluklu'da üç cana kıydım da döndüm ardıma

Gönül verdiğim kızın imanım adı Hörü'ydü

¹²¹ Deveci, a.g.e., s. 72.

Yaşı on beşe varmadan genç ömrüm çürüdü

*Evlerine vardım da imanım kapıları kapalı
Mustafa'ya sen sebep oldun Hayıtlı'nın Topal'ı*

*Yazdım mektubu a canım astım kızın koluna
Etini dokuz pay ettim serdim günlük dalına*

*İnsan evladından imanım böyle mi bezer
Jandarmalar kol kol olmuş takibimde gezer.¹²²*

Hayıtlı Türküsünde yer alan Mustafa yanında çalıştığı Topal Salih'in önce kızını vereceğim demesi üzerine daha sonra da onunla eğlenip kızını vermeyi reddetmesi üzerine kızıp eşkıya olmuştur. Kendisi ile eğlenen kişilerden intikam almak için gününü bekler ve harekete geçer. Hayıtlı'ya dönüp önce Topal Salih'i, sonra onun karısını öldürür. Hörü Kızı kaçıırır. Direnen Hörü'yü de öldürür ve türküde dendiği gibi onu dokuz parçaya ayırır. Daha sonra peşine jandarmalar salınır ve bir pusuda öldürülür. Buradaki Mustafa kendisi ile eğlenenleri ve küçük düşürenleri öldürdüğü için öç alıcı eşkıya motifine uygundur.

1.7.3. Helvacıoğlu Mehmet Türküsü

*Yaylacık'la Karakaya arası
Zor geldi aman dağları aşması
Yüreciğimi kurşun gibi dağlar
Amanın Çakır gelinin sevdası*

*Amanın pek zormuş kız kaçırması
Kesme dalında kaldı oyalı yazması*

Yaylacık'la Karakaya arası

¹²² Deveci, a.g.e., s. 85.

*Sol yanımnda Helvacı'nın yarası
Vurdum diye sevinme Kara Süleyman
Başucunda ağlayıp duru anası*

*Amanın pek zormuş kız kaçırması
Kesme dalında kaldı oyaly yazması.¹²³*

Helvacıoğlu Mehmet Türküsünde Helvacı lakabını alan Yeşilköylü Mehmet, askerdeyken bir subayla tartışıp onu öldürür ve silahıyla firar edip dağa çıkar. Hakkında yakalama emri çıkarılır. Dağda Gökgelin adında bir kızı sever ve onu kaçıır. Eskihişarlı Hacı Ali'den haraç ister. Hacı Ali de onu jandarmaya ihbar eder ve pusuda vurulan Helvacı Mehmet yaralı şekilde dağa kaçır ve sevdiğinin kucağında can verir. Burada Helvacıoğlu Mehmet kız kaçırması, haraç istemesiyle adi hırsız, haydut ve çapulcu eşkıya tipine girmektedir.

1.7.4. Satioğlu Zeybeği

*Yeni camide öğlen ezanı okundu
Satılar'ın Ali kanlı kama sokundu
Kanlı kaması da ince yılan dilli mi
Öldürüverdiler benim kaptan Ali'mi*

*Kaptan Ali'm uykulardan uyandı
Sol böğrüme ganlı gama da dayandı
Aman da aman Tepecik'te kum kaynar
Satioğlu'nun gamasından kan damlar*

*Aman da aman al horazların kanına
Nahal kıydınız Kaptan Ali'min canına
Vur Lolloz Ali'si davulların inlesin
Ben gidiyorum cavır Bodrum dinlesin*

¹²³ Deveci, a.g.e., s. 98.

*Bodrum 'la Yah arası bazar kuruldu
Barka'nın Ali'si bayram günü vuruldu
Ben gidiyom Satular'ın Ali dinlesin
Haydindik İstamat, meydan duruldu.¹²⁴*

Satioğlu Türküsünde yer alan Satioğlu Ali Bodrum'da doğup büyümüş bir yiğittir. 1890'lı yıllarda Tütün Rejisinin Kolculuğu görevini üstlenir. Daha sonra görevi biter yerine gelen kişiyle kavgalar eder. Yerine gelen Barkanın Ali tarafından ölü kesilir ve saldırıya uğrar. Bu kavgada Barkanın Ali'yi öldürür. Daha sonra dağa çıkar. Dağda çete kurar ve Bodrum çevresinde eşkıyalık yapar. 1908'de af çıkar ve askere alınır. Balkan Savaşlarında şehit olur. Satioğlu burada kendisine saldıran kişilerden intikamını alıp eşkıya olmuş ve öç alıcı eşkıya özelliğini göstermiştir.

1.7.5. Çökertme Türküsü

*Çökertme'den çıktım da Halil'im aman başım selamet
Bitez de Yalısına varmadan Halil'im aman koptu kıyamet
Arkadaşım İbrahim Çavuş Allah'ıma emanet*

*Burası da Asbat değil Halil'im aman Bitez Yalısı
Ciğerime düştü aman mavzer kurşun yarası*

*Gidelim gidelim Halil'im Çökertme'ye varalım
Kolcular gelmiş de Halil'im nerelere kaçalım
Teslim olmayalım Halili'im aman kurşu saçalım*

*Burası da Asbat değil Halil'im aman Bitez Yalısı
Ciğerime düştü aman mavzer kurşun yarası*

*Güvertede gezer iken aman gunduram kaydı
İpekli de mendilimi aman örüzger aldı
Çakır da Gülsüm'ümü Çerkez Kaymakam aldı
Burası da Asbat değil Halil'im aman Bitez Yalısı
Ciğerime düştü aman mavzer kurşun yarası.¹²⁵*

¹²⁴ Bayrak, a.g.e., s. 431.

Çökertme Türküsünde yer alan Halil Bodrum Turgutreis’de doğmuş bir kişidir. Halil kız kardeşi Zeliha’yı yakarak öldürmesi ve bütün kaçakçılarıyla işbirliği yapması sonucunda zindana atılır. Bir müddet sonra zindandan çıkan Cingen Halil bir eğlencede Gülsüm adında kıza sevdalanır ve onu kaçıırır. Dağa çıkan Halil’in peşine Çerkez Kaymakam düşer. Halil’in dağdaki namı her geçen gün artar. Bir gün baskıdan iyice bunalan Halil ve Gülsüm kaçmak için tekne bulmuşlardır. Hava şartlarının kötü olmasından dolayı Asbat’a çıkmak isteyen tekneci onları da yolda uyutur ve onları oyuna getirip Bitez Yalısına bırakıp ihbar eder. Daha sonra tutuklanan Halil zindanda işkenceyle öldürülür. Bu türküdeki Cingen Halil acımasızlığı yüzünden ve kaçakçılarla çalışması yüzünden adi hırsız, çapulcu ve haydut motifine uygun düşen bir eşkiyadır.

1.7.6. Eyübüm Türküsü

*Eyüp ’ümün gezdiği dağlar meşeli
Elleri kolları irakı konyak şişeli
Öf ülen de aman benzimi soldurdu
Sultan ’ımın ardına düşeli*

*Karadağlar ’da geyik yok
Ağlama Sultan ’ım ondan başka Eyüp yok
Eyüp ’ün ölüsü ayazlarda katılmış
Kanlı bohçası tellalara satılmış
İbiş Dayı köpekleri bağladı
Kör Arap beni pencerede avladı
Çirkin Ali kollarımı bağladı*

*Yerkesik ’in ince minaresi minaresi
Sarı kalmış Kerimoğlu ’nun cigaresi*

Arap beni Çakallık ’ta avladı

¹²⁵ Bayrak, a.g.e., s. 432-434.

*Kör kurşunu ciğerimi dağladı
Eyüp'ümün kanlı gömleği giderken
Anacığı ardından ağladı.*¹²⁶

Eyübüm Türküsünün hikâyesine rastlamadık. Türküden hareketle yorumlamaya çalışacağız. Eyüp Zeybek dağlarda kol gezen bir eşkıyadır. Sultan adında bir kıza aşık olur ve kızı alır. Daha sonra bölgedeki diğer eşkıyalarla arasında sorunlar ortaya çıkmış ve bu eşkıyalardan olan Kör Arap adında bir adam tarafından uykusunda vurularak öldürülmüştür. Halk arasında efsaneleşmiş ve namı yüceltilmiş bir eşkıya olmuştur. Buradan hareketle onun halka zarar vermeyen bir eşkıya olduğunu çıkarıyoruz. Belki de diğer eşkıyalarla arasındaki sorunlar bundandır. Eyüp Zeybek bu özellikleriyle erdemli, sosyal eşkıya motifine uygun düşer.

1.7.7. Sırrı Efe Türküsü

*Erenlerin türbesini daşladım
Bilmem hayır, bilmem günah işledim
Santim santim gamayı eşiledim*

*Onu doğuran ana baba öğünsün
Sırrı Efenin yiğitliği duyulsun*

*Adım adım Seki'den de geldiler
Göğsünü delik deşik deldiler
Zeybeği çadırında buldular*

*Onu doğuran ana baba öğünsün
Sırrı Efenin yiğitliği duyulsun*

*Elmalıdan zaptiyeler geldiler
Geldiler de Sırrı Efe'yi buldular
Galleşlikle bir yiğidi vurdular*

¹²⁶ Altınsoy, a.g.e., s. 142.

*Onu doğuran ana baba öğünsün
Sırrı Efenin yiğitliği duyulsun.*¹²⁷

Sırrı Efe Türküsü, Fethiye Kemer Köyünden Nahiye Müdürü ile tartışıp, kavga ederek Dont Köyüne yerleşen Sırrı Efe adında bir gencin, başından geçen olaylar sonrası, dağa çıkışı ve Efe lakabıyla anılması sonucu yakılan bir türküdür. Sırrı Efe aslında zorla eşkıya yapılmış bir kişidir. Sulama esnasında suyunu kesen komşu karısını ikaz eder fakat kadın suyu çevirmeye devam eder. Kadını döver ve daha sonra kendisine saldıran kadının yakınlarından uzaklaşmak ve onlardan intikam almak için dağa çıkar. Dağda sadece kendi davasına değil haksızlığa karşı da savaş açar. Böylece etrafta nam salar. Daha sonra Molla Hüseyin'in yanına gider ama Molla Hüseyin onu ihbar eder ve dövülerek öldürülür. Sırrı Efe türküsündeki Sırrı Efe iki tip motifine uygundur. Dağa çıkışı ve kendisine yapılan haksızlıklara karşı intikam isteğini gerçekleştirmesiyle öç alıcı eşkıya olurken, haksızlığa karşı haklının yanında olması sebebiyle de erdemli, sosyal eşkıya özelliği gösterir.

1.7.8. Harmandalı Türküsü

*Harmandalı efem bakıyor, hey hey
Bileğinden kanlar akıyor, vay hay
Gümüş bilezikli mavzerin, vay hay
Namlısından şimşek çakıyor, vay vay*

*Efeme her cepken yaraşır, hey hey
Korku nedir bilmez dolaşır, vay hay
Bütün kızanların önünde, vay hay
Elinde yatağan savaşır, vay hay*¹²⁸

Harmandalı Türküsü Aydın ve İzmir yöresinde olduğu gibi bu yöremizde de meşhur bir türküdür. Türkü sözleri ve hikâyesi bu illerdeki ile aynıdır. Hem Aydın'da hem de İzmir'de yaptığımız yorumu burada da vereceğiz. Hemen hemen her Ege düğününde çalınan ve kendine has figürleriyle icra edilen bir halk türküsü

¹²⁷ Altınsoy, a.g.e., s. 167.

¹²⁸ Bayrak, a.g.e., s. 685.

olan Harmandalı türküsünde Efe o kadar çok sevilen bir eşkıya olmuş ki tüm Ege Bölgesinin zeybek oyunu haline gelmiştir. Herkes tarafından sevilen ve örnek alınan Efe korku nedir bilmez ve bileğinden kötülerin kanı akan bir kişidir. Dolayısıyla Harmandalı Zeybeği türküsünde yer alan Efe de bir sosyal eşkıyadır.

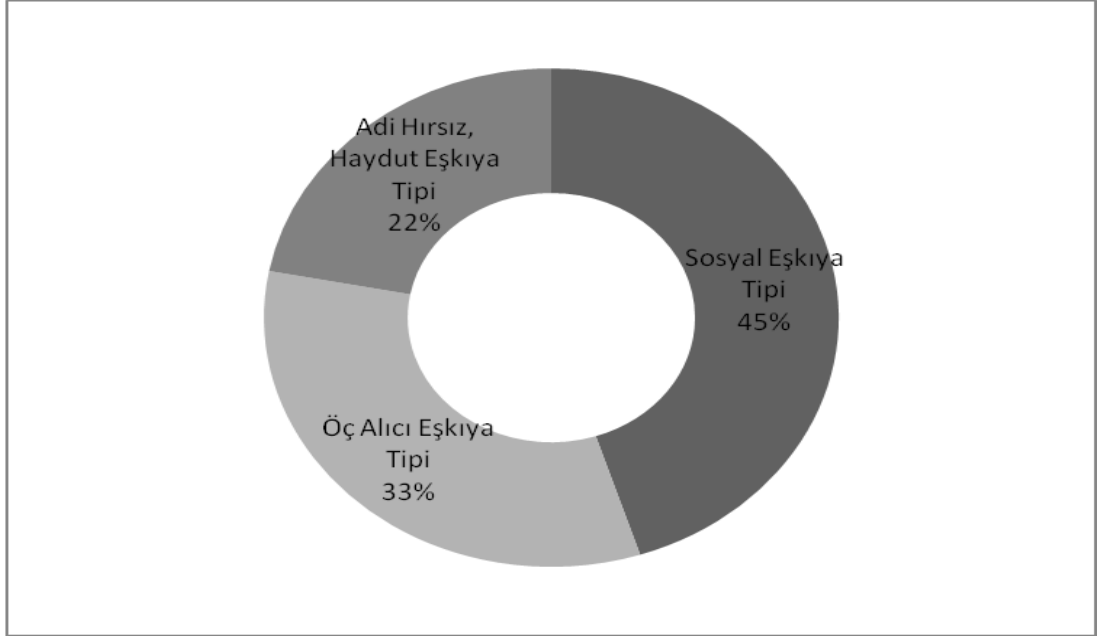
Genel olarak Muğla eşkıya ve kahramanlık türkülerine baktığımızda bölgenin genelinde yer alan erdemli, sosyal eşkıya motifini yine ön planda görüyoruz. Erdemli, sosyal eşkıya tip motifine Kerimoğlu Türküsünde Kerimoğlu Efe, Eyübüm Türküsündeki Eyüp Zeybek, Sırrı Efe Türküsünde Sırrı Efe ve Harmandalı Zeybek Türküsünde yer alan Harmandalı Zeybek halk tarafından sevlmeleri, haklıyı savunmaları yönünden girerler.

Öç alıcı eşkıya özelliği Hayıtlı Türküsünde Mustafa'nın kendisiyle eğlenilmesinin intikamını alması sonucunda, Satioğlu Türküsünde Satioğlunun kendisini yaralayan kolculardan intikam alıp onları öldürmesi sonucunda ve Sırrı Efenin haklı durumda olmasına rağmen haksız duruma düşürölüp dövölmesinden dolayı intikam alması sonucunda gösterir.

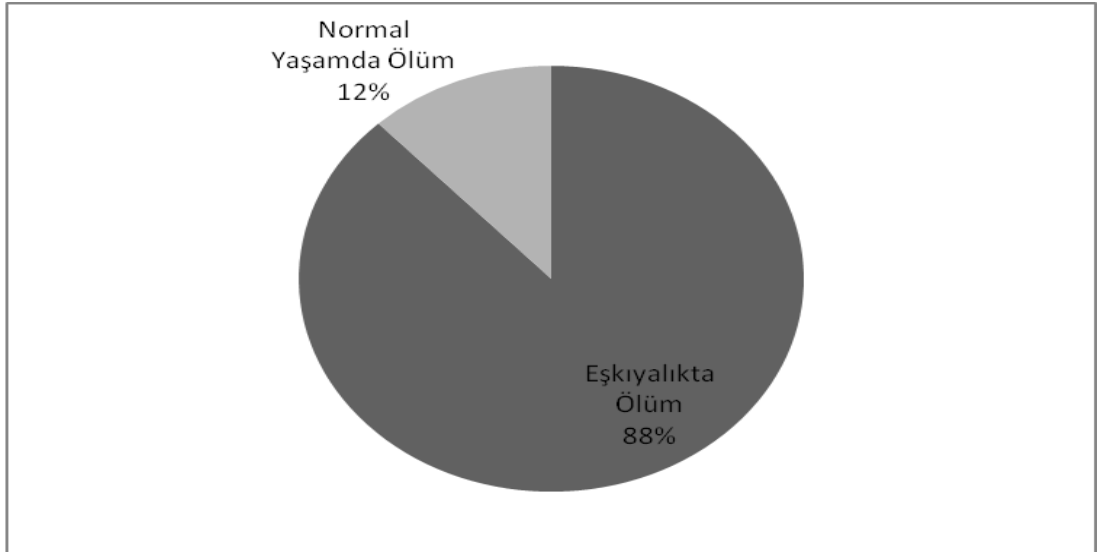
Adi hırsız, çapulcu ve haydut tipine de rastlamak mümkündür. Helvacıoğlu Mehmet Türküsünde Mehmet dağa çıkıp haraç istemesi sonucunda ve ve Çökertme Türküsünde Cingen Halil'in kaçakçılarla işbirliği yapması ve kız kaçırması yüzünden bu tip motifine uygun eşkıyalar olduğunu söyleyebiliriz.

Son olarak ilkel direnmeçi, gerilla tipine giren hiçbir eşkıya bu yöre de rastlanmamıştır.

Genel olarak baktığımızda ise Muğla'da 8 eşkıyalık ve kahramanlık türküsünde 8 eşkıyaya rastladık. Bu eşkıyalarda 9 tip gördük. Ayrıca bu 8 eşkıyadan sadece biri eşkıyalığı bırakıp normal yaşamına devam etmiş ve sonra ölmüştür. Geri kalanlar ise eşkıyalık esnasında öldürölümüştür. Bunu aşağıdaki grafiklerle de açıklayacağız.

Grafik 13: Muğla'daki Türkülerde Görülen Eşkiyaların Tipi

Grafik 14: Muğla'daki Türkülerde Görülen Eşkiyaların Ölüm Oranları

1.8. UŞAK İLİNE AİT TÜRKÜLERDE EŞKIYA TİPİ İNCELEMESİ

Uşak, İç Ege Bölümünde yer alan bir ildir. Bu ilimizde de diğer Ege illerinde olduğu gibi eşkiyalık ve kahramanlık türküleri mevcuttur. Komşu il olan Kütahya gibi bu türküler genel türkülere baktığımızda azdır. Bu türkülere yine Mehmet

Bayrak'ın *Eşkîyalık ve Eşkîya Türküleri*¹²⁹ eserinde rastladık. Bunların haricinde Nail Tan ve Salih Turhan'ın ortak olarak ele aldıkları *Uşak Türküleri*¹³⁰ adlı eserden de faydalandık. Bu türküler İslamoğlu türküsü, Musanın Türküsü ve Paşanın Türküsüdür. İslamoğlu Türküsü Kütahya ve Afyonkarahisar türkülerinde rastladığımız bir türküdür fakat söz bakımından bazı yerlerde ayrılık gösterir. Musanın Türküsü yine Denizli türkülerinde rastladığımız bir türküdür. Bu da İslamoğlu gibi söz bakımından farklılık gösterir. Uşak iline ait Paşanın Türküsü ise tamamıyla Uşak iline ait bir türküdür. Uşak'ta eşkıyalık türkülerine az rastlanmasının sebeplerinden biri de dağlık arazinin veyahut coğrafi tanımlamaların eşkıyalık özelliğine fazla uygun olmamasından kaynaklı olabileceği düşüncesindeyiz. Şimdi ise bu türkülerini verelim.

1.8.1. İslamoğlu Türküsü

*İslamoğlu derler benim bir adım
Tavlada bağlandı kaldı bir atım
Yörük kızını sarmak benim muradım*

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*İslamoğlu Yarkaşı'nda yaslanır
Yağmur yağar al cepkenin ıslanır
Bir gün olur deli gönül uslanır*

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*İslamoğlu iner gelir inişten
Her yanları görünmüyor gümüştten*

¹²⁹ Bayrak, a.g.e.

¹³⁰ Nail Tan ve Salih Turhan; *Uşak Türküleri*, Uşak Valiliği Kültür Yayınları, Ankara 2001.

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*Yörük kızı ince tutar eleği
Sırf sırmadan İslamoğlu'nun yeleşti*

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*Varın bakın Yörük kızı uyur mu?
Kollarında altın bilezik durur mu?
Benden başka İslamoğlu bulur mu?*

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım*

*Orhanlar'ı kuru duman bürüdü
Üç yüz atlı beş yüz yayan yürüdü
İslamoğlu şu cihanda bir idi*

*N'olaydım n'olaydım teslim olaydım
Konak avlusuna kendim varaydım.¹³¹*

İslamoğlu Türküsünü daha önce hikâyesiyle birlikte Kütahya ili türkülerinde vermiştik. Burada söz bakımından farklılıklar olsa da hikâye yine aynı hikâyedir. Burada biraz daha aşk konusuna ait olan sözler verilmiş ve farklı bir varyanta ulaşılmıştır. Kütahya ilindeki hikâyeyi burada da paylaşacağız. İslamoğlu yiğit bir delikanlıdır ve köyün en yakışıklısıdır. Onu kıskanan köyün gençleri ona iftira atarlar ve hapse atırırlar. Hapisten çıkan İslamoğlu köyde rahat bırakılmaz ve dağa çıkar. Dağda bir süre sonra eşkıyalığa başlar. Bu defa ailesini rahat bırakmazlar ve affedilmek şartıyla teslim olur fakat affedilmez tekrar hapse atılır. Hapisten kaçan İslamoğlu dağda eşkıyalığa devam eder. Zenginden alır, fakire verir ve sevdiği kızı

¹³¹ Bayrak, a.g.e., s. 477-482.

alıp dağda yaşamını sürdürür. 7-8 sene bu şekilde hükümranlığını devam ettirir. Onu sevmeyenler onu ihbar ederler ve bir gün çıkan çatışmada kan kaybından ölür. İslamoğlu burada da eşkıyalığının ilk evrelerinde intikam için dağa çıkınca oç alıcı eşkıya özelliği göstermiştir. Eşkıyalığının asli evrelerinde ise halka yakın, zenginden alıp fakire veren ve sevilen bir eşkıya tipini çizmiştir. Buradan da erdemli, sosyal eşkıya motifini görüyoruz.

1.8.2. Musanın Türküsü

Uşak'ta bekmez hanı

Yere damlıyor kanı

Koyuverin benim kolumu

Jandarma kendini tanı

Merdivenden iniver

Atımı babama gönderiver

Ben neyleyim atı da

Musa'yı gönderiver.

Tatar köyü yaslanır

Martini çamda paslanır

EşkİYalar şahı Musa

*Kumandana da aldanır.*¹³²

Musa'nın Türküsünde eşkıya Musa'nın Uşak'ta yaşadığını ve Uşaklı olduğunu görüyoruz. Uşak'ın Denizli sınırındaki köylerinde ve Bekilli, Çal Bölgesinde ünlenmiş bir eşkıya olduğunu anlıyoruz. Musa eşkıyalık için dağa çıkınca halka zulmetmeye başlamış ve halkın şikâyeti üzerine jandarmalar tarafından öldürülmüştür. Halkla iç içe yaşayan ve halka zulmetmeyen eşkıyalar zor yakalanıp çok yaşarken, halka sırtını çeviren halka kötü davranan eşkıyalar hemen yakalanmışlar veya öldürülmüşlerdir. İşte bu türküde yer alan Musa da hemen yakalanmış ve öldürülmüştür. Ayrıca burada Musa'nın kendi kendine bir hayıflanma

¹³² Tan ve Turhan; a.g.e., s. 77.

içinde olduğunu görüyoruz. Bu türküdeki Musa adi hırsız, çapulcu veya haydut eşkıya tipine yakın olduğunu görüyoruz.

1.8.3. Paşanın Türküsü

*Anam da benim sandığımı açmasın
Mavi şalvarıma uçkur dakmasın
Paşam gelecek deye yola bakmasın
Urum 'dan Acem 'e ünüm var benim
Devlete yetecek malım var benim
Odamın döşesini galdırmasınlar
Gelen misafirimi döndürmesinler
Benim öldüğümü bildirmesinler
Muhanetsin Pehlivan Ağa muhanet
Galemoğlu gençliği sana emanet
Paşanın goynunda yüz onluk altın
Paşayı satsalar alırım satın
Beş yüzün yanına bin daha gatın
Muhanetsin Pehlivan Ağa muhanet
Galemoğlu gençliği sana emanet
Yenice Köyü süvariler bastılar
Şu Paşa 'yı gurban gibi kestiler
Duzladılar terkilere astılar
Aha da ben gidiyon gelemen gayrı
Al boyalı gelinlere saraman gayrı
Yenice Köy ' de zaptiyeler beni avladı
Yağlı kurşun ciğerimi dağladı
Pehlivan Ağa gollarımı bağladı
Avcılar köylere bozular gelir
Yiğidin alnına yazılan gelir
Gurşun attım Akkaya 'nın düzüne
Ayrılık sürmesi çekmiş gözüne
Bakma dedim baktın düşman sözüne*

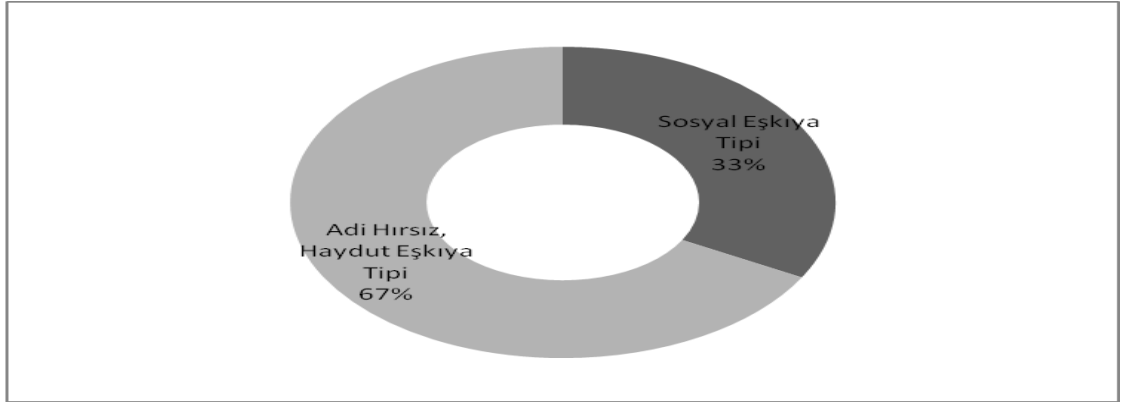
*Muhanetsin Pehlivan Ağa muhanet
Galemoğlu gençliği sana emanet
Evlerinin önü bir dolu gaya
Çiftemi alıp da çıkaydım dağa
Nettim ben sana Pehlivan Ağa
Muhanetsin Pehlivan Ağa muhanet
Galemoğlu gençliği sana emanet
Gurşun attım Akkaya'dan garşıya
Ellerim bağlı indirdiler çarşıya
Şu Uşak'tan vali çıkmış karşıya
Urum'dan Acem'e ünüm var benim
Devlete yetecek malım var benim
Evlerinin önü bi dönüm avlı
Avlının içinde kır atım bağlı
Cavır da martinlerin gurşunu yağlı
Avcılar köylere bozular gelir
Yiğidin alınına yazılan gelir
Yel estikçe uzun saçı yellensin
Paşa'm ölmüş, Uşak yolları dinlensin
Şu Paşa tüm Uşak'ta ünlensin
Urum'dan Acem'e ünüm var benim
Devlete yetecek malım var benim.¹³³*

Bölgenin eşkıyalık türküleri içindeki en uzun ve en Uşak'a ait olan türküsü olan Paşa'nın Türküsünü motifsel açıdan incelediğimizde Paşa Havası diye bir havayı da içinde bulundurmaktadır. Paşa Uşak'a bağlı Eynegöl Köyündendir. Yol keser, tüccar soyarmış. Bekilli'den Pehlivan Ağa adlı birisi de ona gelen geçenleri önceden haber verir soygunlara yataklık edermiş. Pehlivan Ağa haracı kesildikten sonra jandarmalarla birlikte Paşa'nı yanına gitmiş ve onu kandırarak yakalanmasına sebep olmuştur. Müfrezeler tarafından başı kesilen Paşa yol kesen ve insanlara zarar verenin çok yaşamadığı bir başka eşkıya türüne örnektir. Burada Paşa yol kesmesi,

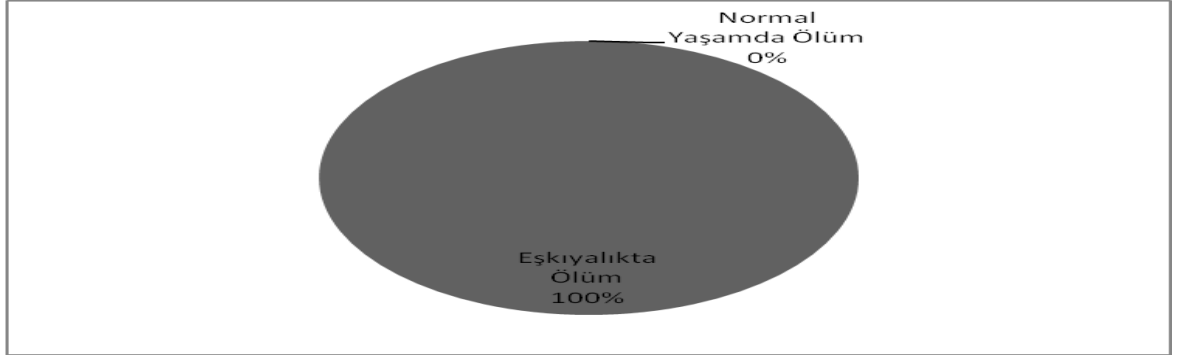
¹³³ Bayrak, a.g.e., s. 497-500.

soygun yapması sonucu ve halk tarafından sevilmemesi sonucunda adi hırsız, çapulcu ve haydut eşkıya tipine girer.

Genel olarak baktığımızda bu ilimizde adi hırsız, çapulcu, haydut tipi eşkıyalar vardır. Musa'nın Türküsünde ve Paşanın Türküsünde bu tip yapılanma vardır. Fakat diğer illerde ön planda olan erdemli, sosyal eşkıya tip motifi sadece İslamoğlu'nda görülür. Uşak'ta eşkıyanın az olması belki de sadece coğrafi olarak dağların az olmasından değil halkın devlete bağlı olması ve halka zulmeden kişilerin az olmasından gerçekleşebileceği görüşüne de sahibiz. Aşağıda tip ve ölüm oranları ile ilgili grafikleri veriyoruz.

Grafik15: Uşak'taki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Tipi

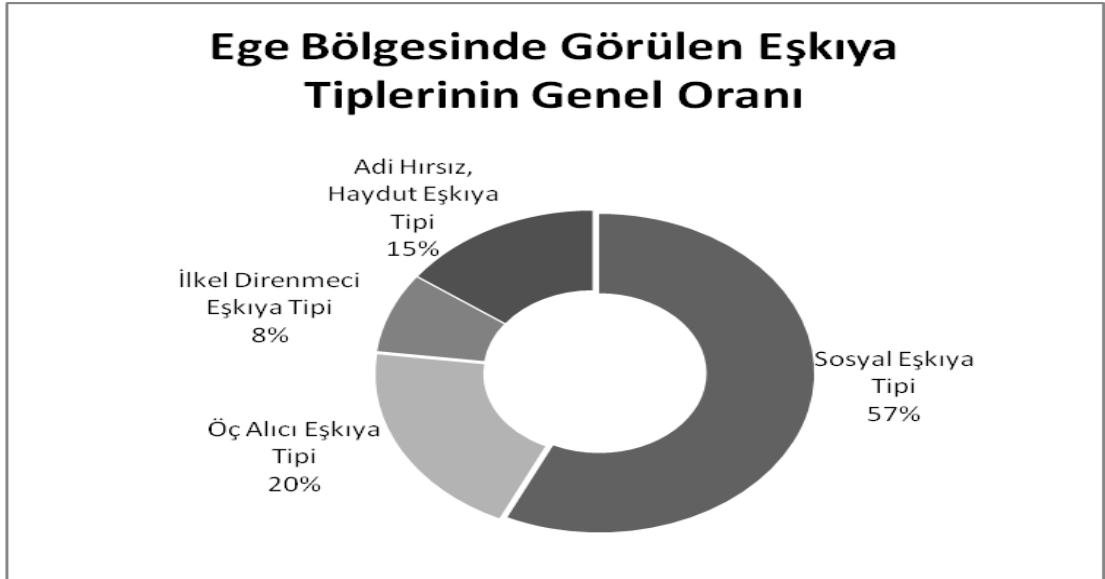
Grafik 16: Uşak'taki Türkülerde Görülen Eşkıyaların Ölüm Oranları

SONUÇ

İlk olarak Ege Bölgesinin tanıtımını yapıldı. Daha sonra ise türkü ile ilgili bilgiler verildi. Üçüncü olarak eşkıya ve eşkıyalık üzerine bilgiler verdikten sonra tip incelemesinin hangi alanda yapacağımız belirtildi. Bölgede yer alan illere ait türküleri verip bu illerdeki eşkıya tipleri ve eşkıyalar incelendi. Tüm bu yapılanlardan değerlendirme yaparak hangi çıkarımlara ve sonuçlara ulaştığımızı maddeler halinde aşağıda belirteceğiz.

1- Ege Bölgesinde yer alan türkülerin yaklaşık altıda birini eşkıyalık ve kahramanlık türküleri oluşturmaktadır. Bu bakımdan zengin bir bölgedir. Bu görüşümüzü şu sözler desteklemektedir. Eşkıya türküleri Ege Bölgesinde yüzde onaltılık oranla en yüksek paya sahiptir. Daha sonra yüzde on bir ile Karadeniz, yüzde dokuz ile Akdeniz, yüzde yedi ile İç Anadolu ve yüzde altı ile Marmara Bölgesi gelmektedir. Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde eşkıyalıkla ilgili türküler ihmal edilecek kadar azdır.

2- Dört motif türünden en fazla rastlanana sosyal eşkıyadır. Dört motif tipine de rastlanır. En çok en aza doğru sıralarsak sosyal eşkıya, öç alıcı eşkıya, haydut eşkıya ve düzene karşı gelen eşkıyadır.

Grafik 17: Ege Bölgesinde Görülen Eşkıya Tiplerinin Genel Oranı

3- Eşkîyaların sonu çok çok büyük bir oranda ölümlerle bitmektedir. Bu ölüm olağan bir ölüm değildir. Bu ölümler ya düşman elinden olan ölümler ya da eşkıyaların yanlarında bulundurdıkları adamlarının ihaneti sonucunda ortaya çıkan ölümlerdir. Çok çok az da olsa eşkıyalığı bırakıp normal yaşantısında ölen eşkıyalar da vardır. Aşağıdaki grafikte bu oranları görüyoruz.

Grafik 18: Ege Bölgesindeki İllerde Görülen Eşkîyaların Ölüm Sebebi Oranları

4- Eşkîyaların mekânlarını incelediğimizde dağlar, tepeler ve mağaralar ön plana çıkmaktadır. Ege Bölgesinde dağların oldukça yer kaplaması sonucu eşkıyalar rahat olarak barınma imkânı sağlamışlardır. Şehirde yaşayan eşkıya yoktur.

5- Eşkîyaların zaman bakımından Ege Bölgesinde daha fazla olduğu zamanları incelediğimizde ise 19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başları olduğunu görüyoruz. Bölgede genel olarak Celali İsyanları ile görülmeye başlayan eşkıyalar Cumhuriyetin kurulmasıyla sona ermiştir.

6- Sözlük anlamından hareketle eşkıyaları halklar genel olarak sevmezler, yardım etmezler. Fakat Ege Bölgesindeki eşkıyaları Ege halkı sevmektedir ve sahip çıkmaktadır. Çünkü eşkıyalar halka yardım etmekle birlikte halka zulmeden kişileri de cezalandırmaktadır. Böylelikle halk da eşkıyaya yardım etmekte ve korumaktadır. Ayrıca Milli Mücadele esnasında da vatanın kurtarılmasına yardım eden eşkıyalar da olduğu için Ege Bölgesi halkı eşkıyaların çoğunu sevmektedir. Ayrıca Ege Bölgesinde efe- zeybek geleneğinin mevcut olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 19: Sosyal Eşkîyaların Halk Tarafından Sevilme Sebepleri

7- Bölgeye genel olarak baktığımızda Kıyı Ege tarafında daha fazla eşkıya ve eşkıya türküsü görülmektedir. İç Ege’de de eşkıya türküleri görülmekte fakat kıyı tarafına göre daha azdır. Burada iklim yapısı, coğrafi şekiller, tarihi olayların daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Grafik 20: Ege Bölgesindeki İllere Göre Eşkîyalık Türküleri Oranları

8- Eşkîya olma sebeplerine baktığımızda ise birçok sebep olmakla beraber Ege Bölgesinde vatan savunması, iftiraya uğrama, namus koruma gibi sebepler ön plana çıkmaktadır. Bunların yanı sıra az da olsa devlet rejimine saldırı, oç alma, haydutluk gibi sebepler de görülür.

9- İller arasında aynı kişiye ait eşkıya türküleri bulunur. Bunun dışında aynı kişiye ait çeşitli varyantlara uğramış türküler de mevcuttur. Hatta aynı ilde aynı kişiye ait varyantlar da mevcuttur. Burada kişinin nüfuz ettiği coğrafyanın geniş olması etkilidir. Bunun yanı sıra bazı illerin birbirine yakın olması da etkilidir.

10- EşkİYaların türkölere yansıyan giysilerine baktığımızda eşkıyaların gösterişli kıyafetler giydiği kanısına varıyoruz. Elinde martin, tabanca, tüfek, kama, kılıç, mavzer, süngü, aynalı martin, çakaralmaz, pala ve bıçak olan, heybetli cepkeni, çizmesi olan, dize kadar çekilen çorapları olan başında bazen fes bazense örtü yer alan eşkıyaları görüyoruz. Aksesuar olarak altın ve gümüşten yapılmış eşyaların yer aldığını görüyoruz.

11- EşkİYaların düşmanlarına baktığımızda ise kolcular, jandarmalar, işgalci kuvvetler, halka zulmeden ağalar ve iftira atanlardır. Bunlara karşı mücadelesini verir. Bazen de eşkıyaların birbirleriyle rakip olduklarını da görmekteyiz.

12- EşkİYalar düşman oldukları gibi de aynı zamanda arkadaş, dost, yoldaş olan eşkıyalar da mevcuttur. Birlikte hareket edip daha sonra yollarını ayıranlar da vardır.

13- EşkİYalara Ege Bölgesinde farklı isimler veya lakaplar takılmıştır. Başında kendi isimleri olmak üzere yanlarında zeybek, efe, çavuş, bey, koca, deli gibi lakaplarla anılmışlardır. Bazı eşkıyalar ise ailesinin veya sülalesinin isimleriyle çağırılmıştır. Bunun yanı sıra bazı eşkıyalarınsa kişisel özellikleri ön plana çıkmış sarı, kara, kel gibi sözcüklerle anılmışlardır.

14- Eşkİya insan olduğu için duygusu vardır. EşkİYalarda ve türkülerinde duygu olarak daha çok hüznün, acı ve başkaldırı iç içedir.

15- Eşkİya türkülerindeki eşkıyaların bir başka motifi iletişim unsurunu içeriyor olmasıdır. Kuşaklar arasında belli bir kültürü barındırarak ileriye taşıdığını ve zaman birleştiricisi olduğunu söyleyebiliriz.

16- EşkİYalar birliğin, grubun temsilcisidir. Bazen ihanetle de bitse arkadaşlığın, dostluğun ve güvenin sembolleri olarak da gösterilebilir. Çünkü kimse tek başına eşkıya olup hüküm süremez.

17- EşkİYaların ve eşkıya türkülerinin bir başka noktası da ait oldukları yöreye karşı besledikleri duyguları kuvvetlendirmesidir. Yani gerek türkülerde gerek

hikâyelerinde bir memleket havası vardır. Milliyetçilik ruhunu da motifsel açıdan etkiler.

18- Eşkîyalarda hayvan motifine baktığımızda genelde Türk kültürünün en önemli öğelerinden biri olan atı görüyoruz. Binek olarak asırlardır Türk'ün yanında olan at eşkıyanın vazgeçilmezidir.

19- Eşkîyaların hemen hemen hepsi öğrenim bakımından okumamış kimselerdir. Çünkü türkülerin geçtiği zamanlarda halkın okuma yazma bilme oranı çok azdır.

20- Formülistik sayılara baktığımızda üç yüz, beş yüz gibi eşkıya gruplarının olduğunu görüyoruz.

Bütün bunları değerlendirdiğimizde ve Ege Bölgesi türkülerinde eşkıya motifine baktığımızda Ege Bölgesinde eşkıyalar erdemli veya sosyal eşkıya özelliği göstermektedir. Yer verdiğimiz 73 türküden 52'si sosyal eşkıya tip motifinin özelliklerini içermektedir. Bunu yüzdelerle orana vurduğumuzda % 71'lik bir oranla karşılaşırız. Ayrıca daha önce grafik 17'de belirttiğimiz gibi tıpsel özelliklerde ise % 57'lik bir oranı görüyoruz. Bu oran çok yüksek bir orandır. Dolayısıyla Ege Bölgesi türkülerinde yer alan eşkıyalar tipolojik olarak sosyal veya erdemli eşkıya olarak kabul edildiği sonucuna türkülerini inceleyerek ulaşabiliriz.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- AKDAĞ, M. *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara, Barış Kitap Basım Dağıtım, 1999.
- AKGÜL, H. *Manisa Türküleri*, Manisa, Manisa Ticaret ve Sanayi Odası Organize Sanayi Bölgesi Müdürlüğü Yayınları, 1998.
- ALTINSOY, H.İ. *Özümüz Sözümlerimiz Sazımız Muğla Türküleri*, Muğla, Muğla Ticaret Odası Kültür Yayınları, 2006.
- ATAMAN, S.Y. *Hür Fikirleri Yayımda Dağcıl Saz Sairlerinin Rolü*, Ankara, 1947.
- ATTİLA, O. *Afyonkarahisar Türküleri*, Ankara, Güven Matbaası, 1966.
- BAYRAK, M. *Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri Sosyal İsyancılık Geleneği ve Folklor*, Ankara, Özge Yayınları, 2014.
- BOZDEMİR, H. *Adım Adım Denizli Türküleri*, Denizli, Denizli Ticaret Odası Kültür Yayınları, 2000.
- CANGÜR, A. *Batı Anadolu'da Efelik ve Eşkıyalık Türküleri ve Hikâyelerinin Edebi Yönden İncelenmesi*, İzmir, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2013.
- DEVECİ, Ü. *Deniz Üstü Köpürür Muğla Türküleri ve Hikâyeleri Tasnif ve İnceleme*, Muğla, Muğla İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 2007.
- DEVELLİOĞLU, F. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, Aydın Kitabevi, 2001.
- DİLÇİN, C. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000.
- EKİCİ, M. *Türk Dünyasında Köroğlu*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- ELÇİN, Ş. *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2000.
- ERGİN, M. *Dede Korkut Kitabı*, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 2003.
- GÖKYAY, O.Ş. *Dede Korkut Hikâyeleri*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.
- GÜVEN, M. *Türküler Dile Geldi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.
- HOBSBAWN, E.J. *Eşkıyalar*, İstanbul, Agora Kitaplığı, 2011.

- MİRZAOĞLU, G. *Halk Türküleri Konu İcra Yapı Anlam İşlev*, Ankara, Akçağ Yayınları, 2015.
- MİRZAOĞLU, G. *Zeybek Türküleri ve Dansları*, Ankara, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), 2000.
- SAYDAM, M.B. (). *Deli Dumrul'un Bilinci*, İstanbul, Metis Yayınları, 1997.
- TAN, N. ve TURHAN, S. *Uşak Türküleri*, Ankara, Uşak Valiliği Kültür Yayınları, 2001.
- TURHAN, S. *Manisa Türküleri ve Oyun Havaları*, Ankara, Manisa Valiliği İl Özel İdaresi Kültür ve Sanat Yayınları, 2010.
- YETKİN, S. *Ege'de Eşkıyalar*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- YILMAZ, N. *Afyonkarahisar Sandıklı'da Kültür ve Sanat*, Ankara, Varol Matbaası, 2001.
- YILMAZ, N. *Afyonkarahisar Türküleri ve Dili*, Ankara, Afyonkarahisar Valilik Yayınları, 1996.

İnternet Kaynakları

- Afyonkarahisar & Afyon Kalesi*, 08.05.2018,
<http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/3/2/afyonkarahisar--afyon-kalesi.aspx>.
- Afyonkarahisar'ı Tanıyalım*, 08.05.2018,
<http://www.afyon.bel.tr/icerikdetay/3/2/afyonkarahisar--afyon-kalesi.aspx>.
- Anlatmalar*, 10.05.2018,
<http://www.kutahyakulturturizm.gov.tr/TR,69374/anlatmalar.html>.
- Aydın İli Hakkında Genel Bilgi*, 09.05.2018,
<http://www.aydinvakfi.org.tr/genelbilgi.html>.
- Coğrafi Konum*, 09.05.2018, <http://www.denizli.gov.tr/cografik-konum>.
- Coğrafi Yapı*, 10.05.2018, <http://www.kutahya.gov.tr/cografik-yapi>.
- Ege Bölgesi*, 08.05.2018, <https://eodev.com/gorev/5249279>.

- Ege Bölgesinin Coğrafi Özellikleri*, 08.05.2017,
<http://www.forumexem.com/cografya/110673-ege-bolgesinin-cografiozellikleri.html>
- Ege Bölgesinin Coğrafi Özellikleri*, 08.05.2018, <http://eodev.com/gorev/127756>.
- Genel Bilgiler*, 12.05.2018, <http://www.usakkulturturizm.gov.tr/TR,75301/genelbilgiler.html>
- Haydut*, 22.03.2018,
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=haydut.
- İzmir Hakkında*, 09.05.2018, <http://www.izmir.gov.tr/izmir-hakkinda>.
- Kadim Şehir Manisa*, 11.05.2018,
<http://www.manisakulturturizm.gov.tr/TR,151845/kadim-sehir-manisa.html>.
- Manisa Coğrafyası*, 11.05.2018, http://www.manisa.bel.tr/s23_manisacografyasi.aspx.
- Tarih*, 09.05.2018, <http://www.izmir.gov.tr/tarih-e>.
- Tarihçe*, 09.05.2018, <http://www.denizli.gov.tr/tarihce>.
Genel Bilgiler, 09.05.2018,
<http://www.aydin.gov.tr/genel-bilgiler>.